

**T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ'NDE
İLK KOALİSYON HÜKÜMETİ
(1961-1962)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUNCA ÖZGİŞİ

İSTANBUL 2006

**T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ'NDE
İLK KOALİSYON HÜKÜMETİ
(1961- 1962)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TUNCA ÖZGİŞİ
TEZ DANIŞMANI: YRD. DOÇ. DR. ALİ SATAN**

İSTANBUL 2006

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Tunca Özgüşi'nin "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde İlk Koalisyon hükümeti (1961-1962)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr. Ali Satan
Üniversitesi Marmara

İmza

Üye : Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd.Doç.Dr. Bülent Bakar
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...12.../...01.../2006 tarih ve .....16... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

SUNUŞ

Bu tezin hazırlanmasındaki amaç Türkiye’de koalisyon hükümetleri silsilesinin ilk halkası olan Cumhuriyet Halk Partisi-Adalet Partisi (CHP-AP) koalisyon hükümetinin kurulması, bu sürecin öncesinde ve sonrasında yaşanan siyasi, askeri, ekonomik gelişmelerin incelemek olmuştur. Bu dönemin, ilklere sahne olması nedeniyle ilgi çekici birçok yönü vardır. İlk ihtilal, ilk koalisyon, ilk askeri yönetim, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu, OYAK kurumlarının faaliyete geçmeleri gibi önemli gelişmeler bu dönemde yaşanmıştır. Tezde Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasını takiben Türk siyasi hayatındaki partiler ve yönetim şekillerine değinilmiş ve çok partili hayata geçiş süreci incelenmiştir. İhtilal süreci de Türk Demokrasisi açısından değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde Türkiye’nin siyasi yapısının kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmenin ana temelini tek parti yönetiminden çok partili yönetime geçiş ve bunun altında yatan sebepler oluşturmaktadır. Konumuz olan koalisyon hükümeti döneminde irdeleyeceğimiz siyasi gelişmelerin hazırlık safhası bu dönemde tamamlanmıştır. Çünkü CHP’nin halkın gözünde ikinci plana düşmesi ve Demokrat Parti’nin -daha sonra Adalet Partisi’ni de etkileyecek- fikri temellerinin ön plana çıkması bu dönemde başlamıştır. Çok partili hayat sürecinde Türkiye’de yaşanan olaylar, ekonomik ve sosyal verilerle bütünleştirilip, Türkiye’yi ihtilale götüren süreç ele alınmıştır. Bu kısım önemlidir çünkü 1960’larda halkın siyasi belirleyiciliğinin esasını, bu dönemde izlenen politikalar belirlemiştir.

İkinci bölümde, Cumhuriyet döneminin ilk askeri ihtilali olan 27 Mayıs ele alınmıştır. Demokrat Parti’nin düşüşü, askeri kesimin yönetimi devralması arasındaki olaylarla birlikte, asker-siyaset ikilemine değinilmiştir. CHP-AP koalisyonu dönemi siyasetine bu sürecin getirdiği tedirginlik damgasını vurmuştur. Çünkü ülkeyi idare edenler bir anda devrilmiş, siyasi kadroları dağıtılmıştır. Askeri irade yönetimi ele almış ve Milli Birlik Komitesi kurulmuştur. Bunların yanında ihtilali yapanlar da kendi aralarında çekişmeler yaşamışlar ve Türkiye en üst seviyede yönetim sıkıntısı çekmiştir. Bu bağlamda 1960’larda Türkiye’de demokrasinin işleyişi, siyaset-ordu ilişkileri etraflıca irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise bu bunalım sürecinin aşılması çalışmalarına değinilmiştir. Bu kapsamda yeni siyasi partiler teşkilatlanmış ve sivil yönetime dönülmesi isteği dillendirilmiştir. Daha sonra seçimler, CHP-AP koalisyon hükümetinin hangi şartlar altında kurulduğu, Türk siyaseti ve siyasetçilerinin yaşadığı güçlükler ve koalisyonun sonlanması ile konu bağlanmıştır. Bununla birlikte CHP-AP koalisyon hükümeti dönemi Türkiye'si, siyasi, sosyolojik, ekonomik, iç ve dış ilişkiler ve gelişmeler açısından değerlendirilmiştir. Bu bölümde CHP-AP koalisyonunun tarihi seyri yanında verilmek istenen ana tema, 1960 ihtilaliyle birlikte önemli bir dönemecin eşliğinde olan Türkiye'nin günümüze kadar gelen siyasal, sosyal meselelerinin altında yatan sebepler eksenli olmuştur. Bir gecekondü kültürünün oluşması, göçler, Avrupa'daki Türk varlığı, 70'lerde tırmanacak öğrenci olayları, anarşi ve kamplaşma, Türk siyasi kültürünün Demirel'li, Ecevit'li yılları incelenmek istiyorsa bu dönemin iyice gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Dönem itibariyle kaynaklar 27 Mayıs ihtilalini daha çok ön plana çıkardıkları için, ilk koalisyon olan CHP-AP hükümeti dönemini geniş bir bakış açısıyla ele alan eserlere rastlanmamaktadır. Bunun bir nedeni de ilk koalisyonun gayet kısa sürmesi ve 1965 yılına kadar kısa süreli koalisyonlar kurulmuş olması ve kaynakların döneme genel hatlarıyla bakmış olmaları olabilir. Kaynak itibariyle anılarda ve gazetelerde dönem daha çok irdelenmiştir. Ancak ihtilal söylentileri, 1960 sonrası yapılan iki ihtilal girişiminin ortaya çıkardığı tedirginlik, 27 Mayıs'ı eleştirmeyi yasaklayan Tedbirler Kanunu, bu kaynakların genelde tek yanlı yayınlar yapmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte sosyo-ekonomik içerikli sayısal verilere yer verilerek, konunun daha iyi anlaşılması sağlanmak hedeflenmiştir.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET	VI
SUMMARY.....	VII
TABLolar.....	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
BÖLÜM I- 1960 İHTİLALİ ÖNCESİ TÜRKİYE’DEKİ SİYASİ DURUM	8
A- Tek Parti Yönetimi ve Türk Demokrasisi	8
1- Türkiye’de Tek Parti Yönetimi.....	8
2- Tek Parti Yönetimini Etkileyen Siyasi-Ekonomik Etkenler.....	13
B- Çok Partili Hayata Geçiş Süreci	16
1- Siyasi Arayışın Belirginlik Kazanması	16
2- Demokrat Parti’nin Türk Siyasi Hayatına Girişi	19
3- 1946–1954 Yılları Arasında Yapılan Seçimler ve Partilerin Durumu	21
4- Demokrat Parti İktidarının Düşüşü	28
BÖLÜM II- 1960 İHTİLALİ VE TÜRK SİYASİ HAYATINDA YENİ BİR	
DÖNEMİN BAŞLANGICI.....	32
A- 27 Mayıs İhtilali ve Türk Siyaseti Hayatında Yeni Dönem	32
1- İhtilale Giden Yol.....	32
2- Türkiye’de Gizli Askeri-İhtilalci Komitelerin Kurulması.....	34
3- İhtilali Olgunlaştıran Olaylar	37
4- 27 Mayıs İhtilali	40
B-İhtilal Sonrasında Türk Siyasetinde Askeri Yönetim Dönemi	42
1- Milli Birlik Komitesi (MBK).....	44
2- Milli Birlik Komitesi’nin Hukukiliği	46
3- MBK’ndeki Çatışmalar, Temizlik Harekatı ve Ondörtler.....	49

4- Eski Yönetimin Yargılanması.....	52
BÖLÜM III- CHP-AP KOALİSYON HÜKÜMETİ DÖNEMİ.....	55
A- İhtilal Sonrası Demokrasi Adımları	55
1- Kurucu Meclisin Teşekkülü.....	55
2- Yeni Siyasi Partilerin Kurulması	58
3- Adalet Partisi'nin Kurulması	60
4- Adalet Partisi'nin Siyasi Yapısı	64
5-Cumhuriyet Halk Partisi'nde Durum	66
B- Türkiye Siyasetinde Yeni Yapılanma: Koalisyon Hükümeti.....	71
1-Referandum ve Parlamento Seçimleri.....	71
2-Sivil Yönetime Dönüş	74
3-CHP-AP Koalisyonunun Kurulması	77
4-CHP-AP Koalisyon Hükümeti Programı	84
C- CHP-AP Koalisyonu Dönemindeki Siyasi Gelişmeler	86
1- Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Kurulması.....	86
2- Ültimatolar ve Gerginlikler Dönemi	88
3- 22 Şubat Olayları	91
4- 22 Şubat İhtilal Girişiminin Sonuçları	98
5- Tedbirler Kanunu	102
6- Milli Güvenlik Kurulu'nun Kurulması	105
D- Koalisyon Sürecinde Türkiye'deki Ekonomik Durum	107
1- Koalisyon Hükümeti Döneminin Sayısal Verileri	107
a- Temel Göstergeler	107
b- Bazı Dış Ekonomik Göstergelerin Durumu	109
2- 1962 Bütçesine Genel Bir Bakış	114
E- Koalisyon Hükümeti Dönemindeki Sosyal Gelişmeler	115
1- Koalisyon Hükümeti Döneminin Türkiye Panoraması	115
2- Köylünün Durumu ve Göçlerin Artması	119
3- Gecekondulaşmanın Artması ve Sosyolojik Yapının Değişmesi	122
4- Kültür, Sanat ve Eğitime Genel Bakış	125
F- Koalisyon Hükümeti Döneminde Dış İlişkiler ve Dünyadaki Durum	127

G- CHP-AP Arasındaki Sorunlar ve Koalisyonunun Bitişi	131
H- CHP-AP Koalisyon Hükümetinin Türk Siyasi Kültüründeki Yeri:	141
SONUÇ.....	144
EKLER.....	146
1- 1961 Genel Seçimleri Sonuçları.....	146
2- CHP-AP Koalisyon Protokolü.....	148
3- CHP-AP Hükümet Programı	150
4- CHP-AP Koalisyonu Kronolojisi.....	155
BİBLİYOGRAFYA	160

ÖZET

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türkiye, demokrasi açısından büyük bir adım atmıştır. Bu dönemde iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi, ülkeyi neredeyse 1945'e kadar tek başına yönetmiştir. II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle dünya siyaseti yeniden şekillenmiş ve buna kayıtsız kalamayan Türkiye, çok partili sisteme geçiş yapmıştır. Bu sistem doğrultusunda kurulan Demokrat Parti daha sonra kurulacak bir çok partinin fikri temellerinin belirleyicisi konumuyla siyasette yerini almıştır. Türkiye bu dönemde 10 yıllık bir demokrat parti iktidarından sonra, 27 Mayıs 1960 tarihinde farklı bir döneme geçiş yapmış ve askerinin egemen olduğu bir sistemle karşı karşıya kalınmıştır. Bu ihtilal ile partilerin aktif siyaseti bir süreliğine durdurulmuştur ve 13 Ocak 1961 tarihine kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra Demokrat Parti'nin mirasçısı niteliğindeki Adalet Partisi kurulmuştur. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimler sonucu CHP birinci parti olurken, AP az bir farkla ikincilikte kalmıştır. Hiçbir partinin yeterli çoğunluğu elde edememesi sonucunda, dönemin siyasi hassasiyetleri de göz önünde tutularak, CHP ve AP'nin bir koalisyon hükümeti kurması öngörülmüş ve iki parti liderinin anlaşmaları sonucunda Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk koalisyon hükümeti kurulmuştur.

Bu dönemde en çok ön planda olan olaylar ihtilal söylentileri ve af konusunda şekillenmiştir. 27 Mayıs sonrası dönemde hapse atılan DP'li milletvekillerinin affı meselesi, AP'nin birinci gündemi olmuştur. Bu nedenle koalisyonda ciddi sıkıntılar görülmüş ve mecliste ciddi tartışmalar olmuştur. Hükümet bu sürede bir kaç defa yıkılma tehlikesi geçirmiştir. Özellikle 22 Şubat 1962 tarihli başarısız ihtilal girişimi ve bu girişimi yapanların affedilmesi koalisyonun sonunu hazırlamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin bu ilk koalisyon hükümetinin en büyük başarısı bir askeri ihtilal girişimi atlatılabilmiş olmasıdır. Kısa sürede görevden ayrılmasına karşılık, CHP-AP koalisyonu büyük bir bunalımın olağanüstülükleri arasında oldukça önemli işler gerçekleştirmiş bir hükümettir, Tedbirler Kanunu, 147 öğretim üyesinin, 27 Mart'ta üniversitedeki görevlerine dönme hakkını kazanmaları, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Bundan sonra hükümet, af konusunda anlaşamayarak 1 Haziran 1962 tarihinde dağılmıştır. Bu tez değinilen süreci aktarmaktadır.

SUMMARY

Turkey stepped up the pace with the proclamation of the republic. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), which was at government by this time, almost solely ruled the country until 1945. Together with the end of World War II, world politics had a new shape, and inevitably Turkey transcended to multi-party political system. As a result the newly founded Demokrat Parti (DP) took its place on the political stage, determining the ideological basis for many upcoming parties. After a 10 years' of government by Democrat Party, a new period began at 27 May 1960, during which the country was put under martial law. The revolution resulted in the suspension of active politics for political parties until 13 January 1961. The army withdrew, elections were held in 1961, and the Adalet Parti (AP), successor to Menderes's Demokrat Parti was established. According to the election results, CHP being at the first place and AP the second, none having enough vote for majority, they went into the first coalition of Turkish Republic's history.

In this period, the main underlying issues shaped up around the rumours of revolution and amnesty. Remissioning the imprisoned deputies of DP was the main agenda of AP. For this reason there were turbulences in the coalition and severe disputes in the parliament. The government had the risk of downfalling several times during the time. The unsuccessful revolution attempt on 22 February 1962 and the pardoning of the revolutionists brought about the end of the coalition. The biggest success of this first coalition of the Turkish Republic was its escaping a military attempt to takeover. Although lasting relatively short, the CHP-AP coalition was a government that overcame the difficulties of depressive conditions. Precautions Law, the appointment of 147 university academic staffs back to their missions, and establishment of the Supreme Court are among the major accomplishments of the period. Afterwards, after the disagreement over amnesty issue, the coalition government dissolved on 1 June 1962. This thesis narrates the mentioned process.

TABLÖLAR

Tablo 1: Bazı temel ekonomik göstergeler.....	107
Tablo 2: Kamu kesimi dengesi ve sabit sermaye yatırımları.....	108
Tablo 3: Kamu harcamalarının konsolide bütçe içindeki payları.....	109
Tablo 4: İthalat, İhracat Oranları, Dış Borç Stoku.....	110
Tablo 5: Temel Besin Maddeleri Fiyatları (1955–1962).....	117
Tablo 6. On üç Türk kentinde gecekondü nüfusu (1960'ların başı).....	124
Tablo 7: 1960–1961 yıllarında resmi ve özel okullarda sayısal veriler.....	127

KISALTMALAR

AP	Adalet Partisi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.y.	Aynı Yer
bkz.	Bakınız
BBYKP	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BM	Birleşmiş Milletler
CENTO	Merkezi Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
çev.	Çeviren
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HF	Halk Fırkası
IMF	Intenational Money Fond
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MKP	Milli Kalkınma Partisi
MP	Millet Partisi
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (The North Atlantic Treaty Organization)
OECD	Ekonomik İşbirliği ver Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development)
SACEUR	Müttefikler Avrupa Yüksek Komutanı (Supreme Allied Commander of Europe)
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SBK	Silahlı Kuvvetler Birliği

TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	Türk Ceza Kanunu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetler
YAD	Yüksek Adalet Divanı
YSK	Yüksek Soruşturma Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türk demokrasisi 21. yüzyılın başında olduğumuz şu dönemde yaklaşık yüz yıllık bir süreci geride bırakmıştır. Osmanlı Devleti döneminde başlayan bu süreç cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte daha farklı bir yapıda devamlılığını sürdürmüş, tek parti rejimi, çok partili hayata geçiş süreci, ihtilaller, muhtıralar, koalisyonlar gibi siyasi değişimlerle günümüze kadar gelmiştir.

Çağımız siyasi hayatının baş aktörü, kuşkusuz siyasi partilerdir. Siyasi partiler, özellikle yirminci yüzyılda, şimdiye kadar rastlamadığımız bir öneme ve gelişmeye kavuşmuşlardır. Bu gelişme, siyasi partileri fiili durumlarından kurtararak hukukileştirmiş ve Anayasa ile tanınan, başka derneklerden ayrı bir olgu olarak nitelmiştir ve siyasi partiler, bugün birer Anayasa müessesesi sayılmaktadırlar. Siyasi partilerin özelliklerine göre hazırlanmış özel kanunlara rastlamak günümüzün normal olayları arasındadır.

Siyasi parti, “kitlenin iktidara geldiği” yirminci yüzyılda, siyasi hayatı yöneltici, bu bakımdan siyasi iktidarı etkileme amacını güden bir gruplaşma olayıdır. Siyasi partiyi şöyle tanımlamak mümkündür: Siyasi parti, belli bir siyasi program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı, normal seçim yoluyla gerçekleştirme amacını güderek, kurmuş oldukları bir topluluktur.¹

Türkiye’de siyasal partilerle ilgili yasal düzenlemeleri kısaca şöyle özetleyebiliriz: II. Meşrutiyet döneminde siyasal partiler 1909 tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanununa göre kurulmuştur. Bu yasa, ilk kez 15 Ekim 1923’te 335 Sayılı Yasayla, ikinci kez 20 Aralık 1923’te 387 Sayılı Yasayla değiştirildikten sonra 1938 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 28 Haziran 1938’de 3512 Sayı ile yeni bir dernekler yasası kabul edilmiştir. Çok partili yaşama geçme kararı alındıktan sonra, 5 Haziran 1946’da, bu kararın gerektirdiği bazı yasal düzenlemeler 4119 Sayılı Yasayla yapılmıştır. Siyasi Partiler Kanunu ise 13 Temmuz 1965’te çıkarılmıştır.²

Siyasi partiler iktidara gelebilmek için seçim yoluna gitmişlerdir. 19.

¹ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 3. bs. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975, s. 353–354.

² Erdoğan Teziç, **Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976, s.28-30.

yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Devleti bünyesinde meydana gelen gelişmeler sonucunda Osmanlı yöneticileri, “devletin kurtuluşu” için, halkın isteklerini göz önünde tutan, ciddiye alan daha etkin bir yönetim kurmak gerektiğini anlamışlardı. Tanzimat Fermanı olarak bilinen belge, 3 Kasım 1839’da bu amaçla ilan edilmişti. Tanzimat Fermanı ile tebaanın hayatı, namus ve mülkiyet güvenliği, iltizamın ve ona ilişkin bütün suiistimallerin kaldırılması, silahlı kuvvetlere sürekli ve düzenli asker alınması, suçla itham edilenlerin açık ve adil muhakemesi ve kanunların uygulanmasında her dindeki kişilerin eşitliği gibi ilkeler ilan edildi.³

İşte bu sıralarda Osmanlı toplumu ilk kez seçimle tanıştı. Devlet, daha etkin vergi toplayabilmek amacıyla taşrada Muhassıl Meclisi (Meclis-i Muhassılın) adıyla yerel kurumlar oluşturdu. Bu kurumlara girecek kişiler seçimle tayin edildi. Osmanlı modernleşmesinin öncülerinden Mithat Paşa 1864 yılında Tuna vilayetinde bir uygulama başlattı. Bu uygulamayla vilayet, liva, kaza ve nahiye idare meclisleri kuruldu. Bu kısmi uygulama, 1871 yılında bütün ülkeye yaygınlaştırıldı. Hazırlanan tüzüğe göre “vilayet idare meclisi” ve yılda bir toplanan vilayet umumi meclisinde seçimle gelen üyeler bulunacaktı. Bu meclisler ilk genel seçimlerde gündeme gelecek, bu üyelerin bir kısmı ilk Osmanlı parlamentosunun da mebusları olacaklardı. Daha sonra I. Meşrutiyet döneminde seçimler yapıldı ve meclis kuruldu ama meclis kısa sürede feshedildi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yoğun faaliyetleri sonucunda 23 Temmuz 1908’de Anayasa, yeniden yürürlüğe girdi ve Meşrutiyet yeniden ilan edildi. Ardından, Mebusan Meclisi için ilk seçimlerin aynı yılın Kasım ve Aralık aylarında yapılması kararlaştırıldı. Osmanlılar 30 yıl sonra gerçek anlamda ilk kez oy kullandılar. Seçimler, 1877 Meclisi’nde görüşülen, “İntihab-ı Mebusan Kanunu”na göre iki dereceli olarak yapıldı. Seçme ve seçilme yaşı 25 olarak belirlenmiş, devlete az çok bir vergi vermek koşulu getirilmişti. Bu seçimleri müteakip 1912 ve 1914 seçimleri yapılmış ve bu süreç içinde İttihat ve Terakki Fırkası devleti idare eden kurum olmuştur.

I. Dünya Savaşı’nın sonunda İstanbul’un işgaliyle Mebusan Meclisi kapatılınca Müdafaa-i Hukuk hareketinin yürütme organı durumundaki “Heyet-i

---

³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 8.bs. Ankara, TTK Yayınları, 2000, s. 107.

Temsiliye” adına Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920’de bir seçim bildirisi yayınladı. Bildiride İstanbul’da toplanmasına olanak kalmayan Mebusan Meclisi’nin Anadolu’nun emin bir yerinde toplanması gerektiğini belirtiyordu. Ankara’da toplanması kararlaştırılan bu meclis, olağanüstü yetkilere sahip olacaktı. Büyük Millet Meclisi’nin üyesi olmak için son Osmanlı Meclisi’nin mebusları, Ankara’ya davet edilmişti. Ancak olanak olan yerlerde her ilden 5 temsilci gönderilecek şekilde seçim yapılması kararlaştırılmıştı. Böylece bir yandan, çağrılı üyelerin oluşturduğu 1919 yılı genel seçimlerinde seçilmiş mebuslar, diğer yandan ise, 19 Mart 1920’de yayınlanan beyanname ile yapılan genel seçimler sonucu seçilen mebuslardan oluşan Birinci Büyük Millet Meclisi, dünya tarihinde ender görülen bir şekilde iki farklı seçimle oluşan bir parlamento olmuştu. Bu meclis, İstiklal Savaşı’nı yürütmüş, Cumhuriyet’i müjdelemiş ve saltanatı kaldırarak Lozan Konferansı görüşmelerini başlatmıştı. Bir anlamda Cumhuriyet’in ilk anayasasını “Teşkilat-ı Esasiye” adıyla kabul etmişti. Anayasa’da seçimlerin iki yılda bir yapılması öngörülmüştü.

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Türkiye yeni bir yapılanmaya gitmiş, devleti yöneten kurumlar değişmiştir. Bu süreçte kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası 1940’lı yıllara kadar devleti tek parti olarak idare etmiştir.⁴

Bu döneme damgasını vuran CHP’nin 1923–1945 tarihleri arasındaki tek parti uygulamasının, bu ölçüler içinde, otoriter bir yapıda olduğu da ileri sürülmektedir. TBMM’nin açıldığı 23 Nisan 1920’den, yeni anayasanın kabul edildiği 20 Nisan 1924 (yürürlük: 24 Mayıs 1924) tarihine kadar Türkiye’de anayasanın niteliğinde gelişmeler olmuştur. Cemiyetlerden gruba, gruptan fırkaya geçişin aşamaları belli bir süreç içinde örgütün, yapısal ve fikri boyutlarda tartışmaları görülür. Meclisin gücü elinde tuttuğu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yapılırken açıkça görülmektedir.

Parti Genel Başkanlığı, Grup İdare Heyetinin Reisliği ve Cumhurbaşkanlığı Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülmektedir. Bunun böyle sürdürüleceğinin açıklanması, tek parti yönetiminin fikri ve örgütsel boyutlarını ortaya koymaktadır. 1930 ve hemen sonraki yıllarda CHP yazarlarının arayış içindeki düşüncelerini Çetin

---

⁴ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi” **Görüş Dergisi**, No. 39, İstanbul, Tüsiad Yayınları, 1998, s. 50-51.

Yetkin şu şekilde belirtmektedir: “Ülkede disiplin sağlayacak, devrim ilkelerinden sapmayacak ve bunları topluma aşılabilir, sağlam bir siyasal örgütleniş biçimidir”⁵. Aranılan şey faşist ve komünist partilerin ortak özellikleri arasında bulunan, “disiplinli bir parti örgütü” kurabilmektir. Yine de “Tahrir-i Sükûn uygulamasına kadar, Halk Fırkası’nda (HF) parti içi demokrasi önemli bir ölçüde işlemiştir”⁶.

CHP’nin bazı uygulamalarına karşı çıkan ilk parti, HF’den doğal bir muhalefet hareketinin partiden kopma ve ayrılma suretiyle oluşmuş, İstiklal Savaşı önderlerinden Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)’dir. Ancak Mustafa Kemal döneminin milli birliği sağlamada gösterdiği hassasiyet gözardı edilmeden, 1930’dan önceki iki önemli olayı o günkü tarihi gelişim süreci içinde ele alınmalıdır. Birincisi, TCF’ye ve muhalefete hoşgörü ile bakmayan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içindeki radikaller, 13 Şubat 1925 tarihinde başgösteren Şeyh Sait İsyanı’nı da bahane ederek hükümete güvensizlik oyu verdiler. Hükümet, 60’a karşı 92 oyla değiştirildi. Yeniden İnönü Hükümeti kuruldu. İsyanı bahane eden hükümetin kurdurduğu İstiklal Mahkemeleri, 25 Mayıs 1925’te TCF’yi kapatma kararı aldı.⁷

Tevfik Çavdar cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1930) Osmanlı Devleti’ni kurtaracak tek güç kabul edilen İttihatçılık geleneğinden gelenlerin kontrolünde, fiilen onların politikaları doğrultusunda yönetildiğini belirtmektedir. Ayrıca gerek birinci grubun, gerekse Halk Fırkası’nın içinde önde gelen mevkilerde yine ittihatchılar siyaset yapmaktadırlar. Kısacası muhalefetin içerisinde de İkinci Grup’ta ve daha sonraki Terakkiperver Fırka’da da önü çeken liderlerin birçoğu ittihatchidir. Bu nedenle gerek iktidar gerekse muhalefet birbirleriyle olan mücadelelerinde ittihatchi yöntemleri benimsemişlerdir⁸.

Bu dönemde Cumhuriyet yeni kurulmuş, azımsanmayacak sorunlarla mücadele etmektedir. Gerek örf, adet ve geleneklere dayalı, gerekse geleneksel

⁵ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930–1945)**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 41.

⁶ Tunçay, “Türkiye’de Tek...”, s. 72.

⁷ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992, s. 96.

⁸ Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991 s. 135 ; Tuncay, a.g.e., s. 980.

yönetim arzusunu duyan inançlara yönelik tutum ve davranışların kontrolü oldukça zordur. Henüz günümüzde dahi tahammül edilemeyen demokratik arzu ve isteklerin, o günkü koşullarda eylemsel bir boyut kazanması, ulus devlet olgusuna gölge düşürebilirdi. Kaldı ki, 17 Kasım 1924'de kurulan TCF, aslında İsmet Paşa başbakanlığına duyulan bir tepki ve hükümete yöneltilen eleştirilerin sonucunda doğmuş; CHF'den istifa eden eski başbakanlardan Rauf Orbay ve Refet Bele Bey, Ali Fuat Cebesoy ile Adnan Adıvar gibi güçlü arkadaşları partileşme sürecinde etkin rol oynamışlardır. Bu tepki kısa zamanda parti muhalefeti biçimine dönüşmüş, kuruluş bildirgesi içeriğinde görülen ilkeler çok sonraları gündeme gelecek "Dörtlü Takrir" de önemli üç madde haline gelmiştir.⁹

Çok partili rejime ait ikinci deneme bizzat Atatürk'ün isteğiyle 12 Ağustos 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile yapılmıştır.¹⁰ Ancak şartların yerine gelmediği sonradan görülmüştür. Kuruluş aşamasında etkili olacağı pek düşünülmemeyen SCF'de, gelişmeler beklenildiği gibi olmamış, Eylül 1930 İzmir Olayları ve Ekim 1930'da yapılan genel belediye seçimlerinde beklenenden fazla gösterilen sempati, halkın yükselen muhalefetiyle birleşince Serbest Fırka; kuruluşuna ruhsat verilen yöneticileri bu denemeden vazgeçirmiş, parti kurucuları Cumhurbaşkanı ile aralarında doğabilecek bir çatışmayı göze alamadığından, ayrıca halkın nabzını ölçme fonksiyonu da yerine gelmişti.

Fırka, Genel Başkanı Fethi Okyar tarafından "içinde bulunduğumuz koşullar altında siyasal yaşamdan çekilmek zorunda kaldım" denilerek 7 Kasım 1930'da kapatılmıştır ve yeniden tek partili yaşama dönülmüştür.¹¹

Bu gelişmelerden sonra, CHP'nin artık başka bir siyasi partinin kurulmasına izin vermediği, daha önce kurulmuş bulunanların da "örgütsel varlıklarına" son verdiği görülecek, bu durum 1946 yılında CHP Grup Reisliğine

---

⁹ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924–1925)**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003 ve Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2002.

¹⁰ Yetkin, a.g.e., s. 48.

¹¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, y.y., 1987.

verilen “Dörtlü Takrir”in siyasal sonuçlarına kadar sürecektir.¹²

1945 bir dönüm yılı olmuştur. Cumhuriyet 1923’te kurulduğundan beri, ilki 1924–1925, ikincisi ise 1930 yılında yer alan ve her biri ancak birkaç ay sürebilen iki çok partili düzen denemesi dışında Türkiye, 1923-1945 arasında tek partili bir düzenle yönetilmiştir. Bu parti ise Atatürk’ün kurduğu yukarıda da açıklandığı üzere Cumhuriyet Halk Partisi’dir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin tarihi, Türkiye tarihinin eksenidir. Türk siyasi hayatı bu eksen etrafında şekillenmiştir. Parti, kuruluşundan kapanışına ve hatta sonrasına kadar iktidarda ya da muhalefette en etken odaklardan biri olarak ülkenin yapısında ve yönetiminde yer almıştır. CHP, Cumhuriyet döneminin en eski partisidir. Bu partinin kuruluşu, temeli, ilkeleri ve bu partideki gelişmeler Milli Mücadele ve Cumhuriyet tarihimize doğrudan bağlantılıdır.¹³

Cumhuriyet Tarihi’nin dönüm noktalarından biri de II. Dünya Savaşı’nı takip eden ve Türk Demokrasi Tarihi’nin en kritik yerinde duran 15 senelik bir süreçtir.(1945–1960) II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünya, siyasi rejimlerin değişimiyle, yeni bir siyasi yapılanma ve kamplaşma sürecine girmiştir. Bu bağlamda İtalya, Almanya ve Japonya’nın yenilmesiyle totaliter rejimler sona erdi. Demokratikleşme ve ekonomide liberalleşme revaçtaydı. Totaliter rejimler Batı’ya güven vermemekteydi. Bununla birlikte Türkiye üzerinde özellikle Boğazlar ve Doğu Anadolu ile ilgili talepleri nedeniyle Sovyet Rusya bir tehdit haline geldi.

Bütün bunlar olurken Türkiye’de yeniden çok partili hayat geçiş süreci yaşandı. Bu sürecin baş aktörü CHP’den kopan siyasetçilerin kurduğu Demokrat Parti’dir (DP). DP 1950 seçimlerini kazanarak iktidar olmuş ve 1960’taki askeri ihtilale kadar bu konumunu korumuştur.

Türkiye, 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra bir süre askeri otorite tarafından yönetilmiş, bu sürecin bitimiyle birlikte gerçekleştirilen seçimler sonucunda hiçbir partinin tek başına iktidara geçecek çoğunluğu elde edememesi sebebiyle, ilk kez bir koalisyon hükümeti tarafından yönetilmeye başlamıştır. Bu dönemde meydana gelen olayların etkileri, Türk siyasi ve sosyal hayatının daha sonraki dönemlerde

---

¹² Tuncay , a.g.e., s. 982.

¹³ Arsev Bektaş, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP-AP (1961–1980)**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s. 21.

karşılaştığı meselelerin temelini oluşturmaktadır. Çünkü bu dönemde yeni bir anayasa hazırlanmış ve Türkiye için değişimin önu açılmıştır. Bu dönemde Türk siyasi tarihinin ilkleri meydana gelmiştir. İlk askeri ihtilal olmuş, ilk kez asker kökenli bir konsey olan Milli Birlik Komitesi devleti bir süre idare etmiş, Anayasa mahkemesi kurulmuş, 20 Kasım 1961’de ihtilalden tam 17 ay sonra ilk koalisyon hükümeti kurulmuş ve Kıbrıs’ta şiddet olayları tırmanmaya başlamıştır. Daha sonra Milli Güvenlik Kurulu kurulmuştur. Ayrıca üniversitelerde 60’lı yılların sonlarına doğru başlayacak karışıklıkların ilk adımları görülmüştür. Af kanunu gündemi işgal etmiş, Türk demokrasisi çok kaygan bir zeminde işlerliğini korumak zorunda kalmıştır. 22 Şubat 1962 tarihinde yapılmak istenen ikinci ihtilal girişimi de bunu ispatlamaktadır.

İhtilal sonrası dönem, Cumhuriyet tarihi için çok önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü gerek Türkiye’de gerek dünyada birçok önemli olay bu dönemde yaşanmıştır. Türkiye’nin sosyal yapısı hızlı bir değişim sürecine girmiş ve günümüze kadar uzanan etkileriyle siyasi, askeri vb. gibi devletin zirvesindeki kurumların düşüncel alt yapıları 1950–1960 dönemlerinde daha belirgin hale gelmeye başlamıştır.

1960’lı yıllar siyasi ve sosyolojik açıdan da ilginç özellikler taşımaktadır. Bugün bile siyaset terminolojisinde en ön sıralarda söylenen “kemer sıkma” deyimini bu yıllarda ilk kez duyulur olmuştur. Bu dönemde alınan dış borçların nemaları günümüze kadar gelerek katlanmıştır Köylü kesim bu yıllarda kentlere göçmeye başlamış ve şehirlerin farklılaşma süreci başlamıştır. Türkiye’nin sosyal yapısı değişime uğramıştır.

Türk siyasi hayatının son 40 yılına damgasını vuran Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit’in yıldızları bu dönemde parlamıştır. Yine bu dönemde kurulan AP daha sonra aynı çizgide kurulacak diğer partilere beşiklik yapmıştır. Ayrıca Türkiye bir koalisyon hükümetleri sürecine girmiş ve siyasi istikrarın yakalanmasında ciddi sıkıntılar yaşanmıştır.

BÖLÜM I- 1960 İHTİLALİ ÖNCESİ TÜRKİYE’DEKİ SİYASİ DURUM

A- Tek Parti Yönetimi ve Türk Demokrasi

1- Türkiye’de Tek Parti Yönetimi

Türkiye 1923–1945 döneminde genel TCF ve SCF denemeleri hariç CHP iktidarında tek partili bir sistemle yönetilmiştir. Samuel Huntington, tek partileri dışlayıcı ve devrimci diye ikiye ayırmaktadır. Dışlayıcı tek parti sistemleri, toplumdaki bölünmeleri kabul edip, partiyi kendi tabanlarını seferber etme aracı haline getirerek siyaset tekeli ellerinde tutarlar. Kendilerine karşı grubun ise, siyasal etkinliğini yasaklama veya sınırlama yollarıyla katılmayı daraltmaktadırlar. Ancak, uzun dönemde toplumsal ve ekonomik çağdaşlaşma bu koşulları ortadan kaldırır. Dışlayıcı tek-parti tekelinden yarışmacılığa geçme eğilimi ortaya çıkar. Dışlanan grupların gelişmesi ve yöneten seçkin grupta çatışma ve ayrı fikirlerin belirmesi, yarışmacılığa geçmenin nedenleri sayılabilir. Böyle bir durumda ya yönetim baskısını arttırarak otoriter bir yapı ve polis devleti söz konusu olacak ya da Türkiye Cumhuriyeti’nde olduğu gibi çok partili yarışmacı sisteme geçerek çağdaşlaşma hedeflenerek demokratik bir siyasi rejim kabul edilecektir.¹⁴

Dışlayıcı bir sistemde siyasete katılanların çoğu siyasal seçkinlerdir. Bu seçkinler ticaret ve endüstri girişimleri sonucu devletle ilişkilerini arttırmışlar, kendi gelecekleri ve çıkarları doğrultusunda aktif olarak siyasete girerler. Türkiye’de de bu sınıfsal yapının temsilcisi kişiler öncelikle ekonomik yönden siyasal ilişkileri kullanarak, yani ekonomik bağımsızlık elde edip ticaret ve sanayide başarı kazandıktan sonra siyasete katılanlar, tek parti yönetiminin siyasal seçkinleri olmuşlardır. Ayrıca tek parti yönetiminin ana özelliği asker ve bürokratların yanında bu seçkinlerle de işbirliği yapmasıdır. Bu nedenle geniş halk kitlelerinden kopuk, siyasal katılımdan uzak halkın siyasal kararlara iştirak edemediği bir yönetim sergilenmektedir. Cumhuriyetin başlarında yaşanan bunalımın sebebi de bundandır.

---

¹⁴ Suavi Tuncay, “ Türkiye’de Parti içi Demokrasinin Gelişimi ve Bu Gelişimi Engelleyen Faktörler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, No. 23–24, İstanbul, s. 979.

Batı ülkelerinde partilerin, siyasal sisteme ilişkin bazı varsayımlara dayandığını ileri süren La Palombara ve Weiner, şu önemli noktaların altını çizmektedir: “Nüfusun çoğunun sistemi meşru sayması, halkın ulusal devlete sadakati, siyasete katılanlarla devlet ve siyasete katılanların kendi aralarında kabul edilmiş ilişkilerin olması.” Bütün bunları yeni Türk Cumhuriyeti’nde net olarak görmek oldukça zordur.¹⁵

Siyasi sistemde değişiklik yapılması yönündeki ilk önemli işaret, dönemin Milli Şef’i, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’den gelmiştir. Almanya’nın teslim olmasından çok kısa bir süre sonra, 19 Mayıs 1945’te yaptığı ünlü konuşmada, İnönü, savaş bittiğine göre artık demokrasi yolunda yeni adımlar atılabileceğini bildirmiştir. İkinci önemli adım, 17 Haziran 1945’te altı milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde, iktidardaki tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) aday göstermemesi olmuştur. Resmî aday yokluğu, bu ara seçimlerin demokratik çekişme içinde geçmesine yol açmıştır. Bundan sonra, liberalleşme adımları büyük bir hızla birbirini izlemeye başlamıştır. Temmuz başında, bir işadamı olan Nuri Demirağ yeni bir parti kurmak için başvurmuş, 5 Eylül’de, Başbakan Şükrü Saraçoğlu bu partiye izin verildiğini açıklayarak çok partili düzeni resmen başlatmıştır. Nihayet, yine İnönü, 1 Kasım 1945’te yaptığı meclis açış konuşmasında, ciddi bir muhalefet partisine ihtiyaç duyulduğunu, bu kez açıkça bildirmiştir.¹⁶

“Demokratik karakter Cumhuriyet dönemi boyunca prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir. Bizim tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi

---

¹⁵Mete Tunçay, **Türkiye’de Tek Partili Yönetimin Kurulması**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989, s. 22.

¹⁶Cem Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945–1971”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 112

partinin de kurulması mümkün olacaktır.”¹⁷

İnönü, parti içinde bir hizip olarak çalışmak yerine açık bir şekilde ortaya çıkmaları konusunda, CHP'nin içindeki muhalifleri teşvik etmiştir.

Tek parti döneminde CHP, yüksek düzey bürokratları, subayları ve yerel eşraftan kişileri parti örgütüne sistemli bir şekilde dahil etmiş ve partinin merkez idari birimlerinde bulunan kilit pozisyonları, bürokrasi ve askeri kanattan gelen üyelerin hakimiyeti altına girmiştir. Taşradaki parti yerel teşkilatı ise, kırsal eşrafa mensup ailelerden gelen üyeler tarafından ele geçirilmiştir. Dolayısıyla, partinin sosyal tabanının genişletilmesi açısından pek fazla çaba gösterilmemiştir. CHP'nin taban olarak eşraf ve memura dayanan tarihsel bir çizgi izlemesi parti ile kitleler arasında yakın ilişkinin kurulmasını önlemiştir. “CHP, eşraf-memur işbirliğine, daha doğrusu uzlaşmasına dayanan karakterini yakın zamana kadar sürdürmüştür”.¹⁸

Partinin elit örgüt yapısı içinde siyasi hareketliliği ve değişimi sağlayabilmek çok zor olmuştur. Yeni isimlerin ve tanınmamış kişilerin parti kademelerinde yükselme şansları son derece sınırlı olmuştur. Tek parti döneminde CHP, devletin yerel örgütlenmesine karşılık gelen bir örgütlenmeye sahip olduğundan, yerel parti örgütlenmeleri kitlelerden bağımsız, eşraf, parti ve devlet görevlileri koalisyonu görünümünü vermiştir.

Görüldüğü gibi, Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından başlayarak hemen hemen kesintisiz olarak yirmi iki yıl süren, üstelik de zaman içinde giderek koyulaşmış olan bir tek parti yönetiminden ayrılma kararı, hem bu partinin değişmez başkanı hem de devletin muhalefetsiz önderi olan kişi tarafından verilmiştir. Acaba İnönü’yü bu karara iten nedenler nelerdir? Hangisinin en etkili olduğu kesinlikle saptanamamakla birlikte, bu yöndeki belli başlı etkenler şu şekilde sıralanabilir.¹⁹

1) Artık hat safhaya varmış olan halkın hoşnutsuzluğunu, demokratik yollara yönlendirerek olası patlamaları önleme kaygısıdır. Türkiye savaşa girmemiş olmakla birlikte, II. Dünya Savaşı boyunca büyük bir orduyu seferber halde tutmuş,

---

¹⁷ Ergun Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası, Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller**, Çev: Ali Resul Usul, İstanbul, Doğan Kitap, 2003, s. 21.

¹⁸ Bektaş, a.g.e., s. 24-25.

¹⁹ Eroğul, “Çok Partili...”, s. 114.

bu orduyu besleyebilmek ve donatabilmek için özellikle halkın %80'ini oluşturan köylülerden büyük özveri istemiştir. Savaş içinde dört misline çıkan fiyatlar, halkın her kesimini alabildiğine ezmiştir. Öte yandan, Cumhuriyet'in başından beri tepeden inme yöntemlerle uygulanan çağdaşlaşma programı, toplumun gelenekçi kesimlerini oldukça tedirgin etmiştir. Nihayet muhalefetsiz sürdürülen uzun bir iktidar dönemi, her alandaki hoşnutsuzlukların kaynağı olarak hep aynı yönetimin görülmesine yol açmıştır.

2) Başka bir etken, varlıklı sınıfların artan baskısına yanıt bulma isteği olarak öne sürülmektedir. Bu sınıflar, daha Osmanlı İmparatorluğu döneminde, özellikle II. Meşrutiyet'ten itibaren izlenen siyasetlerle, bilinçli bir biçimde güçlendirilmeye çalışılmıştı. İstiklal Savaşı'ndan sonra ise, ulusal bir burjuvazi oluşturma gereği, yeni düzenin en önde gelen yönelişlerinden birini oluşturmuştu. Savaş içindeki yüksek enflasyon, işte bu süreci alabildiğine kamçılammış, varlıklı sınıfların gücünü çok artırmıştı. Bunlar artık iktidarda doğrudan doğruya söz sahibi olmak istiyorlardı. Tek parti yönetimine fazla güvenleri yoktu. Bu partinin, 1942'deki Varlık Vergisi, Haziran ve Temmuz 1945'teki toprak reformu ve ormanların devletleştirilmesi gibi, bu sınıfların çıkarına dokunan birtakım önlemleri aniden getirivermesi daima mümkündü²⁰. Varlıklı sınıfların gözünde çok partili düzen, bu tür eğilimleri önlemenin en iyi yoluydu.²¹

3) Düzen değişikliğine yol açan en önemli etkenlerden biri de dış durumdur. Savaş içinde ve özellikle sonuna doğru, Türk Hükümeti'nin en önemli endişesi, Sovyetlerin başta Bulgaristan olmak üzere, Balkanlara egemen olmasını önlemektir. Savaşın sonucu belli olunca, İnönü kendisini tam bir çaresizlik içinde bulmuştur. En büyük korkusu gerçekleşmiş, Almanya tamamen yıkılmış, Sovyetler Birliği, çevrede rakipsiz dev bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Üstelik bu dev güç, Türkiye ile olan geleneksel dostluk siyasetini terk edip 1945'ten itibaren Türkiye'den, Boğazlarda üs, Doğu'da toprak gibi, egemenlikle asla bağdaşmayacak

---

²⁰ 11 Teşrinisani (Kasım) 1942 gün ve 4305 sayılı Varlık Vergisi Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 12 Teşrinisani (Kasım) 1942, sayı 6255. 11 Haziran 1945 gün ve 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Resmi Gazete, 15 Haziran 1945, sayı 6032. 9 Temmuz 1945 gün ve 4785 sayılı Orman Kanununa Bazı Hükümler Eklenmesine ve bu Kanunun Birinci Maddesinde Değişiklik yapılmasına Dair Kanun, Resmi Gazete, 13 Temmuz 1945, sayı 6056.

²¹ Eroğul, "Çok Partili...", s. 114.

tavizler istemeye başlamıştır²². İnönü'nün gözünde, artık yansız kalarak bu güce karşı koymak olanaksızdı. Tek çare, Batı'ya kayıtsız şartsız katılmaktı. Bunun için de, iç yönetimde Batı modelinin kabul edilmesi zorunluydu.

4) Batı türü birçok parti düzenine geçişte herhalde rol oynayan başka etken de, Tanzimat'tan beri süregelen, Cumhuriyet dönemi ile doruğa çıkan ve tek partinin de resmi ideolojisi olan batılılaşma siyasetini sürdürme kaygısıdır. Aynı kaygı Atatürk zamanında da su yüzüne çıkmış ama o zaman girilen denemeler başarısız olmuştur. İnönü artık düzenin yeni bir denemeye dayanabilecek kadar güçlenmiş olduğunu düşünmüş olabilir. Üstelik bunu başarırsa Atatürk'ün bile yapamadığı bir hamleyi gerçekleştiren önder olarak tarihe geçeceğini de hesap etmiş olabilir.

İnönü'yü, 1945 yılında, çok partili düzenin kapısını aralamaya iten etkenler bunlardır. Ancak, şunu da önemle belirtmek gerekir ki, bu açılımı dar sınıflar içinde tutmak için İnönü elinden geleni yapmıştır. Bir kere, yeni kurulan çok partili düzende sol kanat öngörülmemiştir. Bu, yalnızca sağ cepheden oluşan bir demokrasi olacaktır. Üstelik sağın tüm eğilimlerinin burada temsili de asla söz konusu değildi. Sonuçta, meşru olarak kabul edilen tek muhalefet, ideolojisi iktidardaki tek partiden fazla ayrılmayan yarı-liberal bir sağcı muhalefetti.²³

İnönü, bu türde bir muhalefeti, tek parti döneminin baskı yollarını kullanarak oluşturmaya çalışmıştır.

1945 yılında, Aralık ayında, bir sokak gösterisi ile ılımlı sol eğilimde olan Tan Gazetesi, Görüşler Dergisi gibi yayın organlarının basımevlerini yıktırıştır. Ocak 1946'da, çok partililiğin solu da içereceğini sanan iki sol partiyi kapattırır, yöneticilerini tutuklanmıştır. Sonra da, üniversite çevrelerinde sivirmeye başlayan birtakım solcu öğretim üyelerini işten attırıştır. Buna karşılık, muhalefeti güvenilir saydığı kişilere örgütletmek için, 1945 yılında CHP içinde hükümeti eleştiren ve başlarını eski bir başbakanın çektiği bir kanada yeni bir parti, kurdurtmak için elinden geleni yapmıştır. Böylece, hem kişi, hem de ideoloji olarak, yeni muhalefetin

²² Mehmet Günlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974, s. 200.

²³ Eroğul, "Çok Partili...", s. 115.

iktidardan fazlaca farklılaşmamasını fiilen sağlamaya uğraşmıştır.²⁴

2- Tek Parti Yönetimini Etkileyen Siyasi-Ekonomik Etkenler

II. Dünya Savaşı yıllarında alınan ekonomik tedbirler halkı zor durumda bırakmıştı. Bunlar 1940 tarihli Milli Koruma Kanunu (iktidara fiyat ve arzı belirleme, halkı zorunlu çalıştırma yetkisi veriyordu), 1942 Varlık Vergisi ve Milli Mücadele için konulmuş ve 1925'te kaldırılmış olan Aşar Vergisi'nin 1943'te tarım ürünlerine yeniden getirilmesi sebebiyle halkın yeni bir anlayışa yönelmekte zorluk çekmeyeceği açık şekilde görülmeye başlandı.

Bununla birlikte CHP'nin siyasi mekanizmasının işleyişinde ciddi sorunlar da gözlenmektedir. Bu sorunların başında merkez ile çevre arasındaki iletişim kopukluğudur. CHP'nin Ankara'daki merkezi ile kırsal kesimdeki örgüt birimleri arasındaki çift yönlü iletişim, oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Ankara'dan gönderilen direktifler, yerel parti birimlerine ulaştırılmış fakat yerel yönetimlerden genel merkeze ulaşması gereken istekler ve tepkiler sağlıklı bir şekilde iletilememiştir. Parti kongreleri ise partinin gücünün ifadesi sayılabilecek gösterilere dönüşmüştür.²⁵

1923–1946 yıllarında Türkiye'de, ilk olarak en ağır devalüasyon operasyonu, 7 Eylül 1946'da uygulanmıştır.

1946 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin başında Recep Peker Hükümeti bulunuyordu. Türk Lirası'nın İkinci Dünya Savaşı içerisinde, iç ve dış değerleri arasında önemli derecede farklar belirlemiştir. Recep Peker Hükümeti, bu farkı yok etmeye kesin olarak karar vermişlerdi. 1931 yılından 1946 yılına kadar tam on beş yıl, Türk Lirası değerine hiç dokunulmamıştı. Türk ekonomisi bu zaman zarfında durağan bir daire içinde, kendi çapındaki hamlesi ile baş başa idi. Recep Peker

---

²⁴ Eroğul, "Çok Partili...", a.y.

²⁵ Dönemin gözlemcilerinden birisinin belirttiğine göre: "Bölgesel parti kongreleri genellikle üyelerin partiye minnettarlıklarını gösterdikleri yerlerdi, illerdeki parti görevlileri genel merkeze rejimin basanlarını öven methiye dolu raporlar gönderirlerdi. Hükümetin otoriter yapısı şikayetlerin ve yakınmaların kitleler tarafından hissedilmesini önlerdi." Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara, AİTİA Yayını, 1945, s. 25. Benzer ifadeler için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985, s. 17–20. Daha sonraları İnönü bu durumu şöyle dile getirmiştir 'Tek parti dönemi esnasında, rejim için, kitlelerin desteğinin derecesini anlamaya ve değerlendirmeye imkan yoktu". Metin Tokar, **İsmet Paşa'yla 10 Yıl**, İstanbul, Akis Yayınları, 1967, s. 117.

Hükümeti, 1946 yılında Türk Parasına gerçek değerin verilmesini istiyordu. Bu gerçek değeri vererek, dış fiyatlarla iç fiyatlar arasındaki farkın ortadan kaldırılması sağlanacaktı. Diğer taraftan da dış ticaretteki suni önlemler ortadan kaldırılacaktı. Dış ticaret canlandırılacaktı. Sonuçta üretimin çoğaltılması düşünülüyordu.²⁶

1946 yılında, “7 Eylül Kararları” diye anılan devalüasyon ile Türk Lirası'nın değeri %40'a yakın bir oranda düşürülmüştür. Bir dolar, iki lira 82 kuruş (2.82) olmuştur. Türk parasının değeri çok aşağı tutulmuştu. Çok aşağıda olan Türk parasının kıymeti ise, ithal mallarının fiyatlarını artırmış, yurt içindeki fiyat istikrarını bozmuştu. Hükümet bol mal ithal etmek istiyor, ithal edilecek bol mallarla dahildeki fiyat hareketlerini rekabetle ayarlayabileceğini umuyordu. Bu çeşitli ekonomik etki ve faktörlerle gerçekleşemedi. 1946 Devalüasyonu ağır sonuçlar getirdi. Üretimde beklenen sonuç sağlanamadı. Devlet giderleri arttı. Bütçe açıkları çoğaldı. Nakit hacmi yükseldi. Türk parasının satın alma gücü düştü. İthalat çoğaldı. İhracat düştü. Oysaki daha öncede belirtildiği gibi devalüasyonların temel amacı, ithalatın azaltılması, ihracatın çoğaltılmasıydı.

O yıllarda işadamlarımız çalışan insanlarımız, bugünkü gibi çeşitli dış ülkelere yayılmamışlardı. Ayrıca dış finansman kurumlarında, bankalarda tasarruf meblağları olanlar olmadığı için, dışarıdan bu yollardan döviz girdisi de sağlanamadı. Bunların yanında 1946 devalüasyonunda, dış ticaret bilançosundaki açıklar büyüdü. Döviz stokları azaldı. Hayat pahalılığı artmaya başladı. İşsizlik ülkenin dört bir yanına yayıldı.

1946 yılı devalüasyonu, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana ilk uygulanan devalüasyon olmuştur. Başarılı olmayan ilk devalüasyon da 1946 yılı devalüasyonu olmuştur. Nitekim araştırmalarda görüleceği gibi 1946 yılından sonra uygulanan devalüasyonlar da Türkiye ekonomisi arzu edilen sonuçları verememişlerdir²⁷.

Özetle II. Dünya Savaşı sona ermek üzereyken CHP yönetimi kendini yepyeni bir takım sorunlarla karşı karşıya buldu; bunlar bir bakıma, 1923'ten beri

---

²⁶ Esat Çelebi, “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923–2000)” **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, İstanbul, 2001, C.2, No.3, s. 59.

²⁷ Çelebi, a.g.e., s. 59–60.

uygulanmakta olan siyasal modelin tıkanma noktasına geldiğini gösteriyordu. Halkı daha fazla siyasetin dışında tutmak, rejimi işlemez hale sokabilirdi. Başta İsmet İnönü olmak üzere, devrin ileri gelenlerinin bunu idrak etmiş oldukları tahmin edilebilir. Üstelik II. Dünya Savaşı sonunda faşist totaliteryenizmin yıkılmasıyla birlikte bütün dünyada “demokrasi rüzgarları” esmeye başlamış; hatta savaş sonu konjonktürü içinde Batı dünyasına yanaşmak zorunda kalan Türk politikasına bu yönde dış baskılar gelmeye başlamıştı. Kaldı ki Türkiye’nin 1945’lerdeki iktisadi durumunun parlak olmayışı, yöneticileri -başta ABD olmak üzere- Batılı demokrasilerin anlayışına muhtaç hale getirmişti. Buna bir de kuzey komşumuz Sovyetler Birliği’nin Boğazların statüsünde söz hakkı ve ülkemizin doğusundan toprak talebinde bulunmasını da eklersek, manzara tamamlanmış olur.²⁸ Böyle bir uluslararası ortam içinde özellikle “hür dünya” ülkelerinden anlayış bekleyen

---

²⁸ Bunun daha iyi anlayabilmek için Rus Dışişleri Bakanı Molotov ile Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper görüşmesine (7 Haziran 1945) bakmakta yarar vardır.

“Molotov: Yeni bir ittifak antlaşması yapmadan evvel aramızdaki bütün pürüzlü sorunları çözümlenmemiz gerekir. Bunları birer birer sıralayacağım. Birinci sorun, Türkiye’yle aramızda yaptığımız 1921 Antlaşması Sovyetler’in zayıf oldukları bir zamanda yapılmış ve bir takım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir. İlk önce bu durumu düzeltmek gerekir.

Sarper: Türkiye’nin doğu sınırlarında bazı değişiklikler yapılmasını mı kastetmek istiyorsunuz?

M: Evet, eski haksızlıkların tamirini kastediyorum.

S: 1921 Antlaşması Sovyetler’e zorla kabul ettirilmiş bir antlaşma değildir. Tamiri gereken haksızlıklara gelince, bunları aramak için hiçbir olumlu sonuca varmadan memleketlerimiz arasındaki tarihi ilişkileri gerilere doğru araştırabiliriz. Kaldı ki, 1921 Antlaşması ile meydana gelen durumu bir haksızlık değil, bir haksızlıkların tamiri olarak görüyorum. Bu haksızlıkları bizzat Lenin görmüş ve tamir etmiştir.

M: Sovyetlerle Polonya arasında 1921 yılında imza edilmiş olan haksız bir antlaşma Polonya tarafından düzeltilmesi sonucu Polonya ile Sovyetler Birliği arasında uzun vadeli bir dostluk kuruldu.

S: [...] İlk önce Türkiye’de hiçbir hükümet bunu kamuoyuna anlatamaz. Sonra ben şahsen bunu hiçbir Türk hükümetine iletemem, nihayet ben bu isteğinizi kendi kendime anlatamıyorum. [...] Bu isteğinin gerçekleşmesi için hiçbir ihtimal yoktur. Bu itibarla [...] bu noktanın bir tarafa bırakılmasını rica ederim.

M: [...] Şimdi bu konuyu geçelim. Biz bu savaşta [...] çok telef ve zayıf verdik. En sıkışık zamanlarımızda Karadeniz’deki güvenliğimizle ilgilenmek zorunda kaldık. Bu kaygımızda yanılmış olabiliriz ve Türkiye’nin tavır ve hareketi sonuçta bu konuda bir güçlük yaratmadı. Fakat ne de olsa Boğazlar sorununun da 200 milyonluk bir insan kitlesi Türkiye’nin iradesine bağlıdır. [...] Türkiye’nin iyi niyetinden eminiz. Fakat Boğazları savunma olanaklarından da emin olmamız gerekir.

S: [...] Eğer Türkiye’nin savunma imkansızlıklarından çıkarılan sonuç Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi sorunu ise, hemen söyleyeyim ki [...] söz konusu olamaz. [...]

M: [...] Barış zamanında Boğazlarda üs vermek istemiyorsunuz. Savaş zamanı için bunu düşünebilir misiniz?

S: Ben böyle bir şey söylemedim. [...] [...]

M: Montreux’nün değiştirilmesi için yapılacak görüşmeleri, ittifak antlaşması görüşmeleri ile paralel yürütmemiz yararlı olur.

S: [...] Bunu görüşmekte yarar görmüyorum. [...] Biz egemenlik haklarımızı kullanırken, ahdi vecibelerimiz müstesna, kimsenin müsaadesini almak zorunluluğunu duymayız...” b kz. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C.I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 472-473.

Türkiye'nin önce kendi "evinin içini" düzeltmeye başlaması, bu doğrultuda bazı adımlar atması kaçınılmaz hale gelmişti²⁹.

B- Çok Partili Hayata Geçiş Süreci

1- Siyasi Arayışın Belirginlik Kazanması

Türkiye'de İnönü'nün biçtiği bu muhalefet kaftanını kuşanan parti, 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'dir (DP). Bu arada Temmuz ayında yeni bir parti kurmak için İstanbullu bir işadamı Nuri Demirağ 18 Temmuz 1945'de valiliğe başvuruda bulunmuştur. Ancak tüm ilgilerin CHP içindeki muhalefete yöneldiği bu dönemde kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) hem iktidar hem de basın tarafından ilgisizlikle karşılanmıştır. Nitekim MKP 27 Ekim'de resmen kurulduğu halde İnönü 1 Kasım'daki Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında bu partiyi adeta yok sayarak partiden ihraç edilen muhaliflere seslenmiştir.

"...Bizim tek eksliğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Tek dereceli olmasını istediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar ayrı bir parti kurulabilip kurulamayacağını... bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan karşı durum almaları, siyasi hayatımızın geleceği için yapıcı bir tutumdur."³⁰

Nitekim Nuri Demirağ'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi³¹ Türk siyasi hayatında fazla tutunamayarak kapanmıştır.

Demokrat Parti kurulmadan daha birkaç ay öncesine dek, dört kurucu Celal

²⁹ Mustafa Erdoğan, **Türk Demokrasininin Doğum Tarihi: 14 Mayıs**, 1.bs. , Ankara, Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitapevi, 1992, s. 253.

³⁰ Nihal Kara İncioğlu, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Editörler: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, Der Yayınları, t.y., s. 270.

³¹ Milli Kalkınma Partisi çok partili siyasi hayata geçiş döneminde merkezi İstanbul'da olmak üzere Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atılhan tarafından kuruldu. Parti başkanı Nuri Demirağ idi. Tüzüğü muhafazakâr bir nitelik taşıyan MKP, 1946'dan itibaren katıldığı seçimlerde hiç başarı sağlayamadı, kurucularından Demirağ da 1954 seçimlerinde DP listesinden bağımsız olarak parlamentoya girebildi. Demirağ'ın ölümünden sonra, genel kurul toplantısını yapmamış olması sebebiyle parti 22 Mayıs 1958 tarihinde münfesi hale geldi. Bkz. Fatma Kılınçoğlu, , "Milli Kalkınma Partisi ve Nuri Demirağ", **Gaziantep Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gaziantep, 2003.

Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü CHP üyesi idiler. Bayar'ın yeni partinin yakında kurulacağını açıklayan demeci Tan Matbaası olayının hemen öncesinde basında yer almış (1 Aralık) ve burada Bayar “Kemalizm'den başka herhangi bir ideoloji ile alakam yoktur” diyerek aşırı akımlardan uzak duracağını belirtmiştir. Soğuk Savaş ortamının oluşmaya başladığı 1945 sonlarında, CHP iktidarının Sovyet yanlısı sol muhalefete ilişkisi olan bir muhalefet partisine izin vermeyeceğinin bilinciyle hareket eden Bayar'ın belirtilen yasaklara uymak koşuluyla (irtica ve komünizm) iktidardan şekli olmayan bir güvence aldığı söylenebilir. Bayar'ın açıklaması üzerine CHP yanlısı gazeteciler yorumlarında CHP kökenli olan kadroların kuracağı yeni partiden duydukları memnuniyeti dile getirirken, bazıları da ne tür bir muhalefet partisinin öngörüldüğünü açıkça ifade etmişlerdir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın deyimiyile DP bir “kontrol partisi” olacaktır. Yalçın, “Bir demokraside en az iki parti olmazsa murakabe bulunamazdı. Bunun için en iyi çarenin mevcut fırka içindeki bazı zatların ayrılarak esas programda müttehit kalmakla beraber bir kontrol partisi vücuda getirmeleri olacağını söylemiştik” diyerek bunu açıkça beyan etmiştir.³²

19 Mayıs 1945'te Cumhurbaşkanı İnönü'nün bayram mesajında, sistemin demokratikleştirilmek istendiğine ilişkin dolaylı bir ifadesi göze çarpmaktadır.

İnönü bunu “İleri bir insan cemiyeti olmanın maddi şartlarını hele manevi vasıtalarını mümkün olduğu kadar çabuk tamamlamak için durmadan hamleler yapmak zorundayız. Cumhuriyetle kurulan halk idaresi her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıklar kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir” şeklinde ifade etmiştir.

Bu açıklamayı CHP milletvekili Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in 7 Haziran tarihli “Dörtlü Takrir”i izlemiştir. Dörtlü takirde onların imzaları yer aldı. Yusuf Hikmet Bayur, Emin Sazak ve Muhiddin Baha Pars da imzalayacaklardı ama çekindiler ve ünlü çıkışı yapmak dört kişiye kaldı.

---

³² İncioğlu, a.y.

Önergede halkın, Anayasa'nın sağladığı demokratik hak ve özgürlükleri kullanmasının önündeki engeller kaldırılmalı deniliyordu. Ancak tepki imzacıların beklediği seviyeyi aştı. “Bunlar düzenleme istemiyor, parti kurmak istiyorlar” denildi. İnönü, “Bunu partide yapmayın, karşımıza geçin, teşkilatınızı kurun ve ayrı parti olarak mücadeleye girin” deyince gelişmeler hem hızlandı hem de yönü belli oldu. 12 Haziran'da CHP Grubu önergeyi gizli oturumunda görüştü ve imza sahiplerinin oyu dışında çoğunlukla reddetti. Ancak ilginç olan ret kararının gerekçesiydi.

Dörtlü tahrir belgesinin özeti şöyledir: “Kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin en temel ilkesi olan demokrasi prensiplerine inanmış Türk milletinin ancak bu prensiplerin uygulanmasıyla refah ve saadete ulaşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve özellikle partimiz mensupları arasında büyük çoğunluk oluşturdukları şüphesizdir. Bu kanaatle milletçe arzulanan bu amacın gerçekleşmesi için gerekli gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla dünyanın belki de en demokratik anayasasını meydana getirmiş, gerek ferdi hürriyetleri gerekse milletin denetim hakkını en geniş şekilde sağlama imkanını vermiştir. Burada izahına lüzum görmediğimiz Serbest Fırka tecrübesinin uyandırdığı tepkilerden dolayı siyasi hürriyetlerin kısıtlanmasına rağmen Cumhuriyet idaresinin demokratik gelişme yolunda ilerleme kararından geri döndüğü herhalde söylenemez. Keza II. Dünya Savaşı ile ortaya çıkan askeri tehdit bir kere daha siyasi hürriyetlerin kısıtlanmasına yol açmış, dolayısıyla anayasanın demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştır.

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının zafer kazandığı, devletlerin demokratik hürriyetlere uymasının güvence altına alınmak üzere olduğu şu günlerde, cumhurbaşkanından en küçük ferdine kadar bütün milletin demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez. Asırlardır bağımsız yaşayan halkımızın siyasi hürriyetleri bilinçli kullanacak seviyede olduğu inkar edilemez. Gerek iç gerekse dış şartlar anayasamıza hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle ortaya çıkarmak zamanının geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an önce gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle

özetliyoruz

1- Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve dayanağı olan meclis denetiminin, anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna da uygun olarak yerine getirilebilmesini sağlayacak tedbirler alınmalıdır.

2-Bütün yurttaşlarımızın siyasi hak ve hürriyetlerini ilk anayasamızın imkan verdiği genişlikte kullanmasının imkanı sağlanmalıdır.

3-Bütün parti çalışmaları bu esaslara uygun olarak yeniden düzenlenmelidir.

Takririmizin Büyük Millet Meclisi'nde parti grubunun açık oturumunda müzakeresini rica ederiz.”³³

CHP takirde dile getirilen demokrasi talebine karşı çıkmıyor, imza sahiplerinin isteklerini kanun değişikliği teklifi hazırlayarak getirebileceklerini, parti tüzüğüyle ilgili talepleri karara bağlama merciinin kurultay olduğunu, dolayısıyla konunun grupta görüşülmesinin mümkün olmadığını söylüyordu.

2- Demokrat Parti'nin Türk Siyasi Hayatına Girişi

Yeni partinin başkanı olan Celal Bayar, -İsmet İnönü'nün arka planda kaldığı bir dönemde – Atatürk'ün son başbakanıydı ve parti kuruluş süreci içinde İnönü ile sürekli ilişki içinde olmuş Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından demokratikleşme taleplerini içeren bir önerenin CHP meclis grubunca reddedilmesi üzerine, 7 Ocak 1946 tarihinde önerge sahiplerince Demokrat Parti kuruldu. DP'nin kuruluşu CHP yanlısı basın organlarında sevinçle karşılanmış ve istenilen tipte bir parti kurulmuş olmasından duyulan ferahlık dile getirilmiştir. New York Times ise yeni partinin “Majestelerinin sadık muhalefeti” gibi düşünüldüğünü ileri sürmüştür. Bu durum “muvazaa” iddialarına yol açmış ve DP içindeki muhalefet, partinin kurucularını bu biçimde suçlamıştır.³⁴

Demokrat Parti'nin kuruluşunda rol oynayan Bayar ve Menderes gibi iki önemli isim ile kadrolar aslında Halk Partisi'nin milletvekili statüsünde olan

³³ Ayrıca tam metin için bkz. Mete Tunçay, “Dörtlü Takrir'in Tam Metni” **Tarih ve Toplum Dergisi**, No. 54, 1985, s. 15–18. Avni Özgürel, “Hâlâ Güncel Bir Manifesto” **Radikal Gazetesi** 08.05.2005.

³⁴ İncioğlu, a.g.e., 271.

kişilerdi. Özellikle Bayar, gerek İttihat - Terakki döneminde ve gerekse milli mücadele döneminde etkin faaliyetlerde bulunmuş ve hatta milli mücadelenin bazı bölgelerinde göstermiş olduğu faaliyetler ile yeni kurulacak olan Türk Devleti'nin temel yapı taşlarından biri olarak roller üstlenmişti. Atatürk döneminde ise savunduğu liberal politikalar ile İsmet İnönü'nün devletçi modeline karşı Atatürk tarafından tercih edilen bir isim olmuş ve İş Bankası'nın kuruluşunda aktif olmuş ve hatta 1927 tarihinden itibaren başbakanlık koltuğunda iktidar kadrolarını idare etmişti.³⁵

Adnan Menderes'in politik hayatı ise 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda başladı. Bu partinin kapatılmasından sonra ise Menderes, Atatürk ile yaptığı -5 dakika olarak planlanan ama yaklaşık 4 saat süren- bir görüşmenin neticesinde 1931 yılında CHP Aydın milletvekili olarak meclise girdi ve siyasi faaliyetlerine bu partinin çatısı altında devam etti.³⁶

Bu iki önemli isimle birlikte diğer arkadaşlarının Halk Partisi ile olan ilişkilerinin gerginleşme süreçleri, 1945 yılı içerisinde meclise sevk edilen ve toprak reformu amacını taşıyan “Köylüyü Topraklandırma Kanunu Tasarısı” ile başladı. İktidar bu kanun tasarısını meclisten geçirerek büyük toprak sahiplerinin ellerindeki topraklardan bir kısmını alıp bunları ihtiyacı olan kimselere vermek istemekte idi. Kendisi de büyük toprak sahibi olan Menderes ise bu kanun tasarısına karşılık yaptığı sert çıkışlar ile parti içerisinde sivrilmeye başlayınca artık dönüşü olmayan bir sonun da başlangıcına gelinmişti.³⁷

İdeolojik olarak CHP'den farklı olmayan yeni parti daha az merkezîyetçi ve daha az bürokratik bir devlet öngörüyordu. Yinede bu model, İnönü'nün hesaplarına tümüyle uygun bir gelişim de göstermemiştir. Gerçi, tüm solu ve meşru olmayan sağı oyun dışında tutmada, model kendisinden bekleneni vermiştir. Ancak, muhalefetin beklenenden çok daha hızlı gelişmesi, yönetimin birçok umudunu da yıkmıştır. Demokrat Parti kurulur kurulmaz, basın, iş çevrelerinin, aydınların ve geniş halk kitlelerinin desteğini hızla kazanarak, tüm yurttan aniden her yana yayılmıştır.

³⁵ Ayşe Trak, Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s. 1085-1089.

³⁶ Şükrü Apuhan, **Öteki Menderes**, İstanbul, Timaş Yayınevi, 1997, s. 87-89

³⁷ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa Yayınları, 1986, s. 108-125.

Bu gelişimi yavaşlatmak için, CHP iki tür önleme başvurmuştur. Birinci türün amacı, halkın teveccühünü kazanıp DP'ye kaymayı durdurmaktır. Örneğin, Haziran 1946'da tek dereceli seçim usulü kabul edilmiş, yine Haziran'da basın yasasının hükümete gazete kapatma yetkisi veren hükmü kaldırılmış, üniversiteye özerklik tanınmıştır. İkinci tür önlemin amacı ise muhalefetin güçlenmesini engellemektir. Bu tür önlemler içinde en göze batanı, 1947'de yapılması gereken genel seçimlerin aniden bir yıl öncesine alınması, böylece, henüz altı aylık geçmiş olan muhalefetin doğru dürüst örgütlenmesine fırsat bırakılmamasıdır. Bununla birlikte 21 Temmuz 1946 genel seçimleri, tam bir baskı içinde geçmiştir. Seçim çevrelerinin illerden oluştuğu çoğunluk sistemine göre yapılan bu seçimlerde, DP 405 milletvekilliğinden 62'sini kazanmıştır. Sahip olduğu gerçek destek ona henüz çoğunluğu verebilecek güçte olmasa da, yine de bundan fazla olduğu kuşkusuzdur. Seçim tek parti yönetiminin tüm yurttaki kadrosunun denetiminde, gizli oy gibi asgari güvencelerden yoksun olarak yapılmıştır. Ortada olan sayısız usulsüzlüğe karşın, yeni seçilen meclis tüm itirazları reddetmiştir. Üstelik yeniden cumhurbaşkanı olan İnönü, yeni hükümeti Recep Peker'e kurdurtmuştur.

İşte bu aşamada DP'nin takındığı tutum, Türkiye'de, sınırlı da olsa çok partili demokrasinin yerleşmesi bakımından, son derece önemli olmuştur. DP, meşruiyet sınırlarının dışına çıkmamaya özen göstermekle birlikte, bu sınırlar içinde olabilecek en cesur muhalefeti kararlılıkla sürdürmüştür. DP'nin baskıya karşı etkili aracı, on binlerce insanın toplandığı büyük meydan gösterileri olmuştur. Türk siyasal yaşamında bunun ne denli büyük bir yenilik olduğu açıktır.³⁸

3- 1946–1954 Yılları Arasında Yapılan Seçimler ve Partilerin Durumu

Çok partili dönemin ilk seçimi erkene alınmış, 21 Temmuz 1946'da yapılması kararlaştırılmıştı. Seçimlerden önce 6 Haziran 1946'da hükümetin hazırladığı yeni bir seçim kanunu yayınlandı. Artık seçimler tek dereceli ama yine çoğunluk esasına göre yapılacaktı. Türk siyasal yaşamında 1876 yılından beri uygulanan iki dereceli seçim sistemi terk edilmişti. Basit çoğunluk esasına dayanan

---

³⁸ Eroğul, "Çok Partili...", s. 116.

seçim sistemi 1960'a kadar siyasal bunalımın kaynaklarından biri olacaktı. DP erken seçim için tam hazırlıklı değildi. Kurulalı henüz 6 ay olmuştu. Kısa bir tereddüitten sonra seçime girmeye karar verdiler ve yoğun bir seçim kampanyası başlattılar. Demokratların yaptığı mitinglere büyük kalabalıklar katılmaya başladı. Bu durum, DP'ye yönelik baskıyı da beraberinde getirdi. Bazı DP'li yöneticiler yaralandı. Ama en vahimi Adnan Menderes'in kahyasının öldürülmesiydi. DP hızlı bir şekilde seçim kampanyası yürütüyordu.

1946 yılındaki ilk çok partili seçimlerde ilk kez bir siyasal rekabet yaşanıyor. Seçimler büyük bir heyecan içinde yapıldı. Demokrat Parti 465 milletvekilliği için 273 aday göstermiş, bunun da ancak 62'si seçilebilmişti. Ancak daha oy verme sırasında itirazlar başlamıştı. DP'nin seçim öncesinde ve sonrasında en çok eleştirdiği konu, seçim yasasının antidemokratik hükümleriydi. Seçimlerin ardından da usulsüzlük yapıldığını öne sürerek eleştiri dozunu arttırdı. Bu amaçla İstanbul başta olmak üzere Bursa, Balıkesir, Adana, Konya ve Ankara'da büyük mitingler yapıldı. Seçim sonuçlarına itiraz ettiyse de bir sonuç çıkmadı. Gerçekten de Türkiye'nin birçok yerinde seçime hile karışmış ve usulsüzlükler yapılmıştı. CHP'nin uyguladığı bu usulsüzlükler nedeniyle bu seçimler "hileli seçimler" olarak anılacaktı.

DP, seçim ve yargı güvencesinin sağlanmadığını, hükümet ile memurların tarafsız kalmadığını ve seçimlerin CHP'nin baskı ve müdahalesi altında geçtiğini ısrarla vurguluyordu. CHP ise DP'yi halkı ayaklanmaya kışkırtmakla suçluyordu. Sonbaharda yapılan il genel meclisi üyelik seçimi de benzer bir hava da geçmiş, gerilim tırmanmıştı. Türkiye alışık olmadığı muhalefetle tanışıyor, parlamentoda sert tartışmalar yapılıyor. Çok partili siyasal yaşama geçeli neredeyse bir yıl olmuştu ki ilk ciddi siyasal kriz patlak verdi. CHP hükümeti, DP'yi gayri meşru ilan etme noktasına kadar geldi.³⁹

Demokrat Parti'nin demokrasi mücadelesi ilk önemli sonucunu 10–11 Mayıs 1946'da verdi: CHP'nin Olağanüstü Kurultayında "Milli Şef" ifadesi kaldırıldı ve "Değişmez Başkan" yerine "Genel Başkan"ın seçimle gelmesi esası kabul edildi. Mücadelenin ikinci önemli sonucu 5 Haziran'da tek dereceli seçim

---

³⁹ M. Ö. Alkan, a.g.e., s. 53–54.

kanunun kabul edilmesidir. Ertesi yıl Recep Peker'in 1 Nisan'da İstiklal Mahkemeleri'nin henüz kaldırılmamış olduğunu hatırlatan tehdidi bir yana bırakılırsa, demokratik gelişme açısından daha ümit vericidir. Demokrat Parti'nin (7–11 Ocak 1947 tarihinde yapılan) Büyük Kongresinde Hürriyet Misakı karar altına alınıyordu. Buna göre, demokratikleşmenin tam ve gerçek anlamda sağlanabilmesi için:

- a) Anti-demokratik kanunların kaldırılması,
- b) Seçimlerin yargı denetimi altında yapılması,
- c) Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması gerekmektedir.

Bu karar 7 ay sonra kısmen etkisini göstererek, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 12 Temmuz 1947'de, "12 Temmuz Beyannamesi" olarak anılan bir bildiri yayınlamak zorunda kaldı. İnönü yayınladığı bildiri ile tarafları sükunete davet ediyor, çatışmayı uzlaşmaya, kavgayı barışa çeviriyordu. Seçimle oluşan parlamentodaki muhalefet partisi olan DP'nin meşru olduğu ısrarla belirtilmişti. Çok partili demokrasinin yürüyeceğini vurgulaması ise Türkiye'yi rahatlatmıştı. Böylece çok partili siyasal yaşama geçişte son derece önemli bir rol oynayan İsmet İnönü, ilk krizin de atlatılmasını sağladı.⁴⁰

Sonuç olarak Türkiye'nin kısa vadede başından geçecek birçok olayın alt yapısı ve siyasi aktörlerin bilinçaltına yerleşen "biz" ve "öteki" kavramlarının daha da belirginleştiği 1945–1950 döneminde, çok-partili bir sistemin işleyebilmesi için gerekli olan kurumsal düzenlemelerin yapılmamış olması 1950'de iktidarın el değiştirmesini önleyememiştir. Ancak, 1950 sonrası politik sistemin işleyişinde ortaya çıkan sorunların da kaynağı bu beş yıllık dönemdedir.

Seçimleri kaybeden CHP bu dönemde "iktidarı gasbetmiş" olarak gördüğü DP'ye karşı adeta bir devlet partisi olarak muhalefet yürütmüştür. Denilebilir ki, 1950'li yıllar CHP'nin çoğulcu ve rekabetçi bir sistem içinde işlev gören ve toplumu temsil etme kaygısında olan bir parti olmakla devlet partisi geleneği arasında bocaladığı bir dönemdir.

---

⁴⁰ Erdoğan, a.g.e. , s. 255

Buna karşılık seçimle iktidara gelen DP ise asker ve sivil bürokrasiyle özdeşleşmiş olan CHP karşısında başlangıçtan itibaren kendisini tehdit altında hissetmiş ve muhalefete karşı bir baskı politikası izlemiştir. Bunu yapabilmesi için gerekli mekanizmalar da vardı. Çünkü iktidarı kaybetmeyeceği varsayımıyla hareket eden CHP geçiş döneminde muhalefetin yaşaması için yeterli yasal güvenceyi sağlayacak değişiklikleri gerçekleştirilmemişti. Devlet partisi geleneğiyle halk adına konuşan muhalefet partisi karşısında, 1950 öncesinde daha liberal ve çoğulcu bir söyleme sahip olan DP liderleri, 1950 yılı ortalarında -milli irade- kavramına dayanarak azınlık haklarını hiçe sayan bir tutum almıştır. Seçimi kazanan mutlak çoğunluğun halk sayıldığı, buna karşılık kaybeden azınlığın ise hiç sayıldığı bu anlayış muhalefeti ortadan kaldırmaya kadar gidebilmiştir.⁴¹

CHP 1950'ye kadar geçen dönem içinde ılımlı politikalar takip etmeye çalıştı. Bürokratların tarafsızlaştırması, gizli oy açık sayım gibi demokratikleşmeler sağlandı. Recep Peker yönetimindeki uzlaşmaz, katı, merkezîyetçi hükümetin yerine Hasan Saka ve Şemseddin Günaltay gibi ılımlılardan kurulu hükümetler getirildi. Kısacası CHP geçmiş yıllardaki baskıcı kimliğini halka unutturmaya çalıştı.

14 Mayıs 1950'deki seçimlerde DP 408, CHP 69 sandalye kazandı. Beyaz ihtilal ya da afişli seçim: “Yeter Söz Millet!” kelimeleriyle de özetlenecek bir durum arz eden 1950 seçimleri, Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir yer tutmaktadır. 1950 seçimleri öncesinde, 16 Şubat 1950'de Şemseddin Günaltay hükümeti, muhalefetteki DP'nin de eleştirilerini dikkate alarak demokratik bir seçim yasası hazırladı. Bu yasaya göre seçimler tek dereceli, genel, eşit, gizli oy, açık tasnif esasına göre yapılacaktı. Seçimlerde propaganda serbest bırakılmış ve yargı güvencesi getirilmişti. Artık bütün gözler seçim gününe çevrilmişti. Mayıs başında partiler radyoda propaganda konuşmalarına başladılar. DP, bu seçimde hala belleklerde olan çok çarpıcı bir afiş kullandı. Afiş, Selçuk Milar tarafından bir gecede çizilmiş, ülkenin dört bir yanına asılmış ve çok yankı uyandırmıştı. Afişte bir “el” resmedilmiş ve şu yazı yer almıştı: “Yeter Söz Millet!” Bu afiş, DP'nin seçimi kazanmasına önemli bir katkı yaptı. Afişten CHP'liler de etkilenmişti. O kadar ki, Ankara'da Teknik Öğretim Müsteşarlığı'nda çalışan Milar'ın 20 gün sonra

---

⁴¹ İncioğlu, a.g.e., s. 274.

Urfa'ya tayini çıktı.

Seçimler sonucunda CHP 69 milletvekili, Millet Partisi ise bir milletvekili çıkarmıştı. Bağımsız milletvekillerinin sayısı ise 9'du. Türkiye'de ilk iktidar değişikliği son derece barışçı bir ortamda ve seçimle gerçekleşiyor ve çok partili siyasal hayat yeni bir boyut kazanıyordu. Meclis 22 Mayıs'ta toplandı. Meclis başkanlığına Refik Koraltan, cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçildi. Hükümet, Adnan Menderes'in başbakanlığında kuruldu. .

Türkiye yeni bir iktidarla tanışmış ve CHP bu tarihten sonra siyaseti iktidarın -şeklen- yegane iktidarı olma gücünü kaybetmiştir. Adnan Menderes 3 Eylül 1950'de yapılan belediye seçimlerinden sonra "14 Mayıs'ta Türk milleti Halk Partisi'ni iktidardan sildi; 3 Eylül'de de muhalefetten sildi"⁴² şeklinde bunu dile getirmiştir.

Demokrat Parti'nin siyasal söylemine popülist bir anlayış hakimdir. Bu durum beraberinde halkı yücelten ve ona gerçek değerini atfetmeyi vadeden bir retoriği getirmiştir. Parti liderleri konuşmalarında ve beyanlarında sürekli olarak halk üzerine bir vurgu yapmışlardır. Örneğin Menderes bir röportajında Kemalist elite karşı reformların gerçek muhafızının Türk milleti olduğunu ilan etmiştir ⁴³ veya sık sık halkın aslında muhalefetin öngördüğü gibi cahil ve gerici olmadığı ifade edilmiştir. Ancak DP popülizmini bu şekilde sadece halkın yüceltilmesi olarak yorumlayıp geçmek böyle bir söylemin siyasal açılımlarını göz ardı etmek olur. Nitekim DP'nin anti-elitist vurgusu siyasal elit karşısındaki her kesimin bir bütün olarak algılanmasıyla paralel bir gelişme göstermiş ve sonunda parti tüm milleti temsil eder bir hal almıştır. Öyle ki partinin önde gelenlerinden İhsan Yurdoğlu bir konuşmasında "Bütün milleti etrafına toplayan DP'nin davası bir parti davası değil; bütün Türk milletinin müşterek hürriyet ve kurtuluş davasıdır" demektedir. Bu bağlamda DP milli iradeyi temsil ettiğini iddia etmiş ve bu kavram partinin izlediği politikaları meşru bir zemine oturtması için sürekli başvurduğu bir savunma

---

⁴² Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çeviren: Ahmet Fethi. İstanbul, Hil Yayınları, 1996, s. 51.

⁴³ Ahmad, "Demokrasi Sürecinde...", s. 351

mekanizması haline gelmiştir.⁴⁴

Demokrat Parti ile başlayan süreci, bürokrasiden demokrasiye, başka bir deyişle “memurların iktidarı”ndan “halkın iktidarı”na geçiş olarak da tanımlayabiliriz. 14 Mayıs bürokratik diktatörlüğün sonu olmuş ama Türkiye’de hala bürokratik tutuculuğun etkisi tam olarak kırılmamıştır. Bürokratik iktidarın “transandantal” (müteal, aşkın) devletinin yerini “enstrümental” (araçsal) devlet almaya başlamış, böylece “kutsal” (kendi kendinin amacı olan) devlet kavramı etrafında örülmüş bulunan bürokratik ideoloji zayıflamaya başlamıştır. Bu ise devlet ağırlıklı bir yönetim modelinden toplum ağırlıklı bir siyasete geçiş demektir. Başka bir ifadeyle, demokrat partiyle birlikte toplum ağırlıklı siyasal sistem, soyut “devlet” aleyhine genişlemeye başlamış ve böylece vesayetçi demokrasi anlayışı temelsiz hale gelmiştir.

Türk demokrasisinin bir noktada doğum tarihi olan 14 Mayıs 1950’den itibaren siyasetin sosyolojik tabanı değişmeye başlarken, değişimin bazı kültürel uzantıları da ortaya çıkmıştır. Böylece, ta Osmanlı döneminden beri bir “seçkin” kültürü olarak halka yabancılaşmış olan “merkez”in değerler kadrosu ile “çevre”nin kültürü birbirine yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmanın Türk siyasal kültürünün iki yönlü olarak demokratikleşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. İlk olarak, siyasal kadroların geleneksel seçkin kültürü halkın değerlerinden etkilenmeye başlamak suretiyle bir bakıma halkla bütünleşmenin yolu açılmış, bu ise siyasal kültürümüzdeki devlet merkezliğin yerini sivil toplum-merkezliğe bırakması eğilimini ortaya çıkarmıştır. İkinci yön, halk arasında vatandaşlık ve demokrasi bilincinin gelişmesinde kendini göstermektedir. Siyasete katılmanın kendisi açısından oldukça “fonksiyonel” olduğunu ve bu katılmada kendi değer ve beklentilerinin, kendi dilinin etkili olduğunu gören halk sisteme yabancılaşmadan kurtulmaya başlamıştır. Bu suretle oluşan yakınlaşma duygusu ve siyasal sistemi benimseme tutumu halkın geleneksel baskıcı devlet kavrayışını terk etme eğiliminin de başlangıcı olmuştur. Bu değişimin özünde saklı temel anlamı popüler kültürün

---

⁴⁴ Fulya Özkan, “1950’lerin Popülizm Açısından Bir İncelemesi”, **Journal of Historical Studies**, No.2, İstanbul, 2004, s. 32.

demokratikleşmesi olarak adlandırabiliriz.⁴⁵

1950–1953 yılları arasında ekonomik açıdan büyüme ve bolluk dönemi yaşandı. Bu dönemde elverişli hava koşulları ve tarıma açılan yeni alanlar sayesinde tarımsal üretim artmıştı. Öte yandan Kore Savaşı nedeniyle dünya piyasalarında tarımsal ürünlere yönelik bir talep ortaya çıkmıştı. Üstelik II. Dünya Savaşı nedeniyle hazine de döviz ve altın birikimi vardı. Buna 1950 sonrası ihracat gelirleri de eklenince Türkiye bir “bolluklar ülkesi”ne dönüşmüştü. “Altın yıllar” DP’ye ikinci zaferini kazandı⁴⁶.

CHP 1950 seçimlerine son yıllarda uyguladığı ılımlı politikalara güvenerek garanti gözüyle bakıyordu, bu nedenle iktidarına parti-devlet bütünleşmesinden kaynaklanan geniş yetkilerini DP’nin talebine rağmen kısıtlamamıştı. Seçim sonuçları CHP’de tam anlamıyla şok etkisi yaptı. DP, iktidarına geniş yetkilerine rağmen bürokrasiye, orduya ve CHP’ye karşı kendisini hiçbir zaman güvende hissedemedi. İhtilal söylentileri üzerine genelkurmay başkanı, kuvvet komutanları dahil 15 general ve 150 albayı emekliye ayırdı. DP, iktidarının ilk bir kaç yılında hava şartlarının uygun olmasıyla hasadın bollaşması, ekonominin iyileşmesi DP için nüfusun büyük bir kısmının yaşadığı kırsal kesimin oylarını garantiledi. CHP’nin DP’ye yönelik klasik irtica söylemlerine karşı (o yıllarda Ticanilerin Atatürk heykel ve büstlerine yönelik saldırıları vardı) 25 Temmuz 1951’de Atatürk’ü Koruma Kanunu çıkardı. Hatta dini istismar ediyor diye 8 Temmuz 1953’te Millet Partisi’ni kapattı.

1954 genel seçimlerinin arifesine gelindiğinde, ülkenin genel görünümü şöyle özetlenebilir. Türkiye Batı’nın en sadık dostlarından biriydi; dışta ve içte azgın bir komünizm düşmanlığı egemendi. Halk, henüz enflasyon ve yokluğa dönüşmemiş olan iktisadi liberalizmin sağladığı genel canlanmadan, bürokrasinin gücünün kırılmış olmasından hoşnuttu. DP içinde Menderes’in kişisel yönetimi giderek yoğunlaşmıştı, parti-içi demokrasi hızla boğulmaktaydı. Geniş kitlelerin hoşnutluğuna karşılık, aydınların bir kesimi, izlenen bu siyasetler demetinin tehlikeli sonuçlara götüreceğinin farkında olmakla birlikte, iktidar, bunların eleştirilerinin

---

⁴⁵ Erdoğan, a.g.e., s.58.

⁴⁶ M. Ö. Alkan, a.g.e., s. 54.

duyulmaması için siyasal liberalizme giderek sırt çevirmekteydi. Örneğin, genel seçimlerden az önce, 9 Mart 1954'te çıkarılan yeni bir basın yasası ile özellikle resmi görevlilerin saygınlığına, ününe veya servetine zarar verecek yayınlar ağır yaptırımlara bağlanmıştı.⁴⁷

2 Mayıs 1954 seçimlerinde DP 503, CHP sadece 31 sandalye kazandı. DP'nin, gittikçe otokratikleşmesi, muhalefet üzerinde baskı kurması ve ekonominin kötüleşmesi, enflasyonun artması üzerine kentli tabanının ve üniversite üyelerinin desteğini kaybetti. Enflasyondan ilk etapta etkilenmeyen kırsal kesimin desteğini muhafaza etti.

DP ekonomideki gelişme sayesinde 1954 yılında yapılan seçimlerde de başarı gösteriyor ve seçimin galibi oluyordu. Seçim sistemi sayesinde %57'ye yakını oy almış ama milletvekilliklerinin %93'ünü kazanmıştı. CHP ise oyların %35'ini almış ama milletvekilliğinin ancak %6'sına sahip olmuştu. Köylü Partisi 5, bağımsızlar ise 10 milletvekili kazanmıştı. Parlamento aritmetiği, DP'ye geniş bir hareket alanı sağladı. DP, meclis çoğunluğu ile ulusal iradeyi özdeşleştirmişti.

Bu seçimden sonra oylarını muhalefete veren kimi iller, DP tarafından cezalandırılmıştı. Bazı iller, ilçe haline getirildi veya bazı iller ikiye bölündü. Örneğin seçimler de Cumhuriyetçi Millet Partisi, Kırşehir'de oyların %44,3'ünü alarak beş milletvekili çıkarabilmişti. Kırşehir'in muhalefete oy vermesine sınırlanan Adnan Menderes, bu ili cezalandıracak ve 48 saat içinde çıkarılan bir kanunla "ilçe" haline getirilecekti.⁴⁸ Aynı seçimde CHP'ye oy veren Malatya ise ikiye bölünerek Adıyaman ili oluşturulacaktı.⁴⁹

4- Demokrat Parti İktidarının Düşüşü

1954 yılında ekonomik açıdan sıkıntılı bir dönem başladı. Elverişli hava koşulları bitmiş, tarımsal üretim gerilemeye başlamıştı. Kore Savaşı bitmiş, dünya piyasalarındaki tarımsal ürün talebi de sona ermişti. DP, seçim sarhoşluğu içinde

---

⁴⁷ Eroğul, "Çok Partili...", s. 124.

⁴⁸ 30 Haziran 1954 ve 6429 sayılı Kırşehir Vilayetine Kaldırılmasına ve Nevşehir Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulmasına Dair Kanun, Resmi Gazete, 7 Temmuz 1954, sayı 8748.

⁴⁹ 14 Haziran 1954 nün ve C418 sayılı Malatya Vilayetine Dahil Adıyaman Kazasında (Adıyaman) Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulunun Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 22 Haziran 1954, sayı 8735.

iktisadi kuralları bir kenara itti. Daha az büyüme ve daha az harcama yapmayı tercih etmedi. Dünya piyasalarında tarımsal malların fiyatları hızla düşerken Toprak Mahsulleri Ofisi devreye sokuldu. Buğday yüksek fiyatla alındı, ama kentliye de ucuz ekmek yedirildi. Aradaki fark TMO'nin zararı olarak görüldü. Bu sübvansiyon piyasadaki para miktarının artmasına neden olmuş ve döviz darboğazı gündeme gelmişti. Dış kredi arayışı başladı. Hükümetin başvurusu üzerine Ankara'ya ilk kez IMF heyeti geldi. IMF klasik reçetesini öneriyordu: "Harcamaları kısın, KİT ürünlerine zam yapın ve dış ödemeler dengesini için yüksek oranlı bir devalüasyon gerçekleştirin." Hükümet seçime giderken "kemer sıkma" niyetinde değildi. Ekonomik sıkıntı, siyasal gerginliği de beraberinde getirdi. Siyasal ve toplumsal muhalefet güçleniyordu. DP ise muhalefete, basına, üniversitelere ve aydınlara yönelik bir sindirme programı uygulamaya başladı. Baskıcı bir yönetimin ilk sinyalleri verilmişti. Ancak ekonomik bunalımın derinleşmeye başlaması istikrar tedbirlerinin ertelenemez hale gelmesi demektir. Bu nedenle ekonomik önlemler ertelendi, seçim tarihi ise bir yıl erkene alındı.

DP, seçim öncesinden seçim yasasında değişiklikler yaptı. Partilerin seçimlere il ve ilçe örgütlerini tamamladıkları illerde girebilecekleri hükmü getirildi. Bunun yanı sıra seçimlerde partilerin ittifak yapmasını engelleyici değişiklik yapıldı. Son olarak seçim tarihinden 6 ay evvel partisinden ayrılmamış olanların başka partilerden aday olamayacağı hükmü getirildi. Bu son hüküm DP'den ayrılan Mehmet Fuad Köprülü'yü hedef alıyordu.

1957 seçimlerinde DP'nin oyları öncekilere göre azaldı, ancak seçim sistemi sayesinde 419 sandalye kazandı. CHP 173, CMP 4 ve Hürriyet Partisi ise 4 milletvekili çıkardı, 2 de bağımsız milletvekili vardı. CHP %41 oranında oy alırken milletvekilliği oranı %29 da kalmıştı. DP ise %47 oranında oy almasına rağmen milletvekilliğinin %70'ine sahip oldu. CHP birçok yerde usulsüzlük yapıldığı iddiasıyla sonuçlara itiraz etti.⁵⁰

1950 yılından sonra birden girişilen enflasyonist yatırımların ve altın karşılığı kağıt para sisteminden uzaklaşarak, karşılığında altın stoku bulunmayan dinamik kağıt para sisteminin uygulamasının doğurduğu fiyat yükselmeleri,

---

⁵⁰ Eroğul, "Çok Partili...", s.125.

devalüasyon operasyonundan sonraki yıllarda da devam ediyordu. Sabit ve dar gelirli vatandaşın geçim sıkıntısı, her geçen artıyordu. Özellikle, Türk parasının dış piyasalardaki değerinin sürekli olarak düşmesi, ülke ekonomisinin itibarını sarsıyordu. Bütün bunların yanında, 1958 yılı devalüasyonu, ödemeler bilançosundaki bazı önemli boşlukları kapatmış, fakat beklenen ekonomik dengeyi sağlayamamıştır. Seçimlerin ardından 4 Ağustos 1958 tarihinde “İktisadi İstikrar Tedbirleri” adı altında yapılan bu devalüasyonda, Türk Lirası %220 değer kaybederek; bir dolar, 900 kuruş yani 9 TL olmuştur. Devlet harcamaları kısıyor, KİT ürünlerine zam yapılıyordu.⁵¹ Ekonomik ve siyasal bunalım gittikçe derinleşti. İlk askeri ihtilale giden yolun siyasal taşları da döşenmeye başlamıştı. Tahkikat Komisyonu ise sonun başlangıcıydı. Dönem boyunca seçimlerde uygulanan basit çoğunluk sistemi seçmen tercihinin parlamentoya yansımaları önledi. DP aldığı oyun çok üzerinde temsilci elde etti. Seçim sistemi siyasal gerilimin kaynaklarından biri haline geldi.⁵²

CHP'liler seçimle iktidara olamayacaklarına anlayınca seçim dışı yollarla iktidara gelme yollarını aramaya başladılar. Özellikle DP'nin halk katmanlarını politikaya sokması, CHP'nin malvarlığının kaynağını araştırmak için (CHP'nin devlet bankalarının sermayesinden daha fazla serveti vardı) Tahkikat Komisyonu kurması ordu içinde de rahatsızlıklara yol açtı. DP giderek kendini daha güvensiz hissediyor, gittikçe de muhalefet üzerindeki baskılarını artırıyordu.

Ayrıca 1950'lerin ortasında başlayan ekonomik yavaşlama, durgunluk ve giderek ortaya çıkan kriz belirtileri, DP iktidarını sarsmaya başlamıştı. Özellikle kentlerin sabit gelirli çalışanları için enflasyon ciddi bir sorun oluşturuyordu. Gerçek ücretlerin düşmesiyle işçi, memur, subay, üniversite öğretim üyesi gibi sabit gelirli meslek grupları bu gelişmeden olumsuz etkilenmişti. Sanayiciler de tarıma çok fazla kaynak aktarıldığını ileri sürüyorlar, plansız ve programsız ekonomiden şikayet ediyorlardı. Örnek olarak İstanbul'da 333 temel maddenin fiyatı 1955'de 174,6 lira iken 1956'da 228,7 lira olmuştur.⁵³

---

⁵¹ Çelebi, a.g.e., s. 60.

⁵² M. Ö. Alkan, a.g.e., s. 55.

⁵³ Cumhuriyet, 2 Mayıs 1956, s. 1.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra ihtilal söylentileri de beraberinde gelmiştir.

BÖLÜM II- 1960 İHTİLALİ VE TÜRK SİYASİ HAYATINDA YENİ BİR DÖNEMİN BAŞLANGICI

A- 27 Mayıs İhtilali ve Türk Siyaseti Hayatında Yeni Dönem

1- İhtilale Giden Yol

İhtilale giden yolun başlıca köşe taşlarını şu şekilde özetleyebiliriz. Türk siyasi tarihinde yeni bir dönem açan 1950 seçimleriyle birlikte ihtilal söylentileri de Ankara kulislerinde yayılır olmuştur. 1950 seçimlerine müdahale edilmesi endişesinin tamamen boş olduğu söylenemez. Seçimlerden birkaç ay önce Birinci Ordu Komutanı General Asım Tınaztepe, Nihat Erim aracılığıyla İnönü'ye çok partili siyasete geçişten duyduğu endişeyi ilettili. İnönü de liberalleşmenin önemini anlatmak ve ordunun siyasetin dışında kalması gerektiğini vurgulamak için Ankara'dan İstanbul'a giderek⁵⁴ Tınaztepe ve diğer generallerle görüştü 9 Haziran 1950 tarihli Hürriyet gazetesindeki bir haberde komutanların 14 Mayıs akşamı Çankaya'ya çıkarak Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir emri olup olmadığını sormaları bu operasyonun yapılmasında etkili olmuştur. Seçimlerden hemen sonra dört üst rütbeli komutan İnönü'ye gelerek sonuçların iptali için ihtilal yapmayı önerdiler. İnönü öneriyi reddetti.⁵⁵

Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Gürman'ın DP liderlerine ordunun seçim sonuçlarına saygılı olacağını söylemesi ortamı rahatlatmıştır. Hale'e göre, seçimlere müdahale edilmemesinin sebebi "kısmen ordunun tarafsızlığa tam sadakatinden çok, Menderes yanlıları ve karşıtları olarak bölünmüş olması"dır.⁵⁶

Bu olay ordudaki CHP ve DP yanlısı hizipler arasındaki bir hesaplaşmadan ibaret olacağı gibi DP'li eski başbakan yardımcısı Samet Ağaoğlu'na göre ordu içinde alt rütbedeki subayların bir kısmı "Demokrat iktidardan geniş bir tasfiye ile beraber ordunun yalnız savaş zamanlarında değil, sulh zamanlarında da memleket idaresinde imtiyazlı bir yeri olmasını istemektedir." Yüksek rütbeli subaylar ise

⁵⁴ Ahmad, "Demokrasi Sürecinde...", s. 251.

⁵⁵ İrfan Neziroğlu, "Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler", *Yeni Türkiye Dergisi*, No. 23-24, İstanbul, 1998, s. 1238; William Hale, "Türkiye'de Ordu ve Siyaset", Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1996, s. 88.

⁵⁶ Hale, "Türkiye'de Ordu...", s. 88.

ordunun o güne kadar kabul edilmiş imtiyazlı mevkiine dokunulmaması gerektiği, çünkü subayların devlet teşkilatında memur sayılamayacağı inancındadırlar.⁵⁷

5 Haziran 1950’de bir albay, Başbakan Adnan Menderes’e 8–9 Haziran gecesi yeni hükümete karşı bir ihtilal yapılacağı ihbarında bulunmuştur. İhbar öncesinde Ankara-Erzurum arasında kurye görevi yapan bir grup askeri uçağın şehir ve köylerden geçerken halka İnönü etrafında mutlak surette toparlanılması gerektiği çağrısı yapan beyannameler atması⁵⁸ DP iktidarını tedirgin etmiştir. Menderes de Bayar’la görüşmesinin ardından 6 Haziran’da ordunun üst kademesinde Genelkurmay Başkanı, Genelkurmay İkinci Başkanı, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanları ile ordu komutanlarını içeren geniş çaplı bir operasyon yapmıştır.

Operasyonun ardından Menderes’in orduya hakim olduğu söylenebilir. 1954 seçimlerinden sonra Menderes’in, halen İnönü’nün etkisinde olduğundan kuşkulandığı ordu ve mensuplarına sırtını iyice döndüğünü görmek mümkündür. Özellikle “Ben orduyu yedek subaylarla idare ederim, kravatlı şövalyelerin burunlarını kıracağım” sözleri ordu içinde dalgalanmalara yol açarak subayların kızgınlığını arttırdı.⁵⁹

Menderes’in 1954 seçimlerinde oyunu arttırıp iktidarda kalması, 1950’den beri devlet aygıtları açısından duyduğu kuşkuları bir kenara atmasına neden oldu. DP üst yönetiminin 1950’de büyük bir başarı kazanmalarına rağmen güvensizlikleri çok belirgindi. İsmet Paşa’ya sadakatinden kuşkulandıkları ordu sebebiyle bir tedirginlik vardı. Karizmatik bir görüntüsü olmamasına rağmen İnönü, Atatürk’ün sadık silah arkadaşı ve ülkenin en kıdemli devlet adamı olarak saygı görüyordu. DP’liler “Paşa Faktörü” dedikleri şeyle, ordunun ve bürokrasinin önderlik ettiği “zinde kuvvetleri” temsil eden İnönü ile kendilerini karşı karşıya buldular.⁶⁰

Seçimlerden sonra kurulan Beşinci Menderes hükümeti, 1950–1960 Döneminin son hükümeti olmuştur. Bu hükümet göreve gelir gelmez yaşanan “Dokuz Subay Olayı” 1958 Türkiye’sinin önemli gündem maddelerinden biriydi.

⁵⁷ Neziroğlu, a.g.e., s. 1239; Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partisi Doğuş ve Yükseliş Sebepleri/ Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s. 217-218.

⁵⁸ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993, s. 66.

⁵⁹ Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s. 7.

⁶⁰ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s. 34.

Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu'nun ihbarıyla dokuz subay 26 Aralık 1957'de tutuklandı. Bu subayların askeri bir ihtilal hazırlığı içinde oldukları iddia ediliyordu. Fakat böyle bir cuntanın varlığı kanıtlanamadığı için, Samet Kuşçu iftiradan mahkum oldu.⁶¹

2- Türkiye'de Gizli Askeri-İhtilalci Komitelerin Kurulması

Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren ordu içinde birtakım farklı gruplaşmalar olduğu görülmektedir. Bu gruplar yeri geldiğinde bir hükümeti devirebilecek kadar güçlenmişlerdir. 1960'da bir ihtilal yapılmış, bunu takiben 1962 ve 63'de yönetim sivillerin eline geçer geçmez kurulan CHP-AP koalisyon hükümetini de derinden sarsacak iki ihtilal teşebbüsü daha ortaya çıkmıştır.

1954'den sonra yeniden ihtilal amaçlı teşekküllere başlanmıştır Kurulan gizli örgütlerin miladı konusunda bir netlik yoktur. 27 Mayıs 1960 İhtilali'ni yapan askerlerin anıları incelendiğinde üç ana örgütün varlığı göze çarpar. Bunlardan birincisi 1954 yılı sonbaharında, bir pazar gecesi Tuzla Uçaksavar Topçu Okulu'nda Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay'ın kurdukları örgüttür. Seyhan "... bir gizli cemiyet en az iki kişiden kurulur. Neden seninle ben, bu cemiyeti teşkil eden iki kişi olmuyoruz"⁶² sözleri sonrasında yaptıkları yemini başlangıç noktası olarak kabul ediyor. Ardından sırasıyla Yüzbaşı Süreyya Yüksel, Yüzbaşı Turan Okan ve Yüzbaşı Nejat Kumaşoğlu teşkilata katıldı. Beş kişilik örgütün Süreyya Yüksel'in Fenerbahçe'deki evinde yapılan toplantısında Seyhan, genel sekreterliğe seçildi.

Seyhan, bir komite de Kara Harp Akademisi'nde okurken sınıfın en kıdemlisi, o zamanki rütbesiyle Binbaşı Faruk Güventürk'le birlikte kurmuştur. Seyhan eski komitesinin yemin metnini yeniden hazırlıyormuş gibi el yazısı ile tekrar yazdı. Güventürk'le birlikte teşkilatın ana esaslarını belirlediler. Ardından Orhan Kabibay'ın bu yeni komiteye katılmasını sağladı. Kabibay, yeniden komiteye giriyormuşçasına yemin etti. Üç kişilik bu komitenin başkanı Güventürk, genel sekreteri de Seyhan'dı.

⁶¹ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih 1950-1960", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980** (Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan), İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s.184-185.

⁶² Dünder Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası,1966, s. 44, Neziroğlu, a.g.e., s. 1240;

Bir başka gizli örgüt Ankara'da Talat Aydemir tarafından kurulmuştur. İstanbul'da örgütlenmenin ciddi boyutlara geldiği anlarda Ankara'da da DP iktidarına karşı cunta hareketlerinin kurulması ve DP iktidarına son verilmesi için örgütlenme modelleri tartışılmaktadır. Bunlardan biri de Ankara'da görevli olan Talat Aydemir ve ekibidir. Çevresinde bulunan yeni nesil subaylarla yaptığı tartışmalar sonucunda, 1956 yılında fikir birliğine ulaştığı arkadaşları Sezai Okan ve Osman Köksal ile birlikte ordu içinde yapılacak çalışmalarını genişletmenin yollarını aramıştır. 1956 yılının ekiminde buradaki ortamın ve subayların bürünmüş oldukları karamsarlıktan bahsederek, fikri yakınlık kurmakta zorlandığından yakınır.⁶³

Ankara'da oluşan bir diğer ekip ise Sadi Koçuş ve Kenan Esengil'in oluşturduğu ekipti. Bu ekipte yer alan Sadi Koçuş'ı 27 Mayıs öncesi ve sonrasında kilit noktalarda görmek mümkün olacak.

1957 yılında İstanbul'a gelen Sezai Okan ve Adnan Çelikoğlu ile çalışmalarını hızlandıran Aydemir ekibi kısa sürede Seyhan grubu ile bağlantı kurup ekiplerini birleştirme kararı aldı. Birleşme 1957 yazında Üsküdar'da tarihi birleşmelere uygun bir evde, Jön Türk Devrimi'nin 1909'da ki kurtarıcısı Mahmut Şevket Paşa'nın bir zamanlar işgal etmiş olduğu evde törenle kutlandı⁶⁴. Talat Aydemir, Sezai Okan, Rafet Aksoyoğlu, Fahrettin Ermutlu, Rauf Gökçe, Ahmet Yıldız, Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay katılmış ve silah üzerine yemin etmişlerdir.⁶⁵ Yeni başkan Talat Aydemir toplantıya Osman Köksal ve Alparslan Türkeş'in vekaletini alarak gelmişti. Kendisi başkan, genel sekreter ise Ahmet Yıldız oluyordu.⁶⁶

Gizli örgütün yapılandırılması, genişlemesi, üye sistemi, örgütlenme modeli gibi konularda anlaşma sağlanmakla birlikte temel konuda farklı düşüncelerin ortaya çıktığı anlaşılıyor. Özellikle Talat Aydemir ve Dünder Seyhan gibi radikaller hemen bir devrimden, daha ihtiyatlı komplocular ise ihtilali son çare olarak görmekten ve ilk adım olarak ordu içinde reformları öne çıkarma üzerine yoğunlaşmaktan yanaydılar. Bu saflaşma Dünder Seyhan'ın kendi grubu içinde yaptığı konuşmada net

⁶³ Talat Aydemir, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul, May yayınları, 1968, s. 27.

⁶⁴ Hale, "Türkiye'de Ordu...", s. 96.

⁶⁵ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşkun, **İhtilalin İcyüzü**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1962, s. 44.

⁶⁶ Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986, s. 168.

biçimde ortaya çıkıyor. Seyhan “Ordu da ıslahat yapacağız diyoruz. Bunun için çalışıyoruz, hazırlanıyoruz. Ama dava ordudaki ıslahatla halledilemez. Memleketi ıslah etmek, kurtarmak lazım. Politikacıların tutumu ortada. Onların bir şey yapacağı yok. Bu bakımdan yakında hükümeti bertaraf etmemiz bahis konusu olabilir. Hazırlıklarımızı bir ihtilale göre geliştirmeliyiz. Bunun için gerekirse kan dökmekten çekinmemeliyiz. Kan dökülecekse dökülür, başka çare yoksa hem de çok dökülür...” derken ilk defa ihtilal kelimesini telaffuz ediyordu⁶⁷.

Örgütün toplantılar sonucu ortaya koyduğu stratejiye de değinmek gerekiyor. Stratejik noktaları sıralarsak;

a) Komitenin genişletilmesi. Komiteye alınacakların güven telkin edip etmediklerine dikkat etmek.

b) Komiteye ordudan albay rütbesinden fazla bir rütbeye sahip hiç kimse alınmayacak. (Bu madde ile 1959 yılına kadar örgüte general dahil edilmemiştir. Albay ve altı rütbede ki yoğunlaşmalar daha sonra emir komuta zincirinde sorunlar doğuracaktır.)

c) Komiteye dahil edileceklerde aranılan vasıfların belirlenmesi.

d) Ordu içinde kilit noktaların tespit edilmesi

e) Komitenin genel prensiplerinin belirlenmesi.

f) Ordunun kalkınması için gerekli olan konuların tespitinin yapılması ve etüt edilmesi

g) Komite içinde yardımlaşma ve haberleşme usullerinin belirlenmesi.

h) İhanette bulunanların infaz edilmesi.⁶⁸

Komitenin ana hatları ile yukarıdaki maddeleri temel alması artık ordu içinde genişlemenin izlerini verirken, geçmişte var olan ve kendiliğinden gelişen muhalif izlerin örgütlenmeye başladığını görmekteyiz. Cunta eğilimlerine giren ekip gelecekteki ihtilalin tohumlarını atarken stratejiyi de belirlemiş oluyordu. Aslolan ordu da reform değil, iktidarı ele alabilecek bir ihtilal girişimi olduğu artık

---

⁶⁷ İpekçi, a.g.e., s. 40.

⁶⁸ Aydemir, a.g.e., s. 35.

netleşmiştir.

Aydemir'in anılarından Muzaffer Özdağ'ın da ilk komiteyi sahiplendiği anlaşılıyor. Aydemir komiteyi 1956 yılında kurduklarını söyleyince Özdağ gülerken biz daha önce (1952) kurduk demiş. Yüzbaşı rütbesindeki Özdağ, o tarihte Harp Okulunda öğrenci idi. “Kanlarını akıtarak bir mendil üzerine Türkiye haritası yapmışlar ve 1960’da MBK üyesi olarak Meclis’te ettikleri yeminin aynısını tekrarlamışlardı.”⁶⁹

3- İhtilali Olgunlaştırıcı Olaylar

1960 yılına girerken toplumsal gerginlik belirgin olarak dışa vurulmaya başladı. Adana’da meydana gelen CHP ve DP üyelerinin kavgasında 10 kişinin yaralanması, 1959 sonlarında Uşak’ta İnönü’nün başına taş atılarak yaralanmasıyla başlayan sürecin yoğunlaşması anlamına geliyordu. Gazetecilerin seri halde hapsedilmesi hızlanmıştı. Ahmet Emin Yalman gibi Menderes’in yıllarca yanında yer alıp danışmanlığını yapan bir gazeteci dahi tutuklanıyordu. Üniversitelerde öğrencilerin iktidara karşı başlattıkları eylemlere, iktidarın tepkisi çok sert olmuştu. Şubat ayında İnönü’nün Konya mitinginde olaylar oluyor ve arbede sırasında çok sayıda kişi yaralanıyordu. Kayseri’de yaşanan DP-CHP çatışmasının nedenlerini yerinde görmek isteyen İnönü Kayseri’ye sokulmuyor bu nedenle Kayseri’de sıkıyönetim ilan edilerek engellenmeye çalışılıyordu. Tüm çabalara rağmen İnönü Kayseri’ye girecekti. Önünü kesen birlik komutanları İnönü’nün Kayseri’ye girebilmesi için izin verdikten sonra istifa ederlerken aslında DP iktidarının orduya yönelik güvensizliklerini de ispatlıyorlardı. Menderes yönetimi İnönü’nün Kayseri’ye girmesinden Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel’i sorumlu tutarak emekliliğine altı ay kala izinli olarak Gürsel’i İzmir’e gönderdi. Tüm bunların yaşandığı sırada İnönü Meclis’te ünlü sözlerini söyledi. “Şartlar mecbur ettiğinde ihtilal milletlerin meşru hakkıdır.” 27 Nisan’da ki öğrenci gösterileri ve polislin öğrencilerin üzerine şiddetle gitmesi sonucunda İnönü Meclis’te DP iktidarını uyarayan son noktayı koyuyordu: “Böyle giderse sizi ben bile kurtaramam.” İnönü’nün bu sözleri ihtilali yapmaya hazır olan komiteye yeşil ışık olmasa bile, sarı ışık yaktığı

---

⁶⁹ Öymen, a.g.e., s. 209.

anlamına geliyordu.

Mesela daha 1958 başında, orduda bir kaynaşma olduğu ortaya çıkmış ve yine ordu tarafından örtbas edilmişti. Büyük basın ve üniversite, DP'ye tamamen cephe almıştı. Memurlar ve askerler, giderek kötüleşen yaşam koşullarından ve içine itildikleri itibarsızlıktan bunalmışlardı. Sanayiciler bile, kâh aşırı liberal, kâh müdahaleci olan, plansız programsız iktisat siyasetinden, artan bir ölçüde yakınıyorlardı. Büyük dış dayanağı olan Batı'nın gözünde bile DP iktidarı, Batı'nın müttefiki bir ülkeye artan ölçüde bunalıma iten, giderek zararlı hale gelen bir dost gibi görünmeye başlamıştı.⁷⁰

28–29 Nisan'da meydana gelen öğrenci olaylarında öğrencilere müdahale için gönderilen subay ve askerlerinde öğrencilere katılması artık üniversite ve ordunun hükümetten açıkça koptuğunu gösteriyordu. Yaklaşık 1 ay sonra gerçekleşecek 27 Mayıs 1960 ihtilalinin en önemli destek kaynaklarından birisi üniversite olmuştur. Dönemin ihtilalcilerine danışmanlık yapmakta olan İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, askerlerin bir an evvel seçime gitme isteğine karşı çıkmış, askeri yönetimin uzamasından yana tavır koymuştur. İhtilalcilerden General Cemal Madanoğlu, anayasa yapmak için çağrılan akademisyenlere “Meclisi feshetmemeyi, kapısında durup, CHP'lilerle, masum DP'lileri almayı” önerdiğinde, akademisyenlerden, “Olur mu Paşam, meclisi kapatmazsanız, siz meşrulaşamazsınız” şeklinde cevap almıştır.⁷¹ 1960'daki 147 öğretim üyesinin tasfiyesinde, tasfiye edilenler içinde Yavuz Abadan gibi 27 Mayısçıların düşüncelerine yakın, CHP sempatanları bile vardı. Tasfiye listesinin dokuz “akademisyen” tarafından hazırlanmıştı. Tıp fakültelerinde “önleri açılmayan bir kısım doçentler yükselmelerini sağlama almak için askerlerle işbirliğine itmişlerdi.”⁷²

DP'nin yıkılışına giden yol, 29 Nisan 1959'da, 48 milletvekili, partililer ve gazetecilerden oluşan büyük bir kalabalığın başında, kendi deyimleriyle “Büyük Taarruz”u başlatan İsmet İnönü tarafından açıldı. CHP gezisinin ilk durağı Uşak'tı.

⁷⁰ Eroğul, “Çok Partili...”, s. 132.

⁷¹ Nurşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, Gür Yayınları, 1989, s. 200.

⁷² Nermin Abadan-Unat, **Kum Saatini İzlerken**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 190; Engin Yıldırım, “İktidar, Üniversite ve Aydınlar,” **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.II, No:1, 2000, s. 4.

Olaylar burada başladı. İktidar ve muhalefet yandaşları birbirlerine girdiler. Sonraki duraklarda da olaylar hep birbirini izledi. İnönü Ankara'ya dönünce, yine olaylar çıktı, 11 Mayıs 1959 günü, mecliste CHP'lilerle DP'liler birbirlerine girdiler, karşılıklı küfürleşmeler ve yumruklaşmalar içinde camlar kırıldı, yaralananlar oldu, artık iş çıkırından çıkmıştı.

Toplumun en dinamik kesimi ile en güçlü kesimini karşısına alan iktidarın simgesel olarak bitişi 5 Mayıs'ta Kızılay'da Menderes'in darp edilmesidir. Fakat yaklaşan ihtilalin başlangıcının en keskin işareti Kara Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşüdür. Bu yürüyüş harp okulu öğrencisi yürüyüşünden çıkıp subay yürüyüşü halini almıştır.⁷³

Orgeneral Cemal Gürsel'in İzmir'e gitmesi ile komitenin geçici bir lider bulma zorunluluğunu ortaya çıkardı. Adaylardan ilki İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek'ti. Özdilek Menderes iktidarına karşıydı fakat yapılan teklifi reddetti. Bunun üzerine ikinci aday Cemal Madanoğlu'na teklif götürülerek general açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Cemal Madanoğlu başta "Ben bu işe gelmem arkadaşlar, benden büyük rütbe lazım" diyerek tereddüdünü belirtse de daha sonra komiteye girmeye razı olmuştur.⁷⁴ Artık komite ve ihtilalciler generalsiz değillerdir. İhtilalcilerin general rütbesine sahip kişilerle irtibatta olması ve generalsiz yapamayacaklarını bilmeleri komitenin eksikliğinden değil, hiyerarşiye olan bağlılıkları ve ordudaki hiyerarşiyi karşılıklarına almak istememeleri önemli etkindir.

İhtilale adım adım yaklaşırken ihbarların yoğunlaşması ve ihtilal beklentisi artıyordu. Menderes ve kabine bunlardan etkilenmiş olacak ki o ana kadar pek dikkate almadıkları ordu mensuplarının ekonomik durumlarını iyileştirme kararı alır. Maaş artırılması dahi ordu mensupları tarafından rüşvet olarak algılanır. Subayların ağzından aynı cümle dökülmüştü; "Bizi para ile satın alacaklarını sanıyorlar".⁷⁵

Genelkurmay Başkanı Erdelhun'un hükümete ordudan bir hareketin gelmeyeceği konusunda güvence vermesine rağmen Harp Okulu yürüyüşü hemen herkeste ordunun iktidarı ele almasının artık gün meselesi olduğu, Harbiye'nin

⁷² Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine, İstanbul**, İletişim Yayınları, 2002, s. 125.

⁷⁴ İpekçi, a.g.e., s. 39.

⁷⁵ İpekçi, a.g.e., s. 62.

boşuna yürümeyeceği inancını doğurmuştu. Hatta Samet Ağaoğlu gibi bazı DP'liler Menderes'i müdahale konusunda açıkça uyarılmışlardı. Fakat Ağaoğlu'nun uyarılarına rağmen Menderes, Kara Harp Okulu öğrencilerinin tahrik edildiğini, Harp Okulu Komutanı General Sıtkı Ulay'ın kendisine teminat verdiğini söylemiştir. Hatta o kadar ki Mükerrer Sarol, Harp Okulu'nun hükümete karşı hazırlık içinde olduğunu söyleyince buna çok sinirlenen Başbakan, Okul Komutanı Sıtkı Ulay için "Yalnız okul komutanı değil, hayatımı korumak üzere bir çeşit fedai olarak düşünülmüş ve o mevkiye getirilmiştir" diyordu.⁷⁶

Menderes ve DP'liler, generallerin kendilerine verdikleri teminatı dikkate almış, ordu içindeki çekirdek hücrelerin zamanı gelince bu kadar büyüyeceğini hesaplamamışlardı. Alttan gelen baskı ile yukarıda yer alan üst rütbeli subayların dahi yüksek bir debi ile akan ihtilal kararlılığına kendilerini kaptırmaları bürokrasi tarafından kolay kolay algılanmamış, son noktaya giderken eski tutumunda değişikliğe gitmekte gecikmiştir.

4- 27 Mayıs İhtilali

Genelkurmay Başkanı, Başbakan'a orduyu elinde tuttuğunu söylediği sıralarda Birleşik Komite 23 Mayıs'ta bir toplantı yaparak 25-26 Mayıs gecesi müdahalenin yapılmasını kararlaştırmıştı. Toplantıda Cemal Madanoğlu müdahalenin silsile-i meratiple yani hiyerarşik düzen içinde yapılmasını teklif etmiş fakat kabul görmemiştir.⁷⁷ Toplantı da 1. ve 2. Ordudan müdahaleye itiraz gelmeyeceği fakat Ragıp Gümüşpala'nın komutasındaki 3.Ordu'dan itiraz geleceği tahmini üstünde durulmuş, Cemal Madanoğlu'nun Ragıp Gümüşpala'ya müdahale sonrası edeceği telefonun Gümüşpala'yı kendi taraflarına çekeceği düşünülerek İstanbul ve Ankara içinde birlik tasnifine geçilmiştir⁷⁸.

Ankara içindeki bazı birlik komutanlarının harekete geçmek için bir generalin emrini talep etmeleri ve Menderes'in Eskişehir'e gitmesi nedeniyle müdahale 27 Mayıs'a ertelendi. Fakat Eskişehir'de komite ile bağlantısı olan herhangi bir kişinin olmaması nedeniyle Menderes'in ele geçirilmesi sorun

⁷⁶ Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul, Remzi Yayınevi, s. 166.

⁷⁷ Akyaz, a.g.e., s. 129.

⁷⁸ İpekçi, a.g.e., s. 179.

olmaktadır. Havacılar arasına sızmakta zorlanan komite, son noktanın konulacağı Eskişehir'e İstanbul'dan Agasi Şen'i yollama kararı aldı.

26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece saat 03.00'da İstanbul'da başlayan ihtilal bir saat içinde önemli ve kilit mevkilerin ele geçirilmesi ile tamamlanıyor ve Ankara'dan gelecek olan radyo yayınına odaklanıyordu. Fakat İstanbul ve Ankara ekipleri arasındaki saat anlaşmazlığı nedeniyle İstanbul ekibi operasyonu Ankara'dan 2.5 saat önce tamamlamıştır. Ankara'da yapılmayan radyo yayını nedeniyle Orhan Erkanlı'nın ihtilali İstanbul'dan duyurma önerisi makul bulunmuş ve saat 4.36'da Binbaşı Kenan Ersoy'un sesinden ihtilal duyurulmuştur.⁷⁹

Sabah saat 7.50'de Menderes Kütahya'da Silahlı Kuvvetler tarafından tutuklanırken, İzmir'den kalkan bir uçakta da sembolik lider Cemal Gürsel Ankara'ya doğru uçuyordu. Hükümet İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etti. İhtilal söylentileri karşısında kendi konumunu güçlendirmek için Menderes halka döndü. Güçlü olduğu Ege Bölgesi'nde mitingler düzenledi. Ankara'ya döndüğünde harp okulu öğrencilerinin gösterisi hükümetin itibarına ağır darbe vurdu. Harp Okulu öğrencilerinin gösterisi üzerine hükümetin bir soruşturma başlatarak ihtilal planlarını ortaya çıkartacağından korkan cunta erken davranarak 27 Mayıs 1960'da ihtilali yaptı.

27 Mayıs'a giden yolu DP'nin ordu dahil öbür kurumlarla ilişkisine bağlamak yetersiz, bir bakıma yanıltır. Çünkü bu dönemde antidemokratik tavır, DP dışındaki sivil kurum kuruluşlarda da görülmektedir. Tek parti döneminin iktidar-ordu ilişkilerini gerginleştiren nedenlerden biri, 27 yıl iktidarda kalan CHP muhalefet partisi olmaya alışmamıştır. Ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri yeterince profesyonelleşmemiştir, basın dördüncü erk olmanın bilincinde değildir, üniversiteler siyasallaşmıştır.⁸⁰

Böyle bir ortamda yapılan 27 Mayıs 1960 hareketi ordunun bir ihtilalinden çok, DP iktidarının siyasi ihtilaline karşı yapılmış bir "karşı-ihtilal" niteliğindedir. Türkiye, ya yeniden tek parti diktatörlüğüne dönecek, ya da geçici bir askeri yönetime rıza gösterecekti. Aslında, belki böyle ikili bir seçenek bile yoktu. Çünkü

⁷⁹ İpekçi, a.g.e., s. 215.

⁸⁰ Nurşen Mazıcı, "Türkiye'de Ordu ve Siyaset..", s. 51.

diktatörlüğün sürmesi demek, büyük olasılıkla, ülkede iç savaşın patlak vermesi demektir.⁸¹ Türkiye’de sosyo-ekonomik koşulların bir ara düzeldiği bir dönemden sonra, bir takım siyasi gerilimler yaşanmış ve nihayetinde Türkiye’de yaklaşık her on sene bir yapılacak ihtilaller dönemi başlayacaktır.

B-İhtilal Sonrasında Türk Siyasetinde Askeri Yönetim Dönemi

Cumhuriyetin başından beri, en bunalımlı dönemlerde dahi korunmaya çalışılan sivil yönetim kuralı, çok ağır bir yara almıştır. O günden sonra Türkiye’de askeri yönetim, daima akılda tutulması gereken bir olasılık olarak ortaya çıkmış, ülke yönetiminde derin bir bunalım belirlediği her sefer, artık gözlerin orduya çevrilmesi bir alışkanlık haline gelmiştir. Gerçi, Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetimini sürekli olarak üstlenme eğilimlerini kendi içinde bastırmayı başarmıştır ama bu tutum, ancak olağan dönemlerle sınırlı kalmıştır. Olağanüstü dönemlerde ise, kendini artık açıkça rejimin bekçisi sayan ordu, gerekli gördüğü her vesilede sivil yönetime karışmaktan geri kalmamıştır. 27 Mayıs 1960’tan sonra, bu müdahalelerin en önemlileri, 12 Mart 1971 ile 12 Eylül 1980’de gerçekleşmiştir. Bunların dışında, sonuca ulaşmayan birtakım askeri girişimler de olmuştur. Ayrıca olağan dönemlerde bile “ordu etkeni”, siyasal yaşamın değişmez verisi haline gelmiştir.⁸²

İktidarı ele geçiren subayların 27 Mayıs günü radyo konuşması, eylem amaçlarını vurgulamaları açısından dikkate değerdir. Partileri çıkmazdan kurtarmak, partiler üstü bir yönetim kurmak, serbest seçimleri yapmak ve siyasi iktidarı tekrar kazanan partiye devretmek amaçlarını oluşturuyordu. Ülkede bir rahatlama havası oluştu. Çünkü siyasi partiler siyasi bir çıkmazda tuzağa düşmüştü ve bu müdahale kurtuluş sağlar gibi görünüyordu. DP’liler İnönü yanlısı bir ihtilalden korkmuştu fakat ilk bildiriye okuyan Alparslan Türkeş’in sesini tanıyanlar, İnönü yanlısı olmayacağını biliyorlardı. Zaman müdahalenin niteliğini gösterecekti.⁸³

27 Mayıs’ın dikkat çeken yönlerinden biri müdahaleyi gerçekleştirenlerin diğer birçok ülkedeki benzerlerinden farklı olarak kendilerini hemen generalliğe terfi

⁸¹ Eroğul, “Çok Partili...”, s. 133.

⁸² Eroğul, a.y.

⁸³ Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s. 194.

ettirip silahlı kuvvetlerin yönetimini üzerlerine almamalarıydı.⁸⁴ Dündar Seyhan, Amerika dönüşü ziyaret ettiği arkadaşlarını şöyle anlatıyor: “Aldıkları rütbe maaşıyla çalışıyorlardı. Peynirli sandviç ve çay ile yetiniyorlardı. Yokluk bütün şiddetiyle devam ediyordu.”⁸⁵

Celal Bayar’ın “Bence, 27 Mayıs, bir fiili durumdur. Bence, askeri ihtilali Osmanlı’dan kalma geleneksel yönetimimizdeki ordu-medrese işbirliğinin, kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi, müdahalesidir” tesbiti ile Milli Birlik Komitesi’nden Orhan Erkanlı’nın 27 Mayıs’ın gerekçesi olarak I. Dünya Savaşı’ndan beri TSK’nin savaşa girmemesi sonucu, yapacak işlerinin olmadığını ve sıkıldıklarını belirtmesi, Türk ordusunun profesyonelleşme düzeyi hakkında derin kaygılar uyandırmaktadır. Cumhuriyet, Tercüman ve Hürriyet gazetelerinin “Kahraman Türk Ordusu idareyi ele aldı”, “Büyük Türk Ordusuna ithaf desteğimiz”, “...doğruya özlemlerimizi fiili halde gerçekleştirme şerefi kendine düşen ordu...”, “Türk Ordusu vazife başında” haberleriyle 27 Mayıs’ı kucaklamaları, Abdi İpekçi, Çetin Altan, Refi Cefat Ulunay’ın sevinçten ağlayarak ihtilali öven yazıları, 27 Mayıs’la birlikte Türk toplumunda belirli kesimlerin ilk tepkileri olarak göze çarpmaktadır.⁸⁶

Albay Alparslan Türkeş’in 27 Mayıs 1960 günü saat 15.00’de Genelkurmay Başkanlığı’nda yapılan basın toplantısında ihtilalin gerekçesini açıklamıştır. Bir gazetecinin “Bu sabahki hareketi nasıl tavsif edebilirsiniz? Bir darbe-i hükümet mi olmuştur, yoksa Anayasa’ya dönüş mü bahis konusudur?” sorusu üzerine, Alparslan Türkeş: “Yürürlükteki Anayasa idare tarafından çiğnenirse o idarenin meşruiyeti şüpheye düşer. Onun için biz birkaç seneden beri memlekette Anayasa’nın ihlal edildiğine şahit olduk. Fakat sabırla bekledik ve içten temenni ettik ki bu yol parlamenter nizam içinde mecliste halledilsin. Son bir aylık hadiseler memlekette büyük üzüntüye sebep oldu ve demokrasi hayatımız bir çıkmaza girdi. Fakat bütün ümit ve beklememize rağmen parlamentoda bunun düzelmesine gidilmedi. Diktatörlüğe gidileceğinden bütün memleket endişeye düştü ve bu hal ayrı partilere mensup vatandaşların münasebetlerini de güç hale soktu. Bu durum

⁸⁴ Hale, “Türkiye’de Ordu...”, s. 113.

⁸⁵ Seyhan, a.g.e., s. 85.

⁸⁶ Mazıcı, “Türkiye’de Askeri Darbeler ...”, s. 13.

karşısında memleketin ve milletin iç ve dış tehlikelerden korunması sorumluluğunu üzerinde taşıyan Türk Silahlı Kuvvetleri, kötü şekilde yürütülen bu iç mücadelenin memleketin dış emniyetini de tehlikeye soktuğunu gördü. Bunun hem Ortadoğu bölgesinde sulh ve sükunu temin, hem de Anayasa'nın her türlü tesirden azade bir hale getirilmesi maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri kendi sorumluluğu dahilinde düzeltmeye karar verdi" diyerek cevap vermiştir.⁸⁷

1- Milli Birlik Komitesi (MBK)

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel kendisinin Milli Birlik Komitesi (MBK)'nin başkanlığına, hükümetin başbakanı olmasına, vekâleten Millî Savunma Bakanlığı'na ve Başkomutanlığa getirilmesine, MBK tarafından karar verildiğini ilân etti. Daha sonra aynı gün Gürsel kabineyi kurmuş olduğunu bildirdi. Kabine üyeleri, ilk atananlar, görevleri, daha sonraki dönemlerde ilk atananların yerine atananlar ve atanma tarihleri şöyledir.

Devlet Başkanı, Başbakan ve Milli Savunma Bakanı: Org. Cemal Gürsel,

Devlet Bakanı. ve Başbakan Yardımcısı: Fahri Özdilek, (22. 10. 1960),

Devlet Bakanı: Âmil Artus,

Devlet Bakanı: Şefik İnan, Hayri Mumcuoğlu (06.09.1960),

Devlet Bakanı: Nasır Zeytinoğlu (06.09.1960),

Adalet Bakanı: Abdullah Pulat Gözübüyük, Amil Artus (Devlet Bak.)

(27. 08.1960),

İçişleri Bakanı: Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu,

Dışişleri Bakanı: Selim Sarper,

Maliye Bakanı: Ekrem Alican, Kemal Kurdaş (26. 12 .1960) ,

Milli Eğitim Bakanı: Prof. Fehmi Yavuz, Prof. Bedrettin Tuncel (10.09. 1960) ,

Milli Savunma Bakanı: Fahri Özdilek (Birinci Ordu Komutanı ve İstanbul

---

⁸⁷ Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960, s.1.

MBK Başkanı) (09.06.1960), Hüseyin Ataman (22. 10. 1960),

Bayındırlık Bakanı: Daniş Koper, Prof. M. Çokdoğan (12.09. 1960),

Ticaret Bakanı: Cihat İren, Mehmet Baydur (06. 09. 1960),

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Prof. Nusret Karasu, Prof. Dr. Ragıp Öner, (06. 9. 1960),

Gümrük ve Tekel Bakanı: Fethi Aşkın,

Tarım Bakanı: Feridun Üstün, Prof. Osman Tosun (29.08.1960) ,

Ulaştırma Bakanı: Tuğgeneral Sıtkı Ulay,

Çalışma Bakanı: Prof. Cahit Talas, Raşit Beşerler (06. 09. 1960) ,

Sanayi Bakanı: Muhtar Uluer, Şahap Kocatopçu (06.09. 1960) ,

Basın-Yayın ve Turizm Bakanı: Zühtü Tarhan,

İmar ve İskân Bakanı: Orhan Kubat, Prof. Fehmi Yavuz (27.08.1960).⁸⁸

Kabinede 4 subay, 3 hukukçu, 3 profesör, 6 idareci ve 3 teknisyen yer almıştı. İsimlere bakıldığında partiler üstü olan bu kabinenin askerlerle aydınlar arasında bağlantı kurduğu görülür.⁸⁹

İhtilalden bir gün sonra düzenlediği bir basın toplantısında Cemal Gürsel, “idareye el koymanın amacı, Türkiye’de demokrasinin tekrar ortaya çıkarılmasıdır” dedi. Yeni seçim kanununun hazırlanmasından sonra yönetim, halkın serbest seçimine bırakılacaktı. Gürsel, DP de dahil olmak üzere, bütün partilerin genel seçimlere katılmaları için izin verileceğine söz verdi. Sıddık Sami Onar’ın başkanlığındaki Anayasa Komisyonu ilk raporunu MBK’ne sundu; bunda 27 Mayıs ihtilalinin hukuki yönü açıklanıyordu.⁹⁰

---

⁸⁸ Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyet Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak Yayınevi, 1968, s. 456-457.

⁸⁹ Cumhuriyet, 29 Mayıs 1960, s. 1.

⁹⁰ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)** , İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 216.

2- Milli Birlik Komitesi'nin Hukukiliği

İhtilalin icra heyeti olan Milli Birlik Komitesi (MBK), 28 Mayıs 1960 tarihinde kurulan yeni hükümet ve MBK arasındaki münasebetlerin hukuki yönden düzenlenmesi için, “Geçici Anayasayı” hazırlamak üzere, üniversiteden Hüseyin Naili Kübalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, MBK'den Muzaffer Özdağ, Numan Esin ve Devlet Bakanı Amil Artus'tan oluşan bir komisyon kurdu. Kubalı'nın başkanlığında çalışmalara başlandı ⁹¹ ve 3 Geçici Anayasa “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” adıyla, 12 Haziran 1960 tarihli 1 numaralı kanun olarak yayımlandı.⁹²

Geçici Anayasa'nın 6. maddesi ile, DP iktidarı mensuplarının soruşturma ve yargılama işlemlerini gerçekleştirecek Yüksek Soruşturma Kurulu (YSK) ve Yüksek Adalet Divanı (YAD) teşekkül ettirildi. İlgili madde şöyledir: “Madde 6: Sakıt Reiscumhur ile Başvekil ve Vekilleri ve eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir Yüksek Adalet Divanı (YAD) kurulur... Sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahkikat açılarak yüksek adalet divanına verilmeleri gerekip gerekmediğine karar vermek üzere bir “Yüksek Soruşturma Kurulu” teşkil olunur...” Aynı maddede, YAD ve YSK'nin nasıl teşekkül ettirileceği de düzenlenmiş düzenleme ile ilgili hükümlerde Ağustos-Eylül 1960 tarihlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır.⁹³

Eski iktidar mensuplarını yargılama kararının alınmasında özellikle siyasi bir gereklilik de vardır. Yargılama ile iktidarın suçlu olduğuna karar verilirken müdahalenin meşruiyeti tescil ettirilmiş olacaktır. İhtilalin toplum nazarında kabul görmesi için, iktidar mensuplarının itibarının düşürülmesi gerekmektedir. Bunun en uygun aracı da yargılama sürecidir; yargılama, ihtilalin siyasi propaganda aracıdır.⁹⁴ Yargılamanın hukuki bir gerekliliği de vardır. Çünkü yasama dokunulmazlıkları ortadan kalkan iktidar mensupları için daha önce isnat edilen suçların karara bağlanması, suçun şahsileştirilmesi gerekmektedir.

⁹¹ İpekçi, a.g.e., s.292.

⁹² Resmi Gazete, 14 Haziran 1960, Numara: 10625.

⁹³ Suna Kili, Cevdet Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985, s. 138.

⁹⁴ Osman Doğru, “27 Mayıs Rejimi, De Facto Rejimin Hukukiliği” **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Doktora Tezi**, İstanbul, 1992, s. 56.

16 Haziran tarihli ve 3 No'lu Geçici Kanun ile YAD ve YSK'nin nasıl işleyecekleri, MBK'nin 16 sayılı kararı ile de divan üyeleri tespit edilmiştir. Yargıtay Birinci Ceza Dairesi Başkanı Salim Başol YAD başkanlığına, YSK üyesi Ömer Altay Egesel de başsavcılığa getirilmişlerdir. Bu yargı organları, bir ihtilal komitesi ve onun "ihtilalci kanunu" ile ortaya çıkmıştır, ölüm cezalarının tasdik ve infaz yetkisinin ihtilâl komitesinde olması, bu organların bir "ihtilal mahkemesi" olduklarını ortaya koyar. YAD'ın teşekkül şeklinin İnsan Hakları Beyannamesi ve Anayasa'nın öngördüğü "tabii hakim" ilkesine uymadığı ise bir gerçektir. Çünkü YSK üyeleri seçimle değil, tayin ile belirlenmişlerdir. Kurul üyelerinin tespitinde hakim veya savcı olmaları şartı aranmamıştır. Kurul başkanı da MBK tarafından tespit edilmiştir. Divan başsavcısı ile yardımcıları YSK üyeleri arasından, YAD başkanı da yine MBK tarafından tayin edilmişlerdir.⁹⁵

Merkezi Ankara'da olan hareketin fiili lideri Cemal Madanoğlu'nun çağrısı üzerine başkentte toplanan bilim adamları, müdahaleyi başarıyla sonuçlandırmış olan ordu mensuplarına iki tavsiyede bulundular. İlk gün muhafaza edilmek üzere cumhurbaşkanı, TBMM başkanı, başbakan, bakanlar, milletvekilleri v.s. derhal tutuklanmalı ve gerekli anayasa düzeni kuruluncaya kadar ülke yönetimine Silahlı Kuvvetler adına bir heyetçe el konulmalıdır. Liderliği kabul edeceğini cunta mensuplarından birine (Sadi Koçaş) daha önce bildirmiş olan Orgeneral Cemal Gürsel de bu arada İzmir'den gelerek, hareketin başına geçti.

Gürsel'in başkanlığında ilk toplantısını yapan yeni hükümet şu kararları aldı:

- 1) Maddi durumu normale çevirmek için kararlar alınması,
- 2) Parti ayrımı gözetmeksizin herkese adaletle davranılması,
- 3) Bütün parti faaliyetlerini yasaklayarak, çekişme ve tartışmalardan kaçınılması,
- 4) Hürriyetleri kısıtlayan kanunların kaldırılması,
- 5) Mali ve ekonomik durumun düzeltilmesi için kararlar alınması,

---

⁹⁵ Mustafa Arıkan, "27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 74-75.

6) DP hükümeti tarafından yabancı devletler hakkında alınmış olan bütün kararların yürürlükte tutulması,

7) Dış siyasette, barışın temel ilke olarak kabul edilmesi.⁹⁶

Milli Birlik Komitesi'ne, hareketi Ankara ve İstanbul'da, çoğu birbirinden habersiz olarak hazırlanmış cuntaların mensupları alındı ve o sırada yurt dışında bulunan ilgililer (Dündar Seyhan, Talat Aydemir, Sadi Koçuş) komite dışı kaldılar.

Gürsel'in teklifiyle komitede, kara, hava, deniz ve jandarma kuvvetlerinin temsil edilmesine de önem verildi: Gürsel hariç 37 üyeden meydana gelen heyet, 12 Haziran 1960 günü, 1 Sayılı kanunla birlikte ilan edildi. (Başkan Cemal Gürsel. Üyeler: Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, İrfan Baştuğ, Rıfat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Kâmil Karavelioğlu, Osman Koksall, Münir Köseoğlu, Fikret Kuytak, Sami Kürçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Şükran Özkaya, Selahattin Özgür, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler).

Komite üyelerinin açığa çıkması diğer asker kişilerden farklılaştırılması için “yeşil yakalı beyaz ceketler” giymeleri önerilmiş, ancak bu öneri kabul edilmemiştir.⁹⁷

Komitenin kurulmuş iktidar yetkilerine sahip olması, egemenlik yetkisini mutlaka millet adına kullanacağı anlamına mı geleceği önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Egemenlik yetkisinin millet adına kullanılacağı varsayımı, “milletin temsili” ile mümkündür. Milletın temsil etmenin hukuki sonucu ise tasarrufların herkese uygulanabilir nitelikte, genel ve objektif olmasıdır. Komitenin temsil niteliği yoktur, ama işlemlerini genel ve objektif olup olmadıklarına göre yeniden düşünmek gerekir. Komitenin bu nitelikte olmayan bir işleminin bulunması halinde, milleti temsil etmemiş olduğunu söylemek mümkündür.

---

⁹⁶ Cumhuriyet, 31.05.1960. s. 1.

⁹⁷ İpekçi, a.g.e. , s. 290.

Öte yandan, “kurucu iktidarın kuruluş usulünü düzenleme” yetkisini kendine tanıyan komite bu yetkisini bunu “demokrasi” ile kayıtlamıştır. Kurucu iktidarın kurulmasında demokrasi sorunu, bütün siyasal güçlere kurucu iktidara katılma imkanı verilip verilmediği ile çözülebilir. Komitenin kurucu iktidarı bazı siyasal güçlere karşı kapaması, kurucu iktidarı düzenlemede egemenlik hakkını millet adına kullanmayacağını gösterecektir.

Komitenin bu yetkilerini nasıl kullandığı sorusuna, Kurucu Meclisi düzenleme, özellikle Temsilciler Meclisi’ni kurmada getirdiği kayıtlar ve hak ve özgürlüklere ilişkin işlemleri incelenirken cevap verilebilir.

Komitenin çalışma usulü ve kullanacağı yetkilerin niteliği konularındaki çözümlerinin gösterdiği, Komitenin hakimiyet hakkını millet adına kullanmayabileceğidir. Bir başka deyişle komitenin hakimiyet hakkının millet adına kullanacağını gösteren hiçbir hukuki güvence yoktur.⁹⁸

3- MBK’ndeki Çatışmalar, Temizlik Harekatı ve Ondörtler

İhtilali yapanların yer aldığı Milli Birlik Komitesi’nin (MBK) kurulmasıyla birlikte üyelerin çoğunun askerlik görevlerinden ayrılması ile MBK ve rütbe olarak kendilerinden aşağı subaylardan oluşan bir rejime karşı kendilerini sorumlu durumda bulan muvazzaf komutanlar arasında kimi ciddi gerilimlere neden oldu. 235’i general olmak üzere 3500 subayın zorunlu emekliye sevk edildiği 3 Ağustos 1960’ta, MBK’nin Silahlı Kuvvetlerin geri kalanıyla ilişkileri daha da sertleşti.⁹⁹

27 Mayıs’ta kendilerine MBK üyesi adını veren bir grup genç subayın, ordu adına ülke yönetimine el koyarak gerçekleştirdikleri ortak girişime rağmen aralarında bir görüş birliği bulunmamaktadır. MBK’nin üyeleri arasında, kısa süre sonra, iktidarda kalış süresi, seçim tarihi, reformlar v.b. konularda anlaşmazlıklar çıkmıştır.

27 Mayıs’ta ihtilali yaptık ama 28 Mayıs’ta ne yapacağımızı bilmiyorduk diyen Orhan Erkanlı aslında MBK içinde ve orduda var olan farklılaşmayı da yansıtıyordu. İhtilali yapalım arkası gelir, kervan yolda düzelir mantığı üzerinden yapılan ihtilal gerçekleşince bölünmelerin baş göstermesi kaçınılmaz olmuştu. Gürsel

⁹⁸ Doğru, a.g.e., s. 59-60.

⁹⁹ Hale, “Türkiye’de Ordu...”, s.110.

gibi üst rütbeli komutanlar için esas amaç iktidarı olabildiğince çabuk seçilmiş hükümete devretmekti. Alt rütbeli subayların çoğu ise daha radikal toplumsal, ekonomik ve siyasal reformları yapmak için iktidarın uzun bir süre ellerinde kalması taraftarı idiler. Dolayısıyla amaçlar ve yöntemler konusunda bir çatışma rejimin içinde başından itibaren vardı. MBK'ni karmakarışık bir hizipler koalisyonu olarak tanımlayan Feroz Ahmad, Komite'nin bu kadar büyük ve hantal olmasını da temsil edilmek isteyen ve hiçbiri diğeriyle uzlaştıramayan pek çok gizli grubun var olmasına bağlıyordu.¹⁰⁰

İhtilalin ertesi günlerinde askeri komite içinde anlaşmazlıklar başlamış ve en azından iki farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Birinci eğilimde olanlar (aşırılar), yıllardır ihtilal hazırlığı içinde olmuşlar, güçleri sınırlı olduğundan diğer gruplarla işbirliği yapmak zorunda kalmışlardır. Bu 21 subaydan 14'ü, ılımlılar tarafından 13 Kasım 1960'ta tasfiye edilerek yurt dışına sürgüne gönderilmişlerdir. Sonunda 14 üye (Fazıl Akkoyunlu, Rıfat Baykal, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Alparslan Türkeş MBK'den uzaklaştırıldı.¹⁰¹ İlımlılar ise İnönü'nün etkisi ile hukuki ve siyasi düzenlemeler yapıldıktan sonra hemen seçimlere gidilmesini ve meclise, iktidarın teslimini düşünmektedirler.¹⁰²

13 Kasım 1960'ta sabaha karşı belirlenen 14 kişilik listede adı bulunanların evlerine tebligatın yapılması ile tasfiye hareketi başlamıştı. 14'ler dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan büyükelçiliklere müşavir olarak atandılar. Talat Aydemir'in yazdığı gibi "13 Kasım devrimcilerin kendi çocuklarını yediği sessiz bir devrimdi. Bizlerde kullanılmıştık."¹⁰³

Yapılan temizlik MBK içinde bir zayıflamanın işaretiydi. Kurucu Meclis'in kurulmasından sonra geçerliliğini yavaş yavaş yitirmekte ve üyeleri sivil yönetime

---

¹⁰⁰ Ahmad, "Modern Türkiye...", s. 153.

¹⁰¹ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih, 1960-1980", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980** (Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan), İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 193-194.

¹⁰² Alparslan Türkeş, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1977, s. 42-45.

¹⁰³ Seyhan, a.g.e., s. 119.

geçiş sürecinde geleceklerini güvenceye alabilecekleri siyasi oluşumlara göz kırpmaktaydı. İktidara bir an evvel sahip olma fikri CHP'yi yeni MBK'ne yaklaştırmış, 147'lere ve Eminsü Olayı'nın suçu da gidenlere yüklendiği için bu yakınlaşma daha ileri bir noktaya ulaşmıştı.¹⁰⁴

Ondörtler konusunda son olarak söylenmesi gereken nokta ise önce davranabilselerdi diğerlerini tasfiye edebilecekleridir. Tasfiye iktidar mücadelesinde erken davranan grubun karşı tarafı tasfiyesidir ve ihtilal şartlarında hukuki durumun değil, gücün belirlediği fiili durumun genel belirleyiciliğine uygundur. Bu haliyle 13 Kasım operasyonu ihtilal içinde yeni bir ihtilaldir.¹⁰⁵

Ondörtlerden başka, benzer görüşlere sahip subay grupları da vardır. Bunlar iktidarın sivillere devrine karşı çıkmaktadırlar. MBK'ni iktidardan vazgeçmeye zorlayan en önemli neden ekonomik ve siyasi programa sahip olmayışıdır. Böyle bir ortamda yeni bir anayasa hazırlayarak seçimlere gidilmesi için aldıkları Kurucu Meclis kararını yaşama geçiliyorlardı. Böylece Kurucu Meclis kararını hazırlayan komisyon, yasayı kısa zamanda tamamlayıp 21 Kasım 1960 tarihinde Cemal Gürsel'e sunmuş, Bakanlar Kurulu tasarımı ele almıştır. Tasarı, Kurucu Meclis egemenliğini CHP'ye vermektedir. Bu duruma itiraz edilerek ve bu tasarıya paralel, başka bir tasarı hazırlanması uygun bulunmuştur.¹⁰⁶

MBK'nin görevi, 1961 Anayasasının geçici 5. maddesi uyarınca TBMM'nin toplandığı 25 Ekim 1961 günü sona erdi. Bu süre zarfında komitenin kuruluşunda ve yetkilerinde bazı değişiklikler oldu: Kurucu meclis toplanıncaya kadar (6 Ocak 1961), yasama ve yürütme yetkileri komitedeydi. MBK, yasama yetkisini kendi, yürütme yetkisini de kurduğu Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullandı.

1961 Anayasasının kabulüyle 23 MBK üyesinden 21'i (İrfan Baştuğ ölmüş, Cemal Madanoğlu istifa etmişti) tabii senatör adıyla Cumhuriyet senatosuna girdi. Bu arada Sıtkı Ulay ve Osman Koksal istifa ettiğinden, Fikret Kuytak ise öldüğünden 1971'de bu sıfatla senatoda kalanların sayısı 18'di.

---

¹⁰⁴ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs 12 Mart**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 78.

¹⁰⁵ Akyaz, a.g.e., s. 146.

¹⁰⁶ Melek Çolak, "27 Mayıs Sonrası Türkiye'de Partileşme", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 85.

4- Eski Yönetimin Yargılanması

Bu sırada kamuoyunu ilgilendiren en önemli konulardan biri de ihtilalden sonra tümü de tutuklanan eski DP liderlerinin kaderi konusuydu. Çok sıkı şekilde korunan Yassıada'da yapılan duruşmaları, MBK tarafından atanan ve hakim Salim Başol'un başkanlık ettiği dokuz hakimden oluşan Yüksek Adalet Divanı yönetmekteydi.

14 Ekim 1960'ta başlayan Yassıada duruşmaları, 15 Eylül 1961'de sonuçlandığında, artık köprülerin altından çok su akmıştı. Kurucu Meclis'le birlikte ülkede sivil yönetime doğru çok önemli bir adım atılmış, DP'nin yandaşları dahil siyasal partilerin çalışmaları serbest bırakılmış, yeni anayasa halk oylamasında kabul edilmiş, bir ay, sonra yapılacak genel seçimlerde de yönetimin sivillere kesin devri öngörülmüştü.¹⁰⁷

Duruşmaların meşruiyeti ve adilliğine ilişkin düşünceler çeşitlidir. Gerçi mevcut yargılama usulünde yapılan değişiklikler sadece, mahkemenin kararlarının kesinliği ve bir de 65 yaşın üstündeki kişilere ölüm cezasının uygulanmayacağına ilişkin kuralın askıya alınmasından (açıkça Celal Bayar'ı hedefleyen bir değişiklikti bu) ibaretti. Geri kalan sanıklar için yargılama usulleri Cumhuriyetin mevcut yasalarına göre uygulandı. Ayrıca mahkemenin kendisinin yasal dayanağı yoktu ve mahkeme üyeleri siyasal açıdan DP'ye karşı açıkça önyargılıydılar. Her ne kadar hakimler sanıklardan hoşlanmadıklarını saklamak için bir çaba göstermemişlerse de, davalar oldukça dürüst şekilde yönetilmiş gibi gözüküyor. Hayli garip bir suçlama demeti vardı. Sanıklar aleyhine üç ceza, dokuz yolsuzluk ve yedi anayasayı ihlal davası açılmıştı. Ağır ceza ve yolsuzluk davalarının -ki bunların bazıları, Menderes'in gayri meşru çocuğunu öldürmesi, ya da Bayar'ın bir hayvanat bahçesini kendisine armağan edilmiş bir köpeği satın almaya zorlaması gibi ilginç dava ve suçlamalardı- bu kişilerin adlarını lekelemek için, büyük ölçüde etkisiz kalan bir çabayla açıldığı belliydi. Anayasa davaları, anayasayı zorla değiştirme ya da Millet Meclisi'ni zorla feshetme teşebbüsü ile ilgili TCK'nın 146. maddesine dayandırılmıştı. Demokratlar 1960'ta CHP'nin faaliyetleri ve basın için Tahkikat

---

¹⁰⁷ Eroğul, "Çok Partili...", s. 138.

Komisyonu kurmakla bu suçu işlemiş kabul ediliyorlardı. Ancak, eski anayasanın 17. maddesi, milletvekillerinin oylarından dolayı sorumlu tutulamayacaklarını yazıyordu. Üstelik anayasada, meclisin üçte iki çoğunluğuyla değiştirilebileceği hükmü de vardı (ki bu çoğunluğa sahipti).

Sonunda 123 kişi beraat etti, 31 kişi ömür boyu hapse, 8 kişi daha hafif cezalara ve 15 kişi ise ölüm cezasına çarptırıldı. Bunlardan 11'i çoğunluk oyuyla ölüme mahkum olmuştu ve cezaları MBK tarafından hafifletildi. Öteki dört kişinin, yani Bayar, Menderes, Dışişleri Bakanı Zorlu ve Maliye Bakanı Polatkan'ın ölüm kararları ise oybirliğiyle verilmişti.¹⁰⁸

Mahkemenin kararını öğrenir öğrenmez Amerikan, İngiliz, Alman, Fransız ve Pakistan hükümetleri, Gürsel'e infazların ertelenmesi çağrısında bulundular. Başka çok sayıda MBK'ya ulaşan cezanın hafifletilmesi istekleri İnönü, Türkeş, Başkan Kennedy, Kraliçe Elizabeth, De Gaulle ve Eyüb Han'dan geldi. Eyüb Han, sürgüne gönderilmeleri durumunda Menderes ve Bayar'a sığınma teklif etti. Bunların tamamı MBK tarafından göz ardı edildi. İngiliz hükümeti ve diğerlerinin mesajları MBK üzerinde etki doğuramayacak kadar geç bir zamanda ulaştı. Mesajların dikkate alınmamasının birkaç nedeni vardı. İlk önce, Ankara'daki diplomatik temsilciler mesajlarını doğrudan Gürsel'e ulaştırmak yerine Sarper'e verdiler. İkincisi, Gürsel MBK üzerindeki otoritesini zaten yitirmişti. Üçüncüsü Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ölüm cezalarının onaylanmaması durumunda bunun orduda hoşnutsuzluğa yol açacağını belirtti. Türkiye'nin içinden ve yurt dışından gelen mesajları MBK üyeleri okumamışlardı. Bundan da öte, Hale'e göre ordudaki radikal ve aşırı gruplar MBK üyeleri üzerinde idamların yerine getirilmesi doğrultusunda baskı yapabilecek güçte idiler. MBK'nın general üyeleri infazlara karşı olmasına rağmen, alt rütbe sahibi üyeler infaz taraftarıydı ve generaller bunu kabullenmek zorunda kaldılar.¹⁰⁹

Bayar'ın ölüm cezası, ilerlemiş yaşı (kendisi 26 yıl daha yaşayacaktı) ve sağlık durumu nedeniyle (ve belki de duruşmalarda Menderes'in haliyle tam bir tezat oluşturan güçlü görünümünün etkisi altında) hafifletildi, fakat Zorlu ve Polatkan 16

¹⁰⁸ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 16. bs, 2003, s. 360.

¹⁰⁹ Cihat Göktepe, "İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi" **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 62.

Eylül 1961’de ve Menderes ertesi gün idam edildiler. MBK mahkumiyetleri onaylarken, birçok yabancı hükümetlerden gelen ricalara itibar etmedi. Menderes’in hâlâ geniş bir taraftar topluluğuna sahip olduğunu gösteren Anayasa referandumunun hayal kırıcı sonucunun, Menderes’in kaderini belirlediğine dair tahminler yapılmıştı.

Genel olarak Türk kamuoyu o tarihten beri, ne kendilerinden önceki ve ne sonraki siyasetçilerden daha az meşruiyet içinde davranmayan ya da iktidarlarını onlardan daha fazla kötüye kullanmayan bu siyasetçilerin öldürülmüş olmasından üzüntü duymuştur. Sonunda Menderes, Zorlu ve Polatkan’ın cenazeleri Eylül 1990’da İstanbul’da bir devlet töreniyle yeniden toprağa verildi.¹¹⁰

---

¹¹⁰ Zürcher, “Modernleşen Türkiye’nin...”, s. 361–362.

BÖLÜM III- CHP-AP KOALİSYON HÜKÜMETİ DÖNEMİ

A- İhtilal Sonrası Demokrasi Adımları

1- Kurucu Meclisin Teşekkülü

Ondörtlerin tasfiyesi gerçekleştirildikten sonra, sivil yönetime dolayısıyla da, çok partili düzene dönüş yolu geniş ölçüde açılmıştır. Bu ikinci darbeden tam bir ay sonra, 13 Aralık 1960'ta kabul edilen ve 12 Haziran Geçici Anayasasını değiştiren bir yasa ile Kurucu Meclis kurulması kararlaştırılmıştır. Yasaya göre Kurucu Meclis, iki daldan oluşacaktı: biri MBK, diğeri ise sivil nitelikte bir Temsilciler Meclisi. Bu meclisi oluşturmak için, Yassıada duruşmalarının sürdüğü bir ortamda genel seçimlere gidilemeyeceğine göre dolaylı ve çok dereceli bir seçim yöntemi öngörülmüştür. Buna göre, kapatılmış olan DP dışındaki siyasal partilerin (yani CHP ile CKMP'nin), illerin, baroların, basının, Eski Muharıpler Birliğı'nin, esnaf kuruluşlarının, gençlik kesiminin, işçi sendikalarının, sanayi ve ticaret odalarının, öğretmen derneklerinin, tarım kuruluşlarının, üniversitelerinin ve yargı organlarının belli sayıda temsilciyi kendi aralarından seçmesi yoluna gidilmiştir. Böylece DP dışında kalan sivil kamuoyunu geniş ölçüde temsil eden korporatif nitelikte bir meclis oluşturulmuştur. Yeni anayasayı ve yeni seçim yarasını hazırlama görevi bu meclise verilmiştir. Öngörülen usule göre Temsilciler Meclisi'nin kabul ettiğı metinler MBK'ne sunulacaktı. Kurucu Meclisin iki dalı arasında anlaşmazlık çıktığı takdirde iki meclisten eşit sayıda üyenin katılacağı bir karma komisyon oluşturulacaktı. Karma komisyonun hazırlayacağı uzlaşma metni, Kurucu Meclisin birleşik toplantısında üçte iki çoğunlukla karara bağlanacaktı.¹¹¹

Kurucu Meclis teşkili hakkındaki 157 sayılı yasaya göre Kurucu Meclis, “yeni anayasa ve seçim yarasını en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisini bu kanundaki esaslara göre” kullanır. MBK ile birlikte kurucu meclisi oluşturan diğeri bir unsur Temsilciler Meclisidir. 157 sayılı yasanın 1. maddesine göre, “mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş

---

¹¹¹ Eroğul, “Çok Partili...”, s. 137.

manasıyla temsili gayesini gözeten bu kanun hükümlerine göre kurulur.”¹¹²

Kurucu Meclis kararını hazırlayan anayasa komisyonu, yasayı kısa zamanda tamamlayıp 21 Kasım 1960 tarihinde Cemal Gürsel’e sunmuş, Bakanlar Kurulu tasarıyı ele almıştır. Tasarı, Kurucu Meclis egemenliğini CHP’ye vermektedir. Bu duruma itiraz edilerek ve bu tasarıya paralel, başka bir tasarı hazırlanması uygun bulunmuştur.

Bunun içinde Ekrem Alican başkanlığında bir Bakanlar Komitesi kurulmuştur. Turhan Feyzioğlu komisyonunun hazırladığı tasarıya göre Kurucu Meclis; MBK ve Temsilciler Meclisi olarak iki ayrı organdan oluşacak; Temsilciler Meclisi, TBMM gibi, MBK de senato gibi çalışacaktı. MBK 23 kişiden, Temsilciler Meclisi 278 kişiden oluşacak; DP döneminde görev almış kişiler Kurucu Meclis için ne aday ne de seçmen olamayacaktı.

Tasarı, CHP’ye diğer partilerden daha fazla kontenjan ayırmıştı. Bakanlar Kurulu adına başka bir proje hazırlayan Ekrem Alican ise DP döneminde görev almış olanlara seçmen olma hakkı tanıyor, ayrıca CHP’ye ayrılan kontenjanı 30 kişiye, Kurucu Meclis sayısını da 285’e indiriyordu. Sonuçta Maliye Bakanı Ekrem Alican ve Devlet Bakanı Amil Artüs tarafından ileri sürülen öneriler reddedilerek, Turhan Feyzioğlu başkanlığındaki komisyonun kararı aynen kabul edilmiştir.¹¹³

Temsilciler Meclisininin 51 üyesinden 10’u Devlet Başkanı kontenjanından, 18’i Milli Birlik Komitesi kontenjanından; Gençlik Temsilcisi 1 üye (Hüseyin Onur) Milli Birlik Komitesi tarafından; eski ve yeni Bakanlar Kurulu üyesi sıfatıyla 22 üye Devlet Başkanı tarafından atanmıştır.

Ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi’nden 49 üye, diğer muhalefet partisi olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nden 25 üye, 158 sayılı yasanın 6. maddesi gereğince partilerin en yetkili merkez karar organları ile her ilden seçilecek birer parti il delegesinin ve parti genel merkez, kadın ve gençlik kollarının bir araya gelmesi ile kurulan “temsilci seçme kurulu” tarafından seçilmiştir. CHP’den Temsilciler Meclisi’ne katılan 49 üyeden 29’u eski CHP milletvekilidir.

---

¹¹² Doğru, a.g.e., s. 61-62.

¹¹³ Çolak, a.g.e., s. 85.

Geriye kalan 20 üyeden 15'i 1961 parlamento genel seçimlerinde aday olmuşlardır. Böylece 49 üyeden 44'ünün partisi ile parlamento düzeyinde ilişkisi olmuştur. CHP kontenjanından Temsilciler Meclisi'ne üye olarak girdiği halde parlamento üyeliği düzeyinde ilişkisi olmayan 5 üye Doğan Avcıoğlu, Enver Ziya Karal, Atıf Ödül, Mümtaz Soysal ve Cafer Tüzel'dir.¹¹⁴

Meclis üyeliğinin dolaylı kaynaklarından birincisi, 27 Mayıs 1960 öncesinin muhalefet partileridir ve 74 üye ile meclise katılmaktadır. Bu üyelerin mensubu olduğu partiler ise meşruiyet bildirimine bağlı oldukları, parti başkanlarının açıklamalarıyla kanıtlamış durumdadırlar.

7 Aralık 1960'ta MBK'de kabul edilen yasaya göre Kurucu Meclis, MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşmaktadır. Temsilciler Meclisi genel oya dayalı seçimle gelen bir organ değildir. Ama temsil niteliğini yaygın tutmak için o günkü koşullarda mümkün olanlar yapılmış, 67 ilde DP dışında siyasi partilerin ve çeşitli meslek kesimlerinin temsilcileri aşamalı olarak seçilmişlerdir. Temsilciler Meclisi oluşturulurken DP'lilerin dışlanmaları, ortaya CHP'lilerin çoğunlukta olduğu bir topluluk meydana getirmiştir. Kurucu Meclis ve Anayasa Komisyonu'nun katkıları ile hazırlanan yeni anayasa; insan ve mülkiyet hakları kadar, ekonomik ve sosyal programları da içeren bir uzlaşma belgesi olmuş, bununla beraber, toplumun bir kesimini anayasanın yapılışında dışarıda bıraktığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.¹¹⁵ Basında yeni partilerin kurulmasına, siyasi faaliyetlere, zararlı akımlara engel olacak şekilde izin verileceği yolunda çıkan haberleri takiben Kurucu Meclis, Feyzioğlu'nun 13 Kasım tasfiyesinden bir gün sonra ileri sürdüğü gibi, üç hafta içinde değil, 6 Ocak 1961'de, Cemal Gürsel'in mesajıyla ihtilalden 225 gün sonra, Gürsel adına MBK'den emekli Orgeneral Fahri Özdilek tarafından açılmış, meclis başkanlığına emekli General Kazım Orbay seçilmiştir. Orbay seçimi kazanması üzerine, bunun, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne güvenin devamı olduğunu söylemiştir.¹¹⁶

---

¹¹⁴ Doğru, a.g.e., s. 65.

¹¹⁵ Özdemir, a.g.e., s. 203.

¹¹⁶ Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 228.

2- Yeni Siyasi Partilerin Kurulması

27 Mayıs 1960'ta parti faaliyetlerine konulan yasak 13 Ocak 1961'de kısmen kaldırılmıştır. Bu sevindirici bir olaydır. Ancak siyasi faaliyetlerin serbest bırakılması, iktidarı elinde tutan askerlerin gelecekteki niyetleri hakkında bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Fakat MBK'ni gerileyen olay Haziran 1961'de Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'i görevden alma ve yurt dışına gönderme kararını uygulatamamış olmasıdır. Bu olay sonrasında orduda gerçek güç Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) denilen ve askeri hiyerarşiyi temsil eden generallerin eline geçmiştir. Bununla birlikte MBK iktidarı görünüşte 15 Ekim 1961 seçimleri ile oluşan meclisin ilk toplantısına kadar sürmüştür.¹¹⁷

Kurucu Meclis yasama yetkisini de MBK ile paylaştı. Sivilleşmeye doğru hızlı bir adım atıldığı düşüncesi artarken bu sivilleşmenin CHP eksenli bir sivilleşme olduğu görüntüsü dikkat çekicidir. Toplumda CHP'ye geri dönüş düşüncesi uyandıran görüntüler, Cemal Gürsel'in eski DP'lileri de bir partide toplamayı düşündüğü Ekrem Alican'a (Maliye Eski Bakanı) Yeni Türkiye Partisi'ni (YTP) kurma izni vermesine yol açtı. YTP'nin yanı sıra eski Genelkurmay Başkanı ve 3.Ordu Komutanı Ragıp Gümüşpala tarafından yine aynı kesime seslenen Adalet Partisi (AP) kuruldu. Partinin istediği adalet esas olarak eski DP liderleri için adaletti, bu nedenle 27 Mayıs ihtilaline ciddi bir meydan okumayı temsil ediyordu.¹¹⁸

Türkiye'de Adalet Partisi adını taşıyan bir örgütün siyasal sahneye çıkması, 27 Mayıs 1960'da ordunun yönetime el koyması ve on yıldır iktidarda olan Demokrat Parti'nin sahneden zorunlu olarak çekilmesi sonucunda gerçekleşmiştir. 27 Mayıs döneminin sonunda bir yandan siyasal rejimin yasal çerçevesi anayasa ve yeni seçim sistemi ile çizilirken, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanan siyasal partiler anayasal güvenceye kavuşmuş ve nisbi temsil sistemi getirilmiş, öte yandan da yeni partiler siyasal yaşama girmeye başlamışlardır.¹¹⁹

Bu partilerden Türkiye İşçi Partisi sol görüşlü, Adalet Partisi (AP) ve Yeni

---

¹¹⁷ Özdemir, a.g.e., s. 206-207.

¹¹⁸ Hale, "Türkiye'de Ordu...", s. 124.

¹¹⁹ Filiz Demirci Güler, **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Örnek Bir Olay: Adalet Partisi**, Ankara, TODAİE Yayınları, 2003, s. 30-31.

Türkiye Partisi (YTP) ise sağ görüşlü partiler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu partiler ülkenin tarihsel koşullarının ve siyasal sistemin işleyişinde bir önceki dönemde yaşanan sorunlardan kaynaklanan kilitlenmeye yapılan askeri müdahalenin ürünü olarak doğmuşlardır.

Böylece 1960 öncesinden var olan iki siyasal parti, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ile birlikte siyasal partiler yelpazesinde yer alan ve yeni rejim içinde yaşayacak olan beş partiden üçü (AP, YTP ve CKMP) kapatılmış olan Demokrat Parti'nin oy tabanını hedefleyerek siyasal faaliyete girişmişlerdir. DP'ye karşıtlık, seçkincilik, devletçilik ve laiklikle tanımlanan CHP; bir kitle partisi girişimi olan Türkiye İşçi Partisi ve DP'nin mirası için yarışan üç partidir.

1960 sonrasında kurulan üç yeni partiden birisi, Türkiye İşçi Partisi (TİP), sol çizgide yer almıştır. Hem sol hem sağ için öncekine nazaran daha geniş bir siyasal faaliyet yelpazesine izin vermiş olması bakımından, yeni anayasa eskisinden çok daha fazla liberaldi. Eski Kemalist kalıbın açıkça dışında kalarak ortaya çıkan ilk parti, Türkiye İşçi Partisi idi. Parti Şubat 1961'de bazı sendikacılar tarafından kurulmuştu ama partinin hemen tüm yaşamı boyunca etkin ve sürükleyici kişisi, yazar, hukukçu ve eski öğretim üyesi Mehmet Ali Aybar olacaktı.

TİP'in önemi siyasal gücünde ya da topladığı oylarda yatmıyordu. Bir genel seçimde oyların yüzde 3'ünden fazlasını alabilmiş değildi ve hiçbir zaman bir koalisyon hükümetine katılmadı. Onun önemi daha çok, seçimlerde yarışan gerçek ideolojik temele sahip ilk parti olmasında yatıyordu. Varlığıyla, öteki partileri ideolojik açıdan kendilerini daha açık seçik tanımlamaya da zorladı. 1960'larda TİP birçok genç entelektüelin desteğini almış ve sonradan çok sayıda gruba bölünecek olan Türk soluna bir çeşit laboratuvar vazifesini görmüştü.¹²⁰

Yeni Türkiye Partisi (YTP) ise 11 Şubat 1961'de Ekrem Alican (Genel Başkan), Prof. Cahit Talas, Prof. Aydın Yalçın, Hikmet Belbez, İrfan Aksu, Raif Aybar, Hasan Kangal, Sırrı Öktem, Dr. Esat Eğilmez, Yüksel Menderes, Dr. Yusuf Azizoğlu, Ali İhsan Çelikkın, Emil Galip Sandalcı, İhsan Hamit Tigrel, Rıfat Özten,

---

¹²⁰ Zürcher, "Modernleşen Türkiye'nin...", s. 359.

Cemal Tarlan, Recai İskenderoğlu, Fahreddin Kerim Gökay, Sadık Perinçek, Hayri Mumcuoğlu tarafından kuruldu. DP'nin 1950–1955 döneminde ispat hakkı savaşımı veren ve Hürriyet Partisi'ni kuran liberal kanadının mirasçısı olarak görülüyordu ve bu kanadın DP örgütünde gerçek bir ağırlığı yoktu.¹²¹ YTP, ekonomik gelişme için özel teşebbüsü ve hızlı sanayileşmeyi öngörüyor, bu hedefe varmak için hükümetin liderliğini savunuyor, ancak milletin mali kapasitesiyle üretim verimliliği arasında eskiden olduğundan daha çok denge istiyordu. Din eğitimiyle Türk gençliğine geçmiş konusunda bir fikir verilecekti, ancak temel ilke olarak laiklik benimseniyor ve tüm dinlere özgürlük tanınıyordu. Yabancı sermayenin, hükümet denetimi altında olmak üzere, getirilmesi öngörülüyordu. Toprak köylü arasında dağıtılacak, ancak küçük işletmelerin çokluğunun üretime zarar vermemesi sağlanacaktı. Devlet planlaması ekonominin tümünü denetim altında bulundurmuyacak, ancak çeşitli unsurlarını koordine ederek uyum sağlayacaktı.¹²²

Bu partilerden başka, Adalet Partisi de bu süreçte kurulmuştu ki siyaseti ve siyasetçileriyle Cumhuriyet tarihinin belirleyici dinamiklerinden biri olmuştur.

3- Adalet Partisi'nin Kurulması

13 Ocak 1961'de siyasal faaliyetler üzerindeki yasak kaldırıldı ve 1961 yılı içinde yapılacak seçimler için yeni partilerin kurulmasına imkan verildi. (CHP ve CKMP'ye ilaveten) on bir yeni parti kurulmuştu.¹²³ Bunların çoğu kısa ömürlü oldu. Ama en önemli yeni parti hiç kuşkusuz başlıca amacı emekli subayların ve tutuklu Demokratların eski konumlarına tam iadesi olan Adalet Partisi'ydi (AP).¹²⁴

Adalet Partisi'nin kurulmasına yönelik girişimler Emekli Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın öncülüğünde başlamıştır. İlk AP Başkanı, 27 Mayıs'tan sonra Genelkurmay Başkanı olan, 2 Ağustos 1960'taki büyük tasfiye ile emekliye sevk edilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala olmuştur. Nasıl DP kurulurken başında Celal Bayar'ın bulunması İnönü için zorunlu bir güvence sayılmışsa, AP kurulurken de başında Gümüşpala'nın bulunması, Devlet Başkanı Cemal Gürsel için

¹²¹ Eroğul, "Çok Partili...", s. 137.

¹²² Güler, a.g.e., s. 31.

¹²³ Bu partiler, Memleketçi Serbest Parti, Memleketçi Cumhuriyet Partisi, Çalışma Partisi, Mutedil Liberal Parti, Düstur Partisi, Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi'dir.

¹²⁴ Zürcher, "Modernleşen Türkiye'nin...", s. 358.

önemli bir güvence oluşturmuştur.¹²⁵

İhtilal sonrası siyasi yapılanmada bir general olarak siyasi parti liderliğine soyunmuş olan bu ilginç isim Gürsel ile konuşmadan faaliyete geçmeyi düşünmediğinden dolayı 1 Şubat 1961 tarihinde Ankara'ya yaptığı bir ziyaret sırasında cumhurbaşkanı ile kısa süreli bir görüşme yaptı. Bu görüşme sırasında İzmir'de Türkiye Adalet Partisi adı altında bir partinin kurulduğunu ve kendisine başkanlık teklifi yapıldığını Gürsel'e bildirdi. Gürsel'in konuya olumlu yaklaştığı izlenimini aldıktan sonra parti genel başkanı olarak göreve başladı.(11 Şubat 1961)¹²⁶

27 Mayıs'tan duyulan mağduriyet hissi ve bu harekete karşı olanları bir araya getirme isteği AP'nin harcında yer alan en kuvvetli unsurlardanı. Kurucular her şeyden önce DP'nin tabanına seslenmeyi amaç edinmiş bir parti kurma arzusu içindeydiler. Partinin ismi DP'lilere layık görülen muameleden duyulan hoşnutsuzluğu ifade ediyor, partinin adaleti aradığını belirtiyordu. AP belki kurucularını da şaşırtan bir biçimde hızla büyüdü. Kurucular kapatılan DP örgütlerini yeniden harekete geçirerek böyle bir ivmeyi yakalayabildiler. Mehmet Turgut'a göre, başlangıç aşamasında kendilerinin yaptığı, “memleketin her tarafında nüvelenen teşkilatı” birleştirmek ve organize etmekten ibaretti. Örgütlenme aşamasında önemli roller oynayan Sadettin Bilgiç, kendilerine başvuran “mahalli liderlerden” söz ederken aynı olguyu ifade etmekteydi. DP'lilere reva görülen muameleden duyulan rahatsızlık yerel liderleri bilenmiş bir biçimde yeniden harekete geçiren bir tazyik ortaya çıkarmıştı.

Tam da bu noktada, AP'nin sıkıntıları başlıyordu. Parti DP tabanına, partinin devamı olduğu savını iletmeye gayret ederken, böyle bir duruma izin vermeyeceklerini her fırsatta dile getiren MBK ve ordu içindeki irili ufaklı örgütlenmelerin tepkisinden de korunmaya çalışıyordu. CHP sempaticileri bürokrasi ve güvenlik güçleri çeşitli engellemelerle partinin güçlenmesini önleme gayreti içindeydiler Öte yandan AP, askeri rejim tarafından desteklenen ve DP tabanına oynayan Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) rekabetini de hissediyordu. Kısaca 1965'e kadar AP'nin temel kaygısı meşruiyetini 27 Mayısçı cepheye kabul ettirebilmek

¹²⁵ Eroğul, “Çok Partili...”, s. 138.

¹²⁶ İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, İstanbul, Kervan Yayınları, 1975, s. 71.

oldu.¹²⁷

Parti idari mekanizmasının kompozisyonu da oldukça farklı güçlerin birleşmesiyle oluşmuştur. Kuruluş esnasında parti üyeliği için sağlanan kolaylıklar çeşitli görüşlerin bir araya gelmesine ve hiziplerin rahatça oluşabilmesine imkan sağlamıştır.¹²⁸

AP'nin kurucular listesinde ismi görünenler Ragıp Gümüşpala (Emekli Orgeneral), Tahsin Demiray (yayımcı), Şinasi Osma (Emekli Kurmay Albay), İhsan Önal (tıp doktoru), Ethem Menemencioğlu (Prof. Dr.), Mehmet Yorgancıoğlu (tüccar), Muhtar Yazır (iktisatçı), Necmi Ökten (Emekli General), Cevdet Perin (Doç. Dr.- yazar), Emin Acar (avukat), Kamuran Evliyaoglu (gazeteci) idi. Görüldüğü gibi kurucular arasında Gümüşpala dışında kamuoyunda tanınan, siyasette tecrübeli isimler yer almamıştı.

Kuruluş aşamasında sürükleyici bir ismi öne çıkarmak da doğru olmaz. Beklenebileceği gibi anılarını yazmış olanlar (örneğin Mehmet Yorgancıoğlu ve Sadettin Bilgiç) kendi rollerini öne çıkarma temayülündedirler. Ali Fuat Başgil ise Tahsin Demiray ve Muhtar Yazır gruplarının katkısını vurgulamaktadır. AP'nin kuruluş ve gelişme sürecinde bir kişinin değil de kolektif liderliğin öne çıktığını söylemek herhalde yanlış olmasa gerektir. AP bir “kurucular veya sunucular partisi” olmamıştır.¹²⁹

Tahmin edilebilir sebeplerle kurucuların önemli bir kesiminin DP'nin üst kadrosu ile ilişki içinde olmayanlardan seçildiği görülüyor. Ancak yine de geçmişte DP'de aktif görevler almış olanlar ile bu insanların çok yakınında bulunmuş olanlar da vardı. Mesela Mehmet Yorgancıoğlu, Yassıda'da hapsedilmiş bulunan bir DP milletvekili iken, Cevdet Perin ve Kamuran Evliyaoglu DP yerel teşkilatlarında görev almış kişilerdi. Kamuran Evliyaoglu, DP Gençlik Kolları başkanlığı ve milletvekilliği de yapmıştı. Tahsin Demiray ve Ethem Menemencioğlu, 1952'de kurulup, 1958'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile birleşen Türkiye Köylü Partisi kökenliydi.

---

¹²⁷ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 28–29.

¹²⁸ Bektaş, a.g.e., s. 150.

¹²⁹ Bozdağ, a.g.e., s. 72-73.

Ve nihayet DP ile bağlantıları olmadığı halde, siyasi bağılıkların henüz kristalleşemediği geçiş ortamında yeni kurulan siyasi düzende yer almak isteyenlerle, MBK idaresinin kendilerini emekli etmelerine tepki gösteren subaylar da partide yer almışlardı. Mesela kuruculardan Ragıp Gümüşpala, Şinasi Osma ve Necmi Ökten, 27 Mayıs sonrasında emekliye sevk edilen askerler arasındaydılar. 27 Mayıs ihtilali ve MBK'ya karşı duyulan tepki ortak paydası dışında, AP'nin kurucu kadrosu ve üst kademesinin esaslı bir uyuma sahip bir ekip olmadığı açıktı.¹³⁰

Görüldüğü üzere AP teşkilatı, farklı politik geçmişe sahip üyelere oluşmuştur. Birinci grup, özellikle politikaya yeni girenlerdendir. 1960'tan sonra emekli olan ordu mensupları ve üst düzey eski bürokratlar bu grubun içindedirler.

Parti İdare Kurulları'nın kompozisyonunda görülen ikinci grup ise kapatılan DP'nin eski milletvekillerinden oluşur. Eski DP'lilerin parti politikasına etkileri oldukça önemlidir. Özellikle çok kısa bir süre içinde AP'nin örgütlenebilmesinde büyük yararları olmuştur. AP, DP'nin kırsal kesimdeki örgüt merkezlerini reformize ederek yeniden oluşturması sonucu istemeden de olsa "miras partisi" konumuna girmiştir.

Sadettin Bilgiç ile birlikte Gökhan Evliyaoğlu, Osman Turan, Cahit Okurer, Mehmet Turgut, Fethi Tevetoğlu, Faruk Sükan ve Cevat Önder AP içinde aktif olmuş kişilerdir. Diğer taraftan, bu kişiler zaten 1960'ların başında çeşitli muhafazakâr ve milliyetçi organizasyonlarda aktif roller almışlardır. Parti içinde de bu yaklaşımlarını devam ettirdiler.

Özetle, DP'liler AP içinde Demokrat Parti ruhunu yaşatmak ve DP politikasını yeniden hayata geçirmek isterken, muhafazakar-milliyetçi kanat mensupları ise muhafazakar ve milliyetçi eğilimlerini parti içinde kabul ettirme mücadelesine başladılar. Bu arada, politikaya yeni girenler ise farklı siyasi fikirlere sahip olmalarından dolayı henüz bir birlik oluşturamamışlardı.

---

¹³⁰ Demirel, a.g.e., s. 29.

4- Adalet Partisi'nin Siyasi Yapısı

AP'de tam bir ittifak olmaması parti içinde sıkıntılara yol açmıştır. Çünkü çeşitli grupların mücadelesi gibi görünen bu manzara, farklı hiziplerin, kliklerin oluşmasını sağladı ve AP'nin genel politikası üzerinde rekabet doğurdu. Parti içinde en önemli ayırım, “ılımlılar” ve “aşırılar” olarak isimlendirilen iki grup olmuştur. Yeni politikaya atılanlar ile eski DP'liler “ılımlılar” grubuna dahil oldular. Muhafazakar-milliyetçi grup ise “aşırılar” grubunu oluşturdu.¹³¹

AP, 1961–1962 yıllarına doğru gelişen süreçte parti genel kurulu hizip sorununun ağırlaşması karşısında ortaya çıkan problemler ile uğraşmak zorunda kaldı. Zaman zaman da genel idare kurulundan istifalar ve ihraçlar söz konusu oldu. Bu ihraçları partinin kendi özünden verdiği birer taviz olarak değerlendirilenler olmuştur. Bu ihraç olaylarından sonra özellikle basın organları gelişmeleri AP'nin dağılan ve anlamsız bir parti olduğu yolundaki haberler ile duyurmaya ve yorumlamaya başlamışlardı.¹³²

Bütün bu parti içi çekişmelerin yaşandığı süreçte ise lider kadroların toplayıcılık düşüncesi ile hareket ettikleri görülmektedir¹³³. Lider kadro çıkış noktası itibariyle AP'nin demokrasiye hizmet ve yine demokrasiyi sağlam bir temellere temellendirmek noktasında kendine düşün görevleri yerine getirebilmesi için birlik olmasının gerekliliği düşüncesinden hareket etmekte idiler. Vurgular, parti idarecileri ile arkadaşları arasındaki dayanışmanın gerekliliği noktasında düğümlenmekte idi. Geçmiş dönemde AP'nin 25 kişilik merkezi idare heyetinin bütün zorluklara göğüs germiş olması, AP'nin 1961 seçimlerindeki gözle görülebilen başarısı ve yine partinin 229 kişilik senatör ve milletvekili ile meclis çatısı altında toplanabilmiş olması ile parti içi birlik arasında kurulmaya çalışılan bağ aslında bir çeşit dağınıklığı önleme girişimlerinde parti ileri gelenlerinin sıklıkla ve ehemmiyetle dile getirmiş oldukları söylemlerdendi.

Bu süreç liderin ön plana çıkarak yaptığı değerlendirmeler ile politik hayatta etkinlik kazanma arayışlarının da gündeme geldiği bir dönemdi.

¹³¹ Bektaş, a.g.e., s. 151.

¹³² Vatan, 22.02.1962, s. 1–5.

¹³³ Seher Demirtaş, Kuruluş Aşamasında Adalet Partisi'nin Fikri Yapısı (1961–1964), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s. 80.

Gümüşpala'nın dönemle ilgili olarak ileri yıllarda yaptığı değerlendirmelere bakıldığında bu arayışın net olarak varlığı hissedilmektedir. Kendisini partinin geçirdiği zor dönemlerde ve buhranlı günlerde sebat ve azim ve medeni cesaret ile faaliyet gösteren bir kimse olarak tanımlayan parti başkanı, diğer politikacıları basit yaygaralarla meşgul olmakta itham edecektir. O'na göre buhranlı günlerde susanlar ve vatandaşların endişeleri karşısında kayıtsız kalanlar, semereler elde olunurken hemen köşelerinden fırlamışlar ve fırsatçılığa kalmışlardı. Kendisi ise bu dönemlerde sükunet ve vakar ile hareket etmişti.¹³⁴

Askeri yönetim döneminde hazırlanan Siyasi Partiler Kanunu tek tip bir parti modeli getirmiş ve adeta askeri yönetimin arzu ettiği partinin, bütün partilerin modelini oluşturması istenmiştir.

Bu prototipe uygun kurulan partilerimizde, askeri kurumlardaki hiyerarşik yapılanma modelinde bir örgütlenme hakimdir. Üyelik yapısı sınırlı olan partilerimizde liderler tartışılmaz. Siyasi katılımın sınırlı olduğu ülkemiz partilerinde, örgüt kararlar alma ya da sorgulama hak ve yetkisine sahip değildir. Hiyerarşik düzende, emir komuta zincirinde kendisine verilen talimatı uygulamak, örgütün görevidir.¹³⁵ AP'nde de bu süreç yaşanmış ve kurallara uymayanlar görevlerinden ihraç ettirilmiştir.

AP siyaset anlayışı, Ragıp Gümüşpala tarafından basına açıklanmış olan Adalet Partisi'nin "Gaye ve Prensipleri" şöyle sıralanmıştır: "Büyük Atatürk'ün izinde ve dürüst bir politika izlemek; milli menfaatlere hürmet etmenin asıl hedef olduğunu hatırdan çıkarmamak; rey avcılığı için prensiplerden fedakarlık etmemek; sağ veya sola kaymağa taviz vermemek; memlekette istikrar ve sükuna olan ihtiyacı göz önünde tutarak nazım bir rol oynamak; her teşebbüsten evvel, vatandaşlar arasındaki kardeş küskünlüğünü kaldırarak, kalp birliğini sağlamak; vatandaşların çalışma sahasının en geniş ölçüde ve pürüzsüz olarak açık tutulması ve iş hürriyetinin mutlak surette sağlanması, devletçiliğin şahsi teşebbüsün bittiği yerde ve zaruret halinde başlamasını temin etmek; çağdaş garp medeniyeti hukukuna ve İnsan

---

¹³⁴ Demirtaş, a.g.e., s. 82

¹³⁵ Abdullah Mutlu "Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasi Partiler Sistemi İle Ülkemizdeki Siyasi Partiler Sisteminin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi Ve Özgün Model Arayışları", **İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama Ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Uzmanlık Tezi**, Ankara, 2005, s. 22.

Hakları Evrensel Beyanamesi'nde ifadesini bulan zihniyete uygun bir cemiyet nizamı ve hukuk devletinin gereği gibi kurulup işler bir hale getirilmesini ve tekemmül ettirilmesini sağlamak; laikliği din aleyhtarlığı şeklinde anlamamak, devletin laik olmasının vatandaşların dinleriyle alakalarını kesmeleri demek olmadığını ve her vatandaşın mensup olduğu din ve mezhebin ibadet şekillerini icrada serbest bulunduğunu takdir etmek; basını memleketin dördüncü kuvveti olarak tanımak, fikirlerinden istifade esasını prensip olarak kabul etmek vazifesini hakkıyla yapacak şekilde kuvvetlendirmek amacını gütmek; tam bir prensip ve ideal partisi olmak ve bu şartlar içinde (AP'lileri) tutacak ve takip edecek memleket efkar-ı umumiyesine hizmet yolunda (bütün varlığıyla) çalışmak.”¹³⁶

Adalet Partisi (AP), kendisini önce, partinin oluşum aşamasında belirlediği ilkelerle, daha sonra da yirmi altı maddeden oluşan programı ile sunmuştur. Bunlara göre AP, çağdaş Batı medeniyeti hukukuna ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde ifadesini bulan düşünceye uygun bir toplum düzeni ve hukuk devletinin gereği gibi kurulmasını, her alanda çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmek için milli bünyeye ve Türk hasletlerine uygun, müstekar ve sürekli bir düzeni öngörüyordu. Devlet-toplum ilişkisi, devlet-millet ve vatandaş-kamu otoritesi kavramları içinde ve haklar-görevler çerçevesinde belirleniyordu.¹³⁷

Bu parti hem taraftarları hem de rakipleri tarafından DP'nin bir devamı olarak görülüyordu. Bu sebepten MBK ile ilişkileri başından beri son derece dikkatli oldu. Emekliye sevk edilmiş generallerden biri olan Ragıp Gümüşpala, 1964'te ölene dek partinin başkanıydı. Gümüşpala, MBK ve kendi köktenci taraftarları arasındaki gerginliği dindirmede ılımlı tavrıyla başarılı oldu.

5-Cumhuriyet Halk Partisi'nde Durum

27 Mayıs ihtilali sonucu DP'nin kapatılması ile birlikte CHP, en büyük siyasi güç olarak tek başına kalmıştır. Askerlerin oluşturduğu MBK, devleti yönetme sürecini tamamladıktan sonra, kurucu meclisin kurulmasıyla birlikte CHP de siyaset sahnesine yeniden döndü. 27 Mayıs sonrası kurulan Temsilciler Meclisinde ana

---

¹³⁶ Havadis, 4 Şubat 1961, s. 1.

¹³⁷ AP, **Program (Prensip Maddeleri)**, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1961.

muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nden 49 üye, 158 sayılı yasanın 6. maddesi gereğince partilerin en yetkili merkez karar organları ile her ilden seçilecek birer parti il delegesinin ve parti genel merkez, kadın ve gençlik kollarının bir araya gelmesi ile kurulan "temsilci seçme kurulu" tarafından seçilmiştir. CHP'den Temsilciler Meclisi'ne katılan 49 üyeden 29'u eski CHP milletvekilidir. Geriye kalan 20 üyeden 15'i 1961 parlamento genel seçimlerinde aday olmuşlardır. Böylece 49 üyeden 44'ünün partisi ile parlamento düzeyinde ilişkisi olmuştur.¹³⁸

MBK iktidarı görünüşte 15 Ekim 1961 seçimleri ile oluşan meclisin ilk toplantısına kadar sürmüştür.¹³⁹ CHP de bu süreç içinde siyaset mekanizmasının içinde bu şekliyle yerini almıştır. Bu durgunluk dönemi siyasi partilerin tekrar faaliyete geçme izinlerinin verilmesi ve 1961 seçimlerine kadar sürmüştür.

CHP'nin 15. Kurultayı 24 Ağustos 1961'de toplandı. Kurultay, İsmet İnönü ile Kasım Gülek arasında ciddi bir çekişmeye sahne oldu. Gergin geçen kurultayda, İnönü, yaptığı konuşmada delegeleri "ya o ya ben" seçeneği ile karşı karşıya bırakınca Gülek, ağır bir yenilgiye uğradı. İnönü, 1309 oydan 1164'ünü alarak yeniden genel başkan seçildi. İsmail Rüştü Aksal da 957 oy ile genel sekreter oldu. Parti meclisine Gülek yanlılarından kimse giremedi. Yapılan tüzük değişikliği ile genel sekreter seçimi 16. Kurultay'dan itibaren parti meclisine bırakıldı. Ankara Milletvekili Bülent Ecevit ve arkadaşlarının önergesiyle, seçimlerde genel merkeze, yüzde 15'i geçmemek üzere aday gösterme yetkisi de verildi. Kurultay sonunda, "Temel Hedefler Bildirisi" yayınlandı.¹⁴⁰

Seçimlere giderken CHP, 15. Kurultayca kabul edilen Temel Hedefler Beyannamesi'nden başka ayrıca bir de seçim beyannamesi yayınlamıştır.

Bu beyanname; rejim meseleleri, kalkınma politikası, CHP'nin plan anlayışı, planlı kalkınma ve özel teşebbüs, planlı kalkınma ve sosyal adalet, son on yıla bakış, durgunluk ve işsizlikle mücadele, vergi sistemimiz, vergi ıslahatının ana hatları, ziraat, CHP'nin zirai politikası, köy kalkınması, bölge kalkınması, sanayi politikamız, küçük sanatlar ve esnaf davamız, ulaştırma, enerji, bayındırlık, dış

¹³⁸ Doğru, a.g.e., s. 65.

¹³⁹ Özdemir, a.g.e., s. 206-207.

¹⁴⁰ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. bs. İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987, s. 254-255.

ticaret, dış yardımlar, yabancı özel sermaye, turizm, devlet idarisi, din işleri, asayiş, kaçakçılıkla mücadele, milli savunma, dış politika, sosyal meselelerimiz, mesken davası, işçi meseleleri, göçmen meseleleri, sağlık işleri ve eğitim ana başlıkları altında partinin görüşlerini kamuoyuna yansıtmaktadır.

Bu beynamede üzerinde durulan başlıca konular şöyle sıralanmaktadır:

Bundan sonraki hedef, Anayasayla getirilen müesseselerin yerleşmesi ve gereği gibi çalışabilmesi maksadıyla lüzumlu kanunları çıkartmak, bunları iyi niyet ve dürüstlikle yönetmektir.

Yatırımların en verimli sahalara yönetilmesi, ancak planlı bir kalkınma politikasıyla mümkündür.

CHP Devlet Planlama Teşkilatı'nın geliştirilmesi ve ilk beş yıllık kalkınma planının bir an önce hazırlanıp yürürlüğe konması için her türlü gayreti gösterecektir.

Memleketin iktisadi gelişmesi bakımından özel teşebbüsün yapıcı rolüne inanıyoruz. Programımızda münhasıran devlete ayrılan işletmeler dışında kalan bütün iktisadi faaliyet sahalarında özel teşebbüsün gelişmesini teşvik edeceğiz, halde ve gelecekte emniyetle çalışmasını sağlayacağız. Özel teşebbüsün devlet sanayi ile rekabetini güçleştiren eşitsizlikleri izale edeceğiz.

Hızlı planlı kalkınma yatırım hacmini arttırarak ve iktisadi faaliyeti hızlandırarak, özel sektöre daha çok ve daha verimli yatırım yapma imkanını getirecektir.

Devlet, özel teşebbüsün başarıyla ihtiyacı karşıladığı alanlarda lüzumsuz rekabete girişerek ve lüzumsuz müdahaleler yaparak, özel teşebbüsün şevkini kırmayacak, bilakis özel sektörün yatırım ve çalışma şevkini arttıracak her türlü tedbiri itina ile alacaktır.

Milli gelirin arttırılması kadar, artan gelirin vatandaşlar arasında hakkaniyet ölçülerine uygun şekilde dağılması da önemlidir.

Mümkün olan en süratli kalkınma hızını gaye edinecek olan plan sosyal adaleti gerçekleştirmeye yönelecektir.

CHP'nin planlı kalkınma siyaseti, memleketin şimdiye kadar ihmal edilmiş

bölgeleri ve illeri arasında dengeli bir gelişme sağlamak suretiyle de, sosyal adalet amaçlarına hizmet etmiş olacaktır. Böyle bir tutumun köylerin kalkınmasında da müspet bir rol oynayacağından ve sağlanacak refahtan köylerin de geniş ölçüde faydalanmasına imkan vereceğinden eminiz.

Zirai kazançların da gelir ve kurumlar vergileri mevzuuna alındığı malumdur. Ancak, ziraatımızın ve çiftçimizin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla bu verginin münhasıran mahdut sayıdaki büyük çiftçiden alınması, orta ve küçük çiftçinin gelir vergisi dışında bırakılması lüzumuna kaniyiz. Bu suretle halen 240 bin civarında olan zirai gelir vergisi mükellef sayısı 10 bin civarına inmiş olacaktır. Ziraat için kullanılan araziden, arazi vergisi almamak kararındayız.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bu davayı ele alan CHP, çiftçinin topraklandırılmasını, ziraatın temel meselelerinden biri sayar... CHP'nin topraklandırma politikasında esas çiftçi ailelerinin geçimlerini rahatça sağlayacak yaşayabilir zirai işletmelerin kurulması ve bu işletmelere yeteri kadar kredi, ziraat aleti ve malzeme sağlanması olacaktır.

Ziraat arazisinin aşırı ölçülerde parçalanmasını önleyecek tedbirleri alacağız ve yaşayabilir zirai işletmelerin kurulması maksadıyla, arazi birleştirilmelerini teşvik edeceğiz. Ziraatta kooperatifçiliği geliştireceğiz. Çiftçi vatandaşların kendi aralarında teşkilatlanmasını teşvik edeceğiz ve bu arada Tarım Odaları'nı işler hale getireceğiz

Türkiye'miz, nüfus başına gelir bakımından, gelir seviyesi memleket ortalamasından çok düşük ve iktisadi gelişmeden diğer bölgeler kadar yararlanamamış bölgelere sahiptir. Bu bölgelerde adam başına gelir, memleket ortalamasının altındadır ve bu bölgeler, gelir artışlarından diğer yerler kadar faydalanamamıştır.

CHP bölgeler arasında gittikçe genişleyen bu eşitsizliği ortadan kaldıracak tedbirleri titizlikle almak kararındadır. CHP bu maksatla umumi kalkınma planı çerçevesinde ve bilhassa Doğu bölgesi için bir bölge kalkınma planı yapacak ve umumiyetle bölge kalkınma planları hazırlayacaktır.

Müşterek Pazar'a katılmanın hızlı planlı kalkınmanın icaplarıyla

bağdaşmasını sağlayacak tedbirler alınmak suretiyle, ekonomimiz için faydalı olacağına inanıyoruz.

CHP iktisadi yardımı, Batı camiasının üyeleri arasında mevcut olan karşılıklı dayanışma işbirliği, savunma yüklerinin eşit olarak dağıtılması ilkelerinin tabii bir sonucu sayar.

Memleketimizin iktisadi kalkınmasında, hükümetlerarası yardımların yanı sıra yabancı özel sermayenin faydalı bir rol oynayacağına inanıyoruz. Bu sebeple, yabancı özel sermayenin memleketimizde emniyet ve istikrar içinde çalışmasına dikkat edeceğiz.

Sendikalar kanununu modern demokratik sendikacılık icaplarına uyduracağız. Halen sendika kurma hakkına sahip olmayan çeşitli işçi gruplarına ve memurlara sendika kurmak hakkını tanıyacağız.

İşçilerimizin modern demokratik sendikacılığın icaplarına tamamıyla uygun şekilde, toplu sözleşme ve grev haklarına kavuşmalarını sağlayacağız.

İş Kanununu, tatbikatta görülen aksaklıklara göre ıslah edeceğiz.¹⁴¹

Görüldüğü gibi seçim bildirgesinde planlı kalkınma üzerinde dikkatle, titizlikle durulmaktadır. Gerçi kalkınma 1961 Anayasasının 129. Maddesinde yer almış, iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmanın plana bağlanacağı, kalkınmanın bu plana göre gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ancak, bu, CHP'nin 1950 sonrasında ısrarla üzerinde durduğu bir konudur. Ayrıca 1961 sonrası siyasal hayatımızda, özellikle birinci beş yıllık planın tartışmaları sırasında, planlı kalkınma fikrinin Anayasada yer almasına rağmen plan fikrine karşı çıkıldığına “Plan değil, pilav istiyoruz” şeklinde bir sloganın AP'lilerce oluşturulduğuna, halk arasında yayıldığına şahit olunmuştur.

Bu yönden Anayasadaki plan fikrinin halka kabul ettirilmesinde, uygulanmasında CHP'nin ısrarlı çabaları görülmüştür.

Seçim bildirgesinde özel sektörle ilgili bölümde özel sektöre, bu sektörde yer alan sermaye sahiplerine “özel” bir itina gösterilmekte, bu sektörün her türlü

---

¹⁴¹ CHP, 1961 CHP Seçim Beyannamesi, Ankara, Rüzgarlı Matbaası, 1961.

müdahaleden uzak tutulacağı, teşvik edileceği, gelişmesi için bütün teşvik tedbirlerinin alınacağı söylenmektedir. Her ne kadar CHP Parti programında “münhasıran devlete ayrılan işletmeler dışında kalan iktisadi faaliyet sahalarında”, bu özendirme, geliştirme, “devlet teşebbüsleri karşısında rekabetini güçlendirme, daha çok ve daha verimli yatırım yapma imkanı sağlama, müdahalelerden uzak tutma”dan bahsediliyorsa da bu gerçekte bir seçim yatırımı, ülkenin politikasında ağırlığını hissettiren sermaye çevrelerine hoş görünme, onun sempatisini toplama çabası olarak nitelendirilebilir. Zira CHP muhalefet yıllarında devletin ekonomik hayata müdahale edebileceğini açıkça söylemiştir.¹⁴²

27 Mayıs'tan sonra CHP'de durum bu şekildeydi. Artık tüm ülke seçimlere kilitlenmişti ve CHP için de yeni bir dönem başlıyordu.

B- Türkiye Siyasetinde Yeni Yapılanma: Koalisyon Hükümeti

1-Referandum ve Parlamento Seçimleri

Türk halkının siyasal açıdan kendini ifade etmesi için ilk fırsat, 9 Temmuz 1961'de yeni anayasa için yapılan halkoylaması idi. 1960 askeri müdahalesini yapanlarca DP iktidarının “sivil bir diktatörlüğe” dönüşme eğilimlerinden sorumlu tutulan liberal 1924 Anayasası yerine böyle bir tehlikeyi ortadan kaldıracak mekanizmalarla donatılmış yeni bir anayasa hazırlama düşüncesi, ihtilali izleyen günlerde gündeme geldi. Aralık 1960'ta oluşturulan ve bazı siyasi partilerin (CHP ve CMKP) ve meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşturulduğu için bir ölçüde temsil niteliği bulunan Kurucu Meclisce hazırlanan ve 1961 Mayısında benimsenen Anayasa metni, 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunuldu. DP iktidarının önde gelen yöneticileri ve DP parlamenterlerinin “Anayasayı ihlal” suçuyla yargılandığı Yassıada Mahkemesi'nin karar aşamasına geldiği bir dönemde yapılan oylamadan önce, yasaklanmış olan DP taraftarları Anayasa metni aleyhinde resmi olmayan bir “Hayır'da hayır vardır” kampanyası yürüttüler.¹⁴³

Kayıtlı 12.747.901 seçmenden (nüfusun % 45.8'i) 10.321.111'i yani % 81'i

¹⁴² Suna Kili, **1960-1975 Dönemi CHP'sinde Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme, İstanbul**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1975, s.173.

¹⁴³ Gevgilili, a.g.e., s. 189.

referandum oylamasına katılmış, 6.348.092 seçmen (% 61.7) “evet”, 3.933.944’ü (%38.3) “hayır” oyu kullanmıştı. Oylamaya katılmak zorunlu olmadığı halde katılma oranının oldukça yüksek olduğu söylenebilir: Katılma eğilimi 1950 ve 1954 seçimlerindeki altında, ama 1957 seçimlerindeki üzerindeydi. Bunu, bir önceki seçimde, DP’nin icraatından hoşnutsuz olmakla birlikte, parti değiştirme noktasına değin DP’den uzaklaşamayan, ama sandık başına gitmeyen eski DP’lilerin, bu kez yeni Anayasa metninin reddini sağlamaktan çok, DP ile ilgili karar ve uygulamaları protesto niteliğinde “hayır” oyu vermek için sandık başına gitmelerine bağlamak akla yakın görünmektedir.

Nitekim eskiden DP’nin kalesi sayılabilecek seçim çevrelerinde hayır oyu çok daha yüksek oranlara ulaşmış, hatta bazılarında seçmenlerin çoğunluğu yeni Anayasa’yı reddetmişti. Red oyları ülke genelinde en az % 2.3 (Mardin) ile en çok %58.2 (Kütahya) arasında değişmekteydi. Bu oyların ülke ortalamasını aştığı 33 ilin büyük çoğunluğu Ege ve Marmara bölgeleriyle Akdeniz ve Doğu Karadeniz kıyı şeritlerinde toplanmıştı. Anayasayı çoğunlukla reddeden illerin hepsi (Aydın, Bolu, Bursa, Çorum, Denizli, Kütahya, Sakarya, Samsun, Zonguldak) DP kaleleriydi.

1961 Anayasası’nın en yoğun biçimde desteklendiği iller ise (%80’in üzerinde “evet”) biri (Kırşehir) hariç, hepsi Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yer alan, az gelişmiş, etnik açıdan karmaşık yapıda ve yine ikisi hariç (Kırşehir bir MP kalesiydi, Hakkari’de ise 1957 seçimlerinde DP %67.8 oy almıştı) hepsi 1957 seçimlerinde CHP’nin oldukça başarılı sonuçlar aldığı yerlerdi.¹⁴⁴

Bu sonuç, 1961 Anayasa referandumunun büyük ölçüde partizan bir çerçevede yapıldığını ve bir önceki dönemin DP-CHP kutuplaşmasının oylamaya yön verdiğini göstermektedir.

Hayır oylarının % 40’a yakın bir düzeye ulaşması, her şeyden önce seçmenin rejim tercihi konusunda olumsuz bir görüş belirtmesinin, yoğun bir baskıya yol açacağı endişesini taşımadığını göstermektedir, öte yandan bu önemli red oyu, kapatılan DP’nin seçmen üzerinde hala önemli bir etkileme gücü bulunduğunu ortaya koyar. Halkoylaması, 27 Mayıs güçleri için beklenmedik ciddi bir darbeydi. Anayasa

¹⁴⁴ Şirin Tekeli, “Cumhuriyet Dönemi Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s. 1807.

yüzde 38.3'e karşı yüzde 61.7 oyla kabul edilmişti ama hükümetin anayasa lehindeki propaganda çabaları göz önüne alındığında, yüzde 38.3 oranının son derece yüksek olduğunun kabul edilmesi gerekiyor (o zaman da yüksek bulunmuştu). Bu, hiçbir örgütlenmesi olmadığı halde Menderes taraftan seçmenin büyük ölçüde aleyhte oy verdiğini gösteriyordu. DP'nin 1960 öncesinde Çok güçlü olduğu 11 vilayette anayasaya çoğunlukla red oyu verilmesi bunu doğruluyordu.¹⁴⁵

Seçim sisteminde de önemli değişiklikler gündeme geldi. 26 Nisan 1961'de yapılan değişikliklerle seçmen yaşı 21 olarak belirleniyor, yargı denetimi korunuyordu. Ayrıca yeni anayasada seçimlerin adil bir biçimde yapılmasını sağlamak ve iktidardaki siyasal partinin müdahalesini en aza indirmek amacı ile Millet Meclisi seçimlerinden önce adalet, içişleri ve ulaştırma bakanlarının görevlerinden çekilecekleri hükmünü getirmişti. Getirilen yeniliklerden biri de önceki döneme tepki niteliğinde olan oransal (nispi) temsil; D'Hondt seçim sisteminin benimsenmesiydi. Ayrıca seçimlerde adayların, partilerin yerel örgütlerince saptanması, genel merkezin ancak %10 oranında bir hakka sahip olması öngörülmüştü. Senato seçimlerinde ise çoğunluk sistemi benimsenmişti.¹⁴⁶

Bu eğilim 15 Ekim 1961'de yapılan parlamento seçimlerinde de doğrulandı. Genel düşünce seçimin serbest ve dürüst olduğuydu. Partiler üzerindeki tek kısıtlama Eylül'de MBK'nin imzalamayı zorunlu kıldığı bir protokoldü. Partiler bu protokolle, 27 Mayıs ihtilalini ya da sabık Demokrat Partili siyasetçilerin mahkeme davalarını seçim malzemesi yapmamaya söz vermişlerdi.

Cumhuriyet Halk Partisi, oyların yüzde 36.7'sini (173 sandalye) alarak yüzde 34.7 oy (158 sandalye) alan Adalet Partisi'nin biraz üzerinde alabildiği için hayal kırıklığına uğramıştı. Karşıt düşüncedeki Demokratların 1955'te kurmuş olduğu Hürriyet Partisi'nin bir devamı sayılabilecek olan Yeni Türkiye Partisi yüzde 13.9, muhafazakar CKMP ise yüzde 13.4 oy toplamıştı. Demokratların varisleri olarak kabul edilen AP ve YTP bir bütün olarak düşünüldüğünde, oyların yüzde 50.6'sını alarak hâlâ ülkedeki en büyük görünümündeydiler.¹⁴⁷(İl il oy oranları için

¹⁴⁵ Zürcher, "Modernleşen Türkiye'nin...", s. 358.

¹⁴⁶ Alkan, M. Ö., a.g.e., s. 55.

¹⁴⁷ Zürcher, "Modernleşen Türkiye'nin...", s. 359.

bkz. EK-1 1961 Genel Seçim Sonuçları)

2-Sivil Yönetime Dönüş

Askeri ihtilaller sonucunda gerçekleşen olası ekonomik ve toplumsal sorunları çözümedeki başarı, tüm diğer rejimlerde olduğu gibi, askeri rejimlerin de ömürlerini uzatır. Sorunları çözümedeki zorluklar ve toplumda sivil çözümlere yönelik umutlar yaygınlaştığı ölçüde, askeri yönetimi sürdürmek zorlaşır. Bunun yanında iç ve dış desteklerinde “demokrasiye dönüş zamanının geldiği” eğilimi güçlendiği için, sonunda “yumuşak geçiş” kaçınılmaz hale gelir.¹⁴⁸

Bu süreç içerisinde DP mirasçısı partiler AP ve YTP, seçimlerde parlak bir sonuç aldılar. Yeni parlamentoya bakıldığında, birlikte 220 sandalyeye ulaşan ve ideolojileri birbirine çok yakın olan bu partilerin hükümeti kurmaları, toplam 450 milletvekilliğinin yalnızca 173’ünü alan CHP’nin ise muhalefette kalması gerekiyordu. Üstelik yeni kurulan Cumhuriyet Senatosu’nda, seçimden gelen 150 üyenin dağılımı, bu gerçeği daha da belirgin hale getiriyordu. İkinci meclisin güven oylaması yetkisi yoktu ama AP’nin 71, YTP’nin 27 senatörlüğüne karşı, DP’ye karşı eski muhalefeti temsil eden CHP’nin 30 ve CKMP’nin 16 senatörlük almaları, kamuoyunun gerçek eğilimini hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya koyuyordu. Kısacası, demokrasinin gereği yeni hükümetin AP ile YTP tarafından kurulmasıydı.¹⁴⁹

Bu arada Türkes taraftarları geniş faaliyete girişmişler ve Delhi Büyükelçiliği’ndeki emekli kurmay albayı “kurtarıcı” olarak göstermeye başlamışlardı. Bu devre her türlü aşırı cereyanların at oynattığı günlerdi. Aydemir, Seyhan ve arkadaşları da yine sahnede idi. Fikirlerini yaymak için bundan daha müsait bir fırsat bulunamazdı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Bu ise ileride bir askeri ihtilalin yapılabilesine zemin hazırlamaktaydı.¹⁵⁰

Seçimlerin sonucunun Ankara’da uyandırdığı ilk tepki hayret ve şaşkınlık oldu. Bilhassa MBK ve onun artık arkasında bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri

¹⁴⁸ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Siyasal Uzlaşma**, 6. bs. İstanbul, İmge Yayınları, 2003, s. 330.

¹⁴⁹ Eroğul, “Çok Partili...”, s. 140.

¹⁵⁰ Can Kaya İsen, **Geliyorum Diyen İhtilal**, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1964, s. 37-38.

Birliği'nin mensupları kendilerini bir CHP galibiyetine öylesine hazırlamışlardı ki bunun gerçekleşmediğini gördüklerinde inanamadılar. “CHP'nin karşısındaki cephe” parlamentoda kuvvetli ve kesin bir çoğunluğu eline geçirmişti. Seçimlerde İsmet İnönü'nün yanında olan Metin Toker'in seçim sonrası izlenimleri doğrultusunda, Osman Bölükbaşı'nın CKMP'sinin tamamı dahi istisna olursa aynı paraleldeki AP ve YTP oylarının Millet Meclisindeki tutan 227 idi. 226 ise bir çoğunluk için yeterliydi. Kaldı ki böyle bir iktidar kurulduğu takdirde Bölükbaşı'nın bölüğünden manga manga asker o yöne doğru CKMP'den mutlaka ayrılacaktı.

Bu mantıki düşüncelerin sonucu AP daha ilk günden kendisini “memleketin yeni iktidarı” ilan etmiştir. Sadece ikinci ve üçüncü sınıf partililer değil, bizzat Genel Başkan Ragıp Gümüşpala böyle konuşuyordu ve AP içinde kuvvetli bir grup Türkiye'nin cumhurbaşkanını da başbakanını da bulmuştu, İsviçre'ye giden Ali Fuat Başgil dönüp Çankaya'ya yerleşiyordu. O sıfatıyla AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'yı da hükümeti kurmakla görevlendirecekti. En ihtiyatlı AP'liler ilk iktidarın bir koalisyon iktidarı olacağı düşüncesindeydiler. Ama iyimserlikten daha ileri gidenler Meclis içi bir transferin derhal gerçekleşebileceğini ve AP'nin bir “tek parti hükümeti” kuracağını söylüyorlardı. Herhalde Ankara'da o yıl 15 Ekim ile 20 Ekim arasında türlü hesaplar yapılıyor, çok kimse çeşitli hayaller besliyor, cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, parlamentonun başkanlıkları, bakanlıklar kendi kendine dolduruluyor, kendi kendine boşaltılıyordu.

İsmet Paşa sessiz ve sakindi, bir tavır almak için olayların gelişmesini, hiç olmazsa aydınlanmasını bekliyordu. CHP'de de çeşitli eğilimler vardı. Bunların en mantıki ve yaygın olanı muhalefette kalınmasıydı. Mademki seçmenin oyları bir yönde belirmişti, o halde milli iradeye boyun eğmek lazımdı. Hiç kimsenin seçimlerin yapılığ biçimi üzerinde kuşkusunu yoktu. Partiler, kazandıkları sandalyeleri tamamıyla meşru olarak almışlardı. Ama şu iktidar kurulursa şöyle olur, bu iktidar kurulursa böyle olur... Bunlar, söz konusu iktidar kurulup işe başladığında düşünülecek hususlardı. İsmail Rüştü Aksal'ın başlıca savunucularından olduğu teze göre bu kuvvette bir CHP, muhalefette korkulan çok kötülüğün yapılmasını önleyecek güce sahip olur, ülkenin en sağlam çevrelerini kendi etrafına

toplayabilirdi.¹⁵¹

Oysa daha seçimlerden önce DP'nin devamı görünümündeki bir takım siyasi kişiler ve partiler üzerinde, 27 Mayıs'ın izdüşümleri olan bir takım muameleler uygulanmıştı. CHP-AP koalisyonuna kadar bunun örnekleri sıklıkla görülmüştür. 12 Mart 1961'de Kurucu Mecliste bir konuşma yapan Gürsel, DP oylarına kapamamalarına karşı partileri uyararak, "DP'yi eski pervasız alışkanlığı içinde yeniden hortlatmaya çalışanlar vardır. Bunlar ateşle oynadıklarının farkında değildirler. Düşündüklerinde asla muvaffak olamamaktadırlar"¹⁵² demiştir. Bununla birlikte, AP Genel Sekreter Yardımcısı ve eski Demokratlardan Mehmet Yorgancıoğlu, DP lehinde propaganda yapmak suçundan İzmir'de tutuklandı.¹⁵³ Hatta AP'nin anayasaya karşı çıkacağını açıklamasından sonra Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek AP'nin kapatılmasını önermişti, fakat siviller bu düşüncenin karşısındaydı.¹⁵⁴

Daha sonra Gürsel, Gümüşpala'ya gönderdiği bir mektupta, partisi içindeki politikacılar tarafından sömürülmemesi için kendisini uyardı. 4 Ağustos 1961'de AP üyesi eski bir demokrat olan Ahmet Çiftçi, MBK aleyhinde bir askeri ayaklanmaya teşebbüs etmek suçuyla askeri mahkeme tarafından hapis cezasına çarptırıldı ve bunun üzerine Albay Mucip Ataklı, "Yanlış yolda olan partilere her türlü muamele yapılacak" diyerek, bir ihtarda bulundu. Bu söylerin MBK tarafından kışkırtıcı olarak nitelenen AP siyaseti için söylendiği belliydi. Bu günlerde AP'nin maliyetleriyle ilgili bir dosya hükümetçe incelenmekteydi ve AP'nin kapatılacağına dair söylentiler de vardı.¹⁵⁵

Bunun üzerine 31 Ağustos'tan beri Çankaya'da bir yuvarlak masa konferansı yapan parti liderleri ortak bir bildiri yayınladılar. Bu bildiri de şu konularda anlaştıklarını söylüyorlardı:

a) 27 Mayıs Devrimi'ni siyasal çıkarılara alet etmemek;

---

¹⁵¹ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim (1960–1961)**, 2.bs. İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 301.

¹⁵² Cumhuriyet, 11.03.1961, s. 1.

¹⁵³ Cumhuriyet, 16.03.1961, s. 1.

¹⁵⁴ Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 234.

¹⁵⁵ Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 235.

- b) Atatürk Reformlarını korumak;
- c) İslamiyeti siyasal amaçlara alet etmemek;
- d)Yassıda Mahkemelerinde alınan kararları eleştirmemek ve parti çıkarları için kullanmamak;
- e) MBK'nin seçim siyasetini eleştirmemek;
- f) Ülkede bölücülük ortaya çıkaracak propagandalar yapmamak;
- g) Aşırı sola, komünizme, aşırı sağ ve ırkçılığa ve her türlü totaliter sisteme ve ayırıcılığa karşı gelmek;
- h) Dış siyaset konusunda birlik olmak.

Bu toplantıyı oluşturan partiler CHP, AP, YTP, CKMP ve Memleketçi Serbest Partisi idi. TİP çağrılmamıştı.¹⁵⁶ Bu şekilde Türkiye yeni bir döneme giriyor ve askeri cunta yerine sivil demokrasiye bırakıyordu.

3-CHP-AP Koalisyonunun Kurulması

Parlamenter yönetim sistemlerinde hükümetlerin parlamento çoğunluğunun güvenine sahip olacak (ya da en azından çoğunluğun müsamaha edeceği) şekilde oluşturulmaları gerekir. Eğer bir parti parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğuna sahipse, bunu tahmin etmek kolay gözükmektedir. Çoğunluk partisi muhtemelen bir tek parti hükümeti oluşturacaktır. Bu tahmin çoğu durum için doğrudur. Ancak çoğunluk partisinin yanına bir ya da iki azınlık partisi olarak bir koalisyon hükümeti kurması da siyasetin sürdürülmesi için olmazsa olmaz şartlar arasındadır.

Parlamenter sistemlerde ne tür koalisyon kurulabileceğini öngörmek için çeşitli kuramlar ileri sürülmüştür.¹⁵⁷ Bu koalisyon kuramları arasında CHP-AP koalisyonuna en uygun kuram, Asgari Çoğunluklu Koalisyon kuramıdır. Asgari çoğunluklu hükümetlerin kurulmasını öngörmektedir. Asgari çoğunluklu hükümetler sadece hükümete çoğunluk statüsünü kazandırmaya yetecek asgari ölçüdeki partinin içinde yer aldığı çoğunluk koalisyonlarıdır.

---

¹⁵⁶ Cumhuriyet, 06.09.1961, s. 1.

¹⁵⁷ Arend Lijphart, **Demokrasi Motifleri**, Çev. Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006, s. 96-97.

Asgari çoğunluklu koalisyon kuramının temel varsayımı hem basit hem de akla yakın bir varsayımdır. Siyasal partiler güçlerini en üst seviyede temsil etmek isterler. Parlamenter sistemlerde güç hükümete katılmak demektir, en üst seviyede güç ise hükümette mümkün olduğu kadar fazla bakanlık elde etmektir. Bir azınlık partisi hükümete girmek için bir ya da daha fazla partiyle işbirliğine gidecek, ancak gereksiz partilerin koalisyona alınmasına da karşı çıkacaktır. Çünkü bu durum hükümette elde ettiği bakanlıkları azaltacaktır.¹⁵⁸

Bu açıklamadan sonra Türkiye’de ordunun hükümet üzerinde etkisini azaltması ve sivil bir rejime geçme isteğinden sonra gerçekleşen olaylara bakmakta fayda vardır.

1961 seçimlerinden sonra olayların ordunun önerdiği doğrultuda gelişmesi, Gürsel’in cumhurbaşkanı, İnönü’nün de başbakan olması Türkiye’de ordunun yönlendiriciliğinin tüm politik gruplarca kabullenildiğinin kanıtıdır. Meclisin cumhurbaşkanını özgürce seçme hakkının engellenmesi, 1961 Anayasası yapıcılarının ve savunucularının anayasanın getirdiği teminat ve haktan öte şeyler istediklerini ve bunu fiili olarak gerçekleştirme gücüne sahip olduklarını gösterir. 1961 Anayasasının genel oya getirdiği sınırın ötesinde bürokratik güçlere hak tanınması, yasama organının özgür karar alma yetkisini sınırlarken, daha sonra anayasa savunuculuğu görevini üstlenenler ve bunları destekleyenler anayasaya aykırı davranışlarını, o zamana kadar görülen alışlagelmiş tavırlarını yineliyorlardı.

Koalisyon kurulmadan önce ordu adına yapılan açıklamalarda 27 Mayıs’ın bitmediği ve mutlaka başarıya ulaştırılacağı belirtilmiştir. Devlet Bakanı ve tabii senatör General Sıtkı Ulay ile görüşen tabii senatörlerden Albay Kadri Kaplan çıkışında gazetecilere “İhtilal bitmemiştir. Devam etmektedir, gayesine mutlaka ulaşacaktır. Politikacılar bu işi başarmaya mecburdurlar. Er geç başaracaklardır. Çünkü başarmaya mecburdurlar. Mecbur oldukları için de başaracaklardır. 15 Ekim ile 29 Ekim tarihleri arasında bazı gazeteler 27 Mayıs’ın manasını unuttu. Yani onu yapanları ve onun fikrini unutarak ortaya bir takım kişiler çıkardı. Ama biz yine de iyimserlikle seyrediyoruz”¹⁵⁹ diyerek koalisyonun protokolünün imzalandığı o gün

---

¹⁵⁸ Lijphart, a.g.e., s. 98.

¹⁵⁹ Cumhuriyet, 15.11.1961, s. 3.

şartlarında partilerin takınması gereken tavrı ifade etti.

Yeni bir dünya dengesinin, yeni bir anayasanın eşliğinde, değişik bir Türkiye'nin sosyopolitik sorunlarına Ankara'da da çözümler arandı. Gündem, alıılmamış sorunlarla doluydu. Toplumda tek parti hükümeti dönemi bitti, Türkiye için çok yabancı olan koalisyon iktidarlarını deneme zorunluluğu doğdu. 27 Mayıs sonrasında iktidara gittikçe karışan devlet aygıtları ve ortaya çıkan çeşitli açık ve kapalı örgütler, cuntalar elde ettikleri gücü yitirmek istemediler. Yassıada'da yargılanıp ömür boyu hapis cezasıyla Kayseri'de bir genel hapishaneye aktarılan Celal Bayar'dan en sıradan milletvekiline kadar bütün DP'liler bir an önce siyasi af beklentisi içine girdiler.

Türkiye ekonomisinde, 27 Mayıs sonrası, durdurulan kamu yatırımlarına paralel biçimde büyük bir durgunluk dönemi yaşanmıştı. 1961 Anayasası, yönetim, vergi, toprak, eğitim reformlarından söz ederken, 1950'li yıllarda hızla gelişen Türkiye kapitalizmi de özel girişime daha fazla destek olunmasını önerecekti.

Ülke için bir ekonomik kalkınma planı yapmak; iç kaynakları kıt ve dış borçları bol ekonomiye yeniden ek iç ve dış kaynaklar bulmak gerekecekti.

Batı sistemiyle -kendi isteğini aşan koşullar altında- çelişkiye sürüklenmiş bir Menderes'in başına gelenleri de unutmamak gerekliydi. İnönü'nün Gürsel'i Çankaya'ya yeniden devlet başkanı kendisini de ihtilal sonrası dönemin ilk başbakanı özellikle iç dinamikler üstünde olağanüstü bir satranç oynamasını bilen tarihsel önder açısından bir başarı bile sayılamazdı.¹⁶⁰

Genelkurmay Başkanı Sunay halka hitaben yayınladığı bir mesajda anayasa dahilinde demokratik rejimin işletilmesi için ordu ile politikacılar arasında bir görüş ayrılığı olmadığını açıkladı. MBK de, Türk ordusuna bir mesaj yayınlayarak işbirliği yapılmasını diledi. Yeni, iki kademeli Meclis ilk toplantısını yaptı. Ana sorun Cumhuriyetin Cumhurbaşkanı seçmek ve bir hükümet kurmaktı. AP içindeki aşırıları, Cumhurbaşkanlığı adayı olarak Ali Fuat Başgil'i göstermek istediler ve CHP ile yapılacak her türlü koalisyona karşı çıktılar. Gümüşpala'nın grubu Gürsel'i destekledi ve koalisyona gitmeye razı idi. Bunların sonucu olarak Başgil

---

¹⁶⁰ Gevgilili, a.g.e., s. 240-241.

senatörlükten istifa etti. Cemal Gürsel 607 oyun 434'ünü kazanarak Cumhurbaşkanı seçildi. CHP adayı Fuat Sirmen, dokuz oylamadan sonra, Meclis Başkanlığına seçildi. CHP'nin bir üyesi olmakla birlikte ne niyette olduğu pek bilinmeyen Nihat Erim, AP tarafından destekleniyordu.

İsmet İnönü'nün başbakan olmasına karşı çıkan bir görüş anlayışı içinde siyasal partiler, ne tür bir koalisyon kurulması konusunda yeniden görüşmelere başladılar. Başka bir çıkar yol bulamayan Gürsel, kendi anayasal hakkını kullanarak İnönü'den hükümeti kurmasını istedi. Artık AP, İnönü'nün başbakanlığı altında, CHP'nin de katıldığı bir koalisyonda iki tane AP'li başbakan yardımcısı seçilmesine razı olmuştu. İnönü temaslarında bazı güçlüklerle karşılaştı. Bir yandan, bazı AP'li ve YTP'li üyeler İnönü'nün istifa etmesini isterlerken bir yandan da AP, "yasal affın" programa katılmasını istiyordu.¹⁶¹

16 Kasım 1961'de AP Genel İdare Kurulu bir araya gelmişti. Burada Ragıp Gümüşpala kurul üyelerine memleketin durumunu tekrar izah ederek ikili bir koalisyonun lüzumundan bahsetmiştir. Nihat Su ise " Bugünkü şartlar altında ikili bir koalisyon şart görünüyor. YTP'nin de koalisyon iştirakini isteyen arkadaşlara şunu demek isterim ki, bir daha YTP'ye taviz vermeyelim. YTP'nin kararı her saat değişmektedir. AP-CHP koalisyonu kuvvetli bir kabine olacaktır" diyerek AP'nin koalisyona nasıl bakması gerektiği noktasında fikirlerini beyan etmiştir. Bu konuşmadan sonra İsmet İnönü'nün başbakanlığı konusunda oylama yapılmış ve 21 üyeden 15'i İnönü'nün başbakanlığını kabul etmiştir.¹⁶²

Hükümet kurma çalışmaları devam ederken, çeşitli görüşler ve alternatifler ortaya atılıyordu ama asıl amaç İsmet Paşa'nın başkanlığında CHP-AP koalisyonunu kurmaktı. Bununla ilgili temaslar Genel İdare Kurulu tarafından yürütülürken, gazetelerde bazı haberler çıkıyordu. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Meclis ve Senato Başkanlarıyla yaptığı istişari toplantılarda, AP, CHP ve YTP'nin katılacağı bir hükümet ve rotasyon usulüyle yürütülecek başbakanlık fikrini savunuyordu. AP Merkez İdare Kurulu'ndan 17 Kasım 1961 günü basına intikal eden bildiride, milletin eğilimlerine uygun olarak AP, -Ragıp Gümüşpala'nın isteksizliğine rağmen-

---

¹⁶¹ Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 240-241.

¹⁶² Cumhuriyet, 16.11.1961, s. 5.

YTP'yi ve CKMP'yi kendisiyle koalisyon kurmaya davet ediyordu. AP'nin bu davetine YTP ve CKMP gerekli ilgiyi göstermedikleri için, hükümetin İsmet Paşa'nın başkanlığında AP ile CHP arasında kurulması kararlaştırıldı.¹⁶³

İnönü, Atatürk'ün kendisini Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı'ndan uzaklaştırıp daha liberal eğilimli Bayar'ı benimsemesinden yirmi dört yıl geçtikten sonra, 19 Kasım 1961'de Türkiye'nin ilk koalisyon hükümetinin başbakanı olarak tekrar iktidara gelmekteydi. Bu gerçekten de olağanüstü ilginç bir işbaşına geri dönüştü.

İnönü on beş yıldır CHP ile savaştan DP'ni devamı niteliğindeki AP'yi, asılmış Menderes gerçeğine rağmen aynı hükümet içinde CHP ile bir araya getirebilmişti. Bu İnönü kadar Kayseri Hapishanesi'ndeki DP'lerin ve büyük olasılıkla Bayar'ın da başarısıydı. Onlar, çoğu parlamento sıralarına ilk kez gelmiş bulunan AP'lilerin, tek başlarına o anda hemen hiçbir şey yapamayacaklarını biliyorlardı. Birbiri ardına gelebilecek yeni cunta şokları da, siyasal af sorunu da ancak İnönü altına imzasını atarsa çözülebilirdi. Darağaçlarının altından gelenlerin bir CHP-AP koalisyonuna duydukları ve duyacakları kaçınılmaz kuşkuyu kırmakta, Kayseri'den verilen olumlu bildiri önemli rol oynar. İnönü de, bazen tek başına AP Grubuna gidip orada konuşmayı bile göze alan bir siyaset ustalığıyla koalisyonu pekiştirir. 12 CHP'li ve 10 AP'li bakandan oluşan Birinci İnönü Kabinesi'nin programı, özellikle siyasal koalisyon kavramının özünü ortaya koyması bakımından, unutulmaz bir siyasal belgedir.¹⁶⁴

Kabine bunalımının sona eriyor olması ekonomik açıdan Türkiye'yi bir nebze olsun rahatlatıacaktı. Cumhuriyet gazetesi, Amerikan Büyükelçisi Raymond Hare'nin yaptığı gayri resmi açıklamayı "Kabine bunalımının sona ermesiyle Amerika, 600 milyon dolarlık yardım yapıyor"¹⁶⁵ diyerek haber veriyordu. Batılı ülkeler Türkiye'de kuvvetli ve kararlı bir hükümetin varlığından çok memnundular. Birkaç gün sonra NATO'ya bağlı General Lemnitzer'in şu demeci çıktı: "Berlin nasıl hür dünyanın en nevrallik noktası ise, Türkiye de NATO topluluğunun en nevrallik

¹⁶³ Sadettin Bilgiç, **Hatıralar**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998, s. 85.

¹⁶⁴ Gevgilili, a.g.e., s. 242.

¹⁶⁵ Cumhuriyet, 18.11.1961, s. 1.

savunma noktasıdır; Türkiye'siz bir savunma tasavvur etmek mümkün değildir. Onun için Türkiye'deki siyasal gelişmeleri âdeta nefesimiz kesilerek heyecanla takip ediyoruz. Türkiye istikrarlı, sivil bir idareye mutlaka kavuşmalıdır. Türkiye'yi neticeye ulaştıracak ve yine Türkiye'yi bu bunalımdan kurtaracak olan tek insan İnönü'dür. Biz çok sıkı bir işbirliği için yeni hükümetinizin kurulması ve memleketinizin istikrara kavuşmasını istiyoruz.”¹⁶⁶

İnönü 20–23 Temmuz 1962 tarihli il başkanları toplantısında “Bu vaziyette ilk günde vazife kabul etmemelik edemezdik. Siyasi hayata atılan partiler yalnız tenkit etmek ve bağırarak için kurulmamıştır. Siyasi partilerin memleket idaresi için kendi programları, muayyen fikirleri ve kendilerine güvenleri olmak lazımdır. Esasen CHP'ye hiçbir vakit rahat zamanda vazife teveccüh etmemiştir. Asıl sizin bileceğiniz şudur ki, bize memleket vazifeleri rahat şartlara göre teveccüh etmeyecektir, zor şartların ve insafsızların ağır hücumları altında vazife teveccüh edecektir. Siz bu zorlukları yenerek tabii idareyi tesise mecbursunuz. Memleketi güç şartlardan kurtaracak iyiye götüreceksiniz. Ondan sonra memleketi daha iyi idare edeceğini iddia edenler ortaya çıkacaklar politika ve propaganda yapmasını bilen partiler iktidarı elimizden alacaklardır, mukadder olan budur, bunu normal karşılayacaksınız. Koalisyon hükümetlerini teşkil etmek bizim için kaçınılması mümkün olmayan bir vazife idi. Bu, siyasi hayatımızın tabiatından doğan zaruri bir netice olmuştur. Birinci koalisyonda ortaklık ettiğimiz siyasi parti, seçimler esnasında birbiriyle en çetin mücadeleye girişen iki cephe halinde görünen ve birbirinden en uzak olan partilerdir” diyerek o günkü durumu tasvir etmektedir.¹⁶⁷

20 Kasım'da İsmet İnönü koalisyon hükümetini kurduğunu açıkladı. Bakanlar Kurulu şu şekilde oluşturulmuştur.

Başbakan: Mustafa İsmet İnönü (Malatya, CHP);

Devlet Bakanı Ve Başbakan Yardımcısı: Ali Akif Eyidoğan (C. S. Üyesi, Zonguldak, AP) ;

Devlet Bakanı: Turhan Feyzioğlu (Kayseri, CHP) ;

---

¹⁶⁶ Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 241.

¹⁶⁷ CHP, 1962'de CHP'nin Görüşü, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1962, s.9.

Devlet Bakanı: Avni Doğan (Kastamonu, CHP) 20.11.1961–23.05.1962
Hıfzı Oğuz Bekata (C.S. Üyesi, Ankara, CHP) 23.05.1962–25.06.1962

Devlet Bakanı: Necmi Ökten (Çorum, AP)

Devlet Bakanı: Nihat Su (Antalya, AP)

Adalet Bakanı: Kemal Sahir Kurutluoğlu (C.S. Kontenjan üyesi)

Milli Savunma Bakanı: Mehmet İlhami Sancar (İstanbul, CHP)

İçişleri Bakanı: Ahmet Topaloğlu (Adana, AP)

Dışişleri Bakanı: Selim Rauf Sarper (İstanbul, CHP) 20.11.1961–
26.03.1962, Feridun Cemal Erkin (TBMM dışından) 26.03.1962–25.06.1962

Maliye Bakanı: Osman Şefik İnan (Çanakkale, CHP)

Milli Eğitim Bakanı: Mehmet Hilmi İncesulu (Çorum, CHP)

Bayındırlık Bakanı: Mehmet Emin Paksüt (Ankara, CHP)

Ticaret Bakanı: Mehmet İhsan Gürsan (İzmir, AP)

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Süleyman Suat Seren (C.S. Üyesi, Isparta,
AP)

Gümrük ve Tekel Bakanı: Şevket Pulatoğlu (C.S. Üyesi, Trabzon, AP)

Tarım Bakanı: Ali Cavit Oral (Adana, AP)

Ulaştırma Bakanı: Mustafa Cahit Akyar (C.S. Üyesi, Denizli, AP)

Çalışma Bakanı: Bülent Ecevit (Ankara, CHP)

Sanayi Bakanı: Fethi Çelikbaş (Burdur, CHP)

Basın - Yayın ve Turizm Bakanı: Kamran Evliyaoğlu (Samsun, AP)

İmar ve İskan Bakanı: Mehmet Muhittin Güven (İstanbul, AP)¹⁶⁸

İyi şartlarla yapılan seçim sonunda milli irade tecelli etti ve hükümet kuruldu. Fakat huzurun temini için ihtilal havasının kaybedilmesi yolundaki gayretler netice vermiyordu. Hükümetten süratli bir kalkınma temposu içinde çalışma

---

¹⁶⁸ Öztürk, a.g.e., s. 491-492.

bekleyenler hayal kırıklığına uğramıştı.

Öte yandan, koalisyon kabinesinin kurulmasında köklü bir anlaşmaya varılmadan bakanların seçilmesi ön plana alınmıştı. Birçok hususlarda iki koalisyon partisinin grupları arasındaki anlaşmazlık kendisini gösteriyordu. Meclis içindeki oylamalarda hisler hemen kendini belli ediyor, AP ve YTP'nin oyları birleşiyordu. O zamanlar AP'nin bir iktidar partisi mi olduğunu tayin etmek imkansızdı. Olaylar iki büyük parti arasında karma hükümetin kurulmasını zaruri kılmıştı ama kanaatler başka istikametteydi. Hükümetin kurulmasından önce, grupların anlaşmasını temin etmek için müşterek grup toplantıları yapılması gibi, tam bir uzlaşmayı sağlayacak müesseselere önem verilmemişti. Hükümet, getireceği her tasarıda CHP'nin oylarını temin etmeyi muhakkak görüyor, AP'den endişe ediyordu. Partiler içinde tam bir birlik aramak zordu. Partiler içinde müfrit-mutedil ayrımı yapılması ve bu konuda listeler hazırlanması günlük olaylarındandı.

Milletvekili ve senatör maaşlarının meclis açılır açılmaz gündeme alınması kamuoyunda menfi tepki meydana getirdi, hemen ilk günlerde parlamentonun itibarı zedelendi. Maaşların tesbitinin yeni Anayasanın getirdiği mecburiyetlerden bulunduğu kimsenin nazarı dikkatini celbetmiyordu. Bu arada bir milletvekilinin “yılbaşını geçirecek parası bulunmadığı” şeklindeki sözleri, menfi reaksiyonu şiddetlendirdi. TBMM üyeleri için cami avlularında mendil açılıyor, parlamentonun itibarı düşürülüyordu. Bu tesir ordu bünyesinde de kendisini gösterdi ve büyük ümitler beslenen mecliste bazı kimselerin hemen ilk günlerde maaş kaygısına düşmesi tenkid edildi.¹⁶⁹

4-CHP-AP Koalisyon Hükümeti Programı

Zorlu bir siyasi dönemecin ardından yeni başbakan İsmet İnönü 27 Kasım'da meclise hitaben CHP-AP koalisyon programını sundu. Bu program kısaca Anayasanın uygulanmasını, idari mekanizmanın tarafsızlığını, planlı kalkınmanın gerekli olduğunu devlet tarafından özel teşebbüse cesaret verilmesini, enflasyon ve işsizliği yok etmeye kararlı bir kalkınmayı, Anayasanın gerektirdiği toprak reformunun uygulanmasını ve yabancı sermaye, teknik ve teşebbüslerin

---

¹⁶⁹ İsen, a.g.e., s.21-22.

kullanılmasını öngörüyordu. Dış siyaset Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya sadık olduğunu gösteren şekilde kalacaktı.

Bu programda dikkati en çok çeken husus, programın hemen birinci sayfasında “Bütün hükümet üyelerinin Atatürk ıslahatının ilkeleri üzerinde kararlı” olmaları ve “Anayasanın mutlak hakimiyetini temin etmeyi her siyasetin üstünde bir hedef” saymalarındır.

Programda, AP'nin ısrarla üzerinde durduğu, seçim kampanyası boyunca DP'den boşalan oyları toplamak için Yassıada mahkumlarını affedeceği yolundaki vaatlerini karşılamak için üstü kapalı bir cümle göze çarpmaktadır. Ordu mensuplarının meclisin açılmasından önce parti liderlerinden istedikleri dört şarttan biri, Yassıada suçlularının affedilmemesidir. Bu şarta İsmet İnönü'nün ısrarı üzerine “şimdilik” kaydı eklenmiştir.¹⁷⁰ Fakat AP kendi oy tabanına bir şey söylemek zorundadır. AP'nin tatmin için “geçmiş siyasi mücadelelerin yaralarını tamamıyla tedavi etmek, dikkat ve ehemmiyetle göz önünde bulundurulacak üzerinde çalışmaya başlanılacak bir husus olacaktır” cümlesi konmuştur.¹⁷¹

CHP seçim bildirgesinde olmayan bir konu, özel hastanelerin kuruluşlarının teşvik edilmesi ve bunu sağlayıcı tedbir alınacağı hususu programda yer almıştır.

Ayrıca, ileride giderek, özel okullar kanununa ulaşan özel okulculuk hareketinin ilk belirtisine bu hükümet programında “eğitim müesseselerinden bahsederken özel müesseseleri de beraber düşünüyoruz” cümlesinde rastlamak mümkündür. Petrol Kanunu'ndan hiç bahsedilmemiş, madenler üzerinde ne yapılacağına değinilmemiştir.

CHP seçim bildirgesinde yer alan İş Kanunu değişikliğine, yeni bir sendikalar kanunu gerektiğine dokunulmamış, toplu sözleşme grev ve lokavt kanununun çıkarılacağı söylenmekle yetinilmiştir.¹⁷²

2 Aralık 1961 tarihinde yapılan güven oylamasına 450 üye katılmış, 351 oy kullanılmıştı.269 kabul, 4 red (YTP'liler tarafından verildi), 78 çekimser (çoğu

¹⁷⁰ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, İnönü'nün Son Başbakanlığı, (1961-1965)**, 2.bs. İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 40.

¹⁷¹ Toker, “Demokrasimizin... (1961-1965) ...”, s. 38.

¹⁷² Kili, a.g.e., s. 183.

AP'li) ve 1 katılmayanla birlikte hükümet güvenoyu almıştı.¹⁷³ Bu oylamada CHP ve AP'nin toplam milletvekili sayısının 330 olmasına rağmen, güven oyunda 269 kabul oyunun çıkması, AP'nin hükümetin kurulma aşamalarında başından beri sıkıntıları olduğunu ortaya çıkardı. Bu sıkıntılar ise koalisyon protokolündeki affa karşı çıkmamak, Yassıda mahkemesi kararlarını eleştirmemek gibi birtakım konuların, AP'nin DP çizgisindeki siyasetini inkar manasına gelmesi anlamını taşıdığı için ortaya çıkmıştı.¹⁷⁴

Hükümet güvenoyu almıştı. Ancak sosyoekonomik veriler, siyasi konjonktür ve uluslararası ilişkiler göz önünde tutulduğunda hükümetin işinin hiç de kolay olmadığı görülecektir.

C- CHP-AP Koalisyonu Dönemindeki Siyasi Gelişmeler

CHP-AP koalisyon hükümeti döneminde yaşanan en dikkat çekici olaylar 27 Mayıs sonrası siyasilerin ve askerlerin fikri zeminde sık sık tartışmaları ve bu hassas dönemde demokrasinin işletilmesi gayretleri etrafında toplanmıştır. Bu gerginlik döneminde en fazla değinilmesi gereken konu, ihtilal girişimi olayıdır. Gerçekleşmesi durumunda Türkiye'nin siyasi dengelerini başlı başına değiştirebilecek bu olay Türk siyaseti için bir dönüm noktası olmakla beraber koalisyon hükümeti için de zor bir sınav olmuştur.

1- Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Kurulması

Yukarıda açıklandığı üzere, 27 Mayıs ihtilali sonrasında ordu yönetime el koymuş ve Milli Birlik Komitesi Türkiye'nin yönetiminde en üst düzeyde söz sahibi olan bir güç olarak yerini almıştı. Daha sonra bu komite içinde bir ayıklama operasyonu gerçekleştirilmiş ve 14 asker yurtdışına gönderilmişti. Ardından büyük bir tasfiye girişimiyle 260 generalden 235'i ve 5000 kadar albay ve binbaşı zorla emekli eden 3 Ağustos kararları,¹⁷⁵ Türk ordusunun yapısını bir hayli değiştirmişti. Bu ise ordu bünyesinde memnuniyetsizliklere neden olmuş ve kökleri 50'li yıllara dayanan orduiçi bir takım yapılanmalar, demokratik bir ortamın sağlanması ve askeri

¹⁷³ Cumhuriyet, 03.11.1961, s. 1. Red oyu verenler ve çekimser kalanların da isimleri verilmiştir.

¹⁷⁴ Bilgiç, a.g.e., s. 86.

¹⁷⁵ Zürcher, "Modernleşen Türkiye'nin...", s. 354.

yönetimin sivil yönetime devredilip sıkıyönetimin kaldırılmasıyla tekrar gün yüzüne çıkmışlardı. Bunlardan en önemlisi Silahlı Kuvvetler Birliği'ydi.

Ondörtlerin uzaklaştırılması ve yeni anayasanın şekillenmesi ile birlikte sivil yönetime geçişin hızlı bir ivme kazandığı izlenimi aslında pek doğru değildir. Bu dönemde silahlı kuvvetlerde sürece dair ciddi rahatsızlıklar ortaya çıkıyordu. Zaten ihtilalin başından beri MBK'ne karşı oluşan bir antipati söz konusuydu. Bunun temel sebebi iktidarın MBK uhdesinde olması, Silahlı Kuvvetlerde kendilerinin iktidar çemberinden oldukça dışına atıldığı izlenimi ortaya çıkarıyordu. Muvazzaf subayların dışına atıldığı çoğuna göre Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları MBK'nin doğal üyeleri olmalıydılar.¹⁷⁶

Var olan bu memnuniyetsizlik İstanbul ve Ankara'da ayrı ayrı yapıların oluşumuna yol açtı. Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB); İstanbul'da Refik Tulga ve Faruk Gürler'in kurduğu yapı ile Ankara'da Talat Aydemir ve Dündar Seyhan'ın alt rütbeli 70 subay ile kurdukları Mürted grubunun bir araya gelmesinden oluşmuştur. Ordu içindeki parçalanmaya meydan vermemek ve orduyu MBK üyelerinin elinden kurtarabilmek için SKB'yi kurduklarını söyleyen Aydemir, SKB'nin amaçlarını şöyle sıralar:

a) TSK sebep ve saiki ne olursa olsun siyasete karışmıştır. Halen orduda bulunan SKB mensupları derhal siyasetle ilgilerini kesmelidir.

b) Her kumandan ve subay astlarını kendine, kendini de bir derece üst kumandanına bağlamalıdır.

c) Her kumandan ve subay yalnız kendi kumandanından emir almalı ve ordu dışı hiçbir siyasi tesir altında kalmamalıdır.¹⁷⁷

Ondörtlerin tasfiyesiyle MBK içinde bulunan havacıların sıranın kendilerine geleceğinden korkmaları ve kendilerine ittifak arayışı içine girmeleri sonucunda, SKB'yi keşfetmemeleri uzun sürmemiştir. Generaller ile Osman Köksal ve Sezai Okan, Cemal Madanoğlu tarafında yer alırken, diğer üyeler SKB'yi

---

¹⁷⁶ Akyaz, a.g.e., s. 149.

¹⁷⁷ Aydemir, "Talat Aydemir'in Hatıraları...", s. 90

desteklemeye başlamışlardır.¹⁷⁸

SKB kurulduktan sonra yukarı doğru genişlemiştir. Yüksek komuta kademelerinde bulunan komutanların katılımıyla şekli olarak hiyerarşik sisteme uygun hale gelmiştir. Komutanlardan Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, Donanma Komutanı Necdet Uran, Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay 1961 ortalarında SKB'ye katılmış durumdadırlar. Grup 25 Ağustos 1961 günü Jandarma Okulu Şeref Salonunda Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk Paşa başkanlığında yeniden yemin ettiler: “Türk Milletinin bekasını 27 Mayıs inkılap ruhunun devamını, demokratik bir rejimin kurulmasını temin ile MBK'nın müsbet icraatını destekleyeceğimi ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasetten uzak kalmasının temini hususunda kendimi Türk milletine feda edeceğime namusum ve şerefim üzerine and içerim.”¹⁷⁹

Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay, SKB teşkilatının yemin metnini 28 Haziran 1961'de tüm silahlı kuvvetlere açık tamim olarak gönderdi. Sunay, metinde geçen TSK'nin siyasetten uzak kalması hususuna ağırlık veriyordu.¹⁸⁰

Üst rütbeli komutanların SKB'ye katılmaları aslında bir tepkinin ürünüdür. Generaller MBK üyelerinin silahlı kuvvetlere müdahale etmesini önlemek istiyorlardı. Diğer bir nedende alttan gelişen cunta hareketinin 27 Mayıs gibi bir harekete yönelmesi durumunda olayların dışında kalmak istememeleri ve bu yapılanmayı tepeden kontrol etme istekleriydi.

2- Ültimatlar ve Gerginlikler Dönemi

Gerginlik dışarıdan belli olmamakla birlikte fırtına öncesi sessizliği yansıtıyordu. Gerginliğin su yüzüne çıkması ve grupların kartlarını oynadığı ilk olay Haziran 1961'de Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in danışman olarak MBK'nce Washington'a gönderilmesiyle patlak verdi. İrfan Tansel'in önce emekliye ayrılması düşünülmüş fakat tepki alacağından çekinilerek Washington'a atanması uygun görülmüştü. SKB'nin bu olaya tepkisi gecikmedi. Zaten o ana kadar tüm ülkeyi kontrol eder bir hale gelen SKB, İrfan Tansel'in saf dışı bırakılmana göz

¹⁷⁸ Seyhan, a.g.e., s. 134.

¹⁷⁹ Öymen, a.g.e., s. 310.

¹⁸⁰ Neziroğlu, a.g.e., s. 1242.

yumulursa sıranın kendilerine geleceğinin farkındaydılar. Bu nedenle tayin haberini alır almaz birliklerini alarm durumuna geçirmişlerdir.¹⁸¹ 7 Haziran'da MBK'ne çekilen ulti­matom için 24 saat süre verildiğini belirten Aydemir ulti­matomun içeriğini de kendisinin yazdığını söyler. Ültimatom şu şekildedir;

a) Hava Kuvvetleri Komutanı derhal vazifesine iade edilecek.

b) Hava Kuvvetleri Komutanı'nın harcanmasını sağlayanlar derhal emekli edilecekler.

c) Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal derhal kumandanlıklarını bırakıp komiteye dönecekler.

d) Bir daha Silahlı Kuvvetlerin ve Komite'nin haberi olmadan kilit yerde bulunan komutanlar emekli edilmeyecek.

e) Komite seçime kadar azaltılamaz, istifa edemez ve istifaya zorlanamaz.¹⁸²

Başkent üstünde alçak uçuş yapan bir uçak filosuyla ulti­matom takviye edilir. Bu güç gösterisi sonunda ulti­matom 11 saatte kabul edildi. SKB bir zafer kazanmıştı. SKB içindeki şahinlerin konumu daha da güçlendi. Komutanlar içinse bu bir kazançtan çok bir kayıptı. Çünkü Aydemir ve arkadaşlarının başka bir vesileyle komutanlara meydan okumasının yolunu açtı.¹⁸³

MBK ile SKB arasındaki mücadelenin tipik bir simgesi olan Tansel Olayı'nın oluşumu ve sonucu göstermektedir ki bu olay ihtilal süreci içinde yeni bir ihtilaldir. 27 Mayıs'ı gerçekleştiren TSK kendi hakkı olduğunu düşündüğü iktidara örtülü bir şekilde el koymuştu. Verilen ulti­matomun yerine getirilmesi ile iktidar MBK'den SKB'ye kaymıştır. Fakat görünüşte iktidarı temsil eden MBK bütün hukuki sorumluluklarıyla yerinde bırakılmış, SKB üyeleri iktidar sorumluluğunu yüklenmeyi göze alamamışlardır.¹⁸⁴

1961 seçimlerinden sonra, seçimlerde milli iradenin tam olarak tecelli

---

¹⁸¹ Akyaz, a.g.e., s. 157.

¹⁸² Aydemir, "Talat Aydemir'in Hatıraları...", s. 93.

¹⁸³ Hale, "Türkiye'de Ordu...", s. 128.

¹⁸⁴ Akyaz, a.g.e., s. 160.

etmediğini düşünen SKB mensupları 21 Ekim’de bir protokol yayınladılar. Hale’in “darbe manifestosu” olarak tanımladığı protokole göre;

a) TSK, 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısından evvel, fiilen duruma müdahale edecektir.

b) İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir.

c) Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleriyle Milli Birlik Komitesi feshedilecektir.

d) Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961’den sonraki bir güne tehir edilemeyecektir.

İmzalanan belgede generallerin imzası olmasına rağmen mimarları albaylar grubuydu. Protokoldeki imzaların rütbe durumu ise şöyleydi; 7 general, 4 amiral, 27 albay. Bu ise üst yönetim kadrosundan çok albayların protokolde etkin olduklarını ve sonrası için ciddi tehdit oluşturduklarını göstermektedir.

Daha sonra Çankaya’dan da bir hamle gelmiştir. Sunay, 23 Ekim’de dört kuvvet komutanı ve diğer üst düzey komutanları olağanüstü bir toplantıya çağırdı. Ardından da siyasi parti liderleriyle Çankaya’da bir araya gelindi. Devlet başkanı Gürsel, siyasi parti liderleri, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet ve Ordu Komutanlarının katıldıkları toplantıda Cemal Gürsel’in Cumhurbaşkanı seçilmesi, Yassıda mahkumları için af çıkarılmaması, emekli edilen subayların ve tasfiye edilen üniversite mensuplarının eski görevlerine alınmaması siyasi parti liderlerine kabul ettirilmiştir.¹⁸⁵

Protokol imzalanmıştır fakat Ankara’da ki üst düzey komutanlarında ikna edilmesi gerekmektedir. SKB’nin de üyesi olan Genelkurmay Başkanı Sunay’dan bekledikleri desteği alamayan albaylar grubu generallerden kopmaya başlamışlardır. 25 Ekim’e yaklaşılırken yükselen tansiyon, Sunay’ın kuvvet komutanları ile ordu komutanlarını toplayıp yaptığı Kumanda Konseyi toplantısında düşürülecekti. Sunay toplantıda “Gerçi siyasi durum vahimdir, emniyet verici değildir. Fakat her şey

---

¹⁸⁵ Neziroğlu, a.g.e., s. 1245.

bitmiş gözüyle bakmak olmaz. Şayet Gürsel'i Cumhurbaşkanı seçtirirsek, İnönü'de Başbakan olursa müdahaleye lüzum kalmayacaktır. Bunun için parti liderleriyle bir toplantı yapmak faydalı olacaktır.” derken, yakın dönemde yaşanan postmodern ihtilalin bir benzerini o günden gerçekleştirecektir. Sunay, komutanları ikna ederek askeri müdahaleyi önlemiştir. 24 Ekim'de parti liderleriyle yapılan pazarlıktan sonra Çankaya Protokolü olarak bilinen bir anlaşmaya varıldı. CHP ve AP koalisyon hükümeti kurarken 27 Ekim'de Meclis Gürsel'i Cumhurbaşkanı seçti, MBK feshedildi.

Bu sıralarda askeri yönetim isteyen subayların dışındaki askerlerin en büyük çelişkisi hem 27 Mayıs'ı hem de çok-partililiği savunmak olmuştur. Bu çizgideki askerlerle CHP arasında sürekli düşünsel beraberlik vardır. AP ile CHP'nin birlikte hükümet kurdukları dönemde, askeri çevrelerin bir kısmı ile CHP'nin ortak düşünsel perspektifi AP'yi de bu çevreye yakın tutmuştur. Bu çevreye AP'nin içindeki aşırıları ile CHP içindeki aşırıları karşı çıkmış; SKB'nin ihtilal yanlıları ile de bu iki grup arasında bir hareket paralelliği belirlemiştir. CHP içindeki grupla ordudaki subaylar, toplumsal konuların gündeme getirilmemesi nedeniyle mevcut hükümeti eleştirip sorunun başka bir biçimde çözümü üzerinde ısrar ederken; AP'li aşırıları da sürekli af sorunu üzerindeki tartışmaları yoğunlaştırmak istemişlerdir.¹⁸⁶

Bu kamplaşmanın siyasal hayata yansımaları en belirgin şekilde, İnönü'nün 17 Ocak 1962 tarihinde, kapalı rejime karşı olduğunu ve Atatürk reformlarını kesinlikle tartışma konusu yapmayacağını belirten konuşmasında somutlanan dengeci tavrında görülebilir. Başbakan mevcut koalisyonu üzerinde anlaşılabilirlik şekliyle yürütürken, tavrına karşı oluşturulmak istenen muhalefeti tesirsiz kılmayı amaçlamış ve davranışı bu görüş açısından belirlenmiştir.¹⁸⁷

3- 22 Şubat Olayları

CHP-AP Koalisyonunu en fazla etkileyen olaylardan birisi 22 Şubat 1962 günü gerçekleştirilmesi planlanan ihtilal girişimidir. SKB ve özellikle de Aydemir, yönetime doğrudan el koyma dışında hiçbir müdahaleden tatmin olmamıştır. 22

---

¹⁸⁶ Kayalı, a.g.e., s. 99-100.

¹⁸⁷ Cumhuriyet, 18.01.1962, s. 3.

Şubat'a giden yolda önemli bir dönemeç olan 9 Şubat Protokolü, albay ve daha rütbeli 59 subayın İstanbul Balmumcu'da toplanmasıyla imzalandı. Korgeneral Refik Tulga, Tuğgeneral Faruk Güventürk ve Albay Dündar Seyhan'ın başını çektiği toplantıda emir komuta zincirine bağlı kalınarak hareket geçilmesi planlanmıştı. Protokolün omurgası üç maddeden oluşmaktaydı.

- a) TSK Birliği hiyerarşik nizama uygun olarak iktidara el koyacaktır.
- b) Harekat için Hava Kuvvetlerinin muvafakatini almak şarttır.
- c) Harekat 28 Şubat'a kadar olan müddet içinde icra edilecektir.¹⁸⁸

Daha sonra ek protokol hazırlanmış ve 25 kişilik Güvenlik Konseyi kurulması da protokole dahil edilmiştir.

9 Şubat Protokolü hareketin hem üst komutanların hem de hava kuvvetlerindeki önemli subayların desteğini alacağı üzerine kuruluydu. Fakat iki beklentide gerçekleşmedi. 19 Şubat'a kadar çeşitli birlik komutanlarıyla sıkı pazarlıklar yapan ihtilal komutanları umduklarını bulamıyorlardı. Cevdet Sunay'ın bu tarihte Talat Aydemir ile görüşmesi esnasında ihtilalin tek yapılma koşulu olarak İnönü'nün ölmesi veya çekilmesi halinde mümkün olabileceğini söylemesi 21 Ekim'den sonra Albaylar Cuntası için ikinci hayal kırıklığı oldu.¹⁸⁹

Talat Aydemir protokolün engellenmesinin nedeni olarak İrfan Tansel ve Havacılar grubunu suçluyor ve Havacılar Cuntası diye adlandırdığı ekibin kendisini bertaraf etme çabasında olduğuna inanıyordu.¹⁹⁰ Gerçekten de Havacılar Cuntası her ne kadar AP ve DP'den rahatsız görünseler de İnönü'ye bağlılıkları sarsılmazdı, bu nedenle ikinci bir ihtilale soğuk bakıyorlardı.¹⁹¹

Bu arada Ankara'da sıcak günler yaşanıyordu. 15 Şubat günü AP grup toplantısında yoğun tartışmalar yaşanmıştı. Ragıp Gümüşpala gücünün bittiğini ifade ederek kısa süreli istifa etmiş ve Gümüşpala bilahare istifasını geri aldıktan sonra yaptığı ikinci son konuşmasında, "Arkadaşlar ben askerim. Bu partiyi kurduğum günden bu yana MBK, Cumhurbaşkanı, CHP, CKMP ve YTP mensupları ile diğer

¹⁸⁸ Seyhan, a.g.e., s. 175.

¹⁸⁹ Aydemir, "Talat Aydemir'in Hatıraları...", s. 129.

¹⁹⁰ Aydemir, "Talat Aydemir'in Hatıraları...", s. 130.

¹⁹¹ Hale, "Türkiye'de Ordu...", s. 138.

kuvvet mensuplarından birçok hakaretlere uğradım. Fakat kendi içimizden bir arkadaşımın sözlerine son derece üzüldüm. Bunun tefsirini size bırakıyorum. Benim gücüm artık bitti” demiştir.¹⁹² Bu ise koalisyon hükümetini kuran bir tarafın içindeki durumu açıkça gözler önüne koymaktadır.

16 Şubat gecesı İstanbul’da, örgütün general ve amiral sınıfının aldığı bir kararla; sadece general, amiral ve albayların katıldıkları ve 1.Ordu İstihbarat Başkanı Vahit Gürkan’ın boykot ettiği bir toplantı düzenlendi. 22 Şubat olaylarının baş aktörlerinden Osman Deniz bugün hakkında:

“Ertesi gün Celal Baykam (Topçu Albay) ve toplantıyı boykot eden Vahit Gürkan’dan öğrendiğim şeydu. Toplantı yapılmış ve generallerin yaptıkları konuşmalar sonucu Ankara’da Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’ın protokolü onaylamadığı, durumun İnönü’ye duyurulduğu, İnönü faktörünün ağır bastığı kabul edilerek protokolün uygulanmasından vazgeçilmesine ve bu durumun Ankara’daki örgüt üyelerine bildirilmesine oyçokluğuyla karar verilmişti. Beklediğim bir karardı bu. 17 Şubat günü ortaya çıkmış oldu. Artık her şey bitmişti. Bir oyun sahneye konmak üzereydi. Ankara’daki örgüt üyeleri ekarte edilecekti. Bu, Genelkurmay’da görüşülmüş ve İstanbul’dan giden Korgeneral Refik Tulga ile Tuğgeneral Faruk Gürler’in de kabul ettikleri oyuna İstanbul örgütü alet olmuştu. Peki, oyun nasıl sahneye konacaktı? Bunu yaşayıp görecektik...”¹⁹³ der.

17 Şubatta çeşitli ordu birliklerinden gelen bazı temsilci kurmay subaylar Genel Kurmay Başkanı, Başbakan ve Devlet Başkanı ile görüşmüşler, büyük davaların ve meselelerin hallinin beklendiği TBMM’deki kısır çekişmelerin, küçük hesaplı didişmelerin ve silahlı kuvvetlere karşı girişilen tecavüzlerin, ordu bünyesinde yaralar açtığını ileri sürmüşlerdi. Birinci Ordudan gelen heyetin başında Refik Tulga ve Turan Çağlar da bulunmaktaydı. Bunlar bazı tabii senatörlerle de temas etmişlerdi. Ordu temsilci heyetleri, devlet başkanına ve başbakana memnuniyetsizliklerini belirttikten sonra durumun düzeceği, gerekli tedbirlerin alınacağı vaadi ile görevlerinin başına dönmüşlerdi. Kendilerine karamsar olmak için bir sebep bulunmadığı hatırlatılmış, politikadan uzak kalmaları temenni edilmişti.

---

¹⁹² Cumhuriyet, 16.02.1962, s. 1.

¹⁹³ Osman Deniz, **Harbiyeli Aldanmaz**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 69.

Temsilci subaylar sorumlularla yaptıkları temasların yanı sıra Ankara birliklerindeki bazı arkadaşlarına da düşüncelerini açıklamışlardı. Meclisin tutumundan hayal kırıklığına uğradıklarını ileri sürmüşlerdi.

Heyetlerin arzu ve şikâyetlerini öğrenen Ankara'daki bazı birliklerin başındaki kurmay albaylar gayelerinin tahakkuku için lüzumlu vasatın hazır olduğuna inanmışlardı. Temsilciler bir kısım küçük rütbeli subaylara da fikirlerini anlatmışlardı.

17 Şubat toplantısının akisleri hemen kendisini gösterdi. AP Merkez İdare Kurulu iki gün sonra toplanmış ve beş milletvekilinin partiden ihracına karar vermişti.

Birkaç gün sonra Başbakan İnönü CHP Meclis Grubu umumi heyetinde yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

“Demokrasi tarihimizde bu çok serbest seçimle meclise gelen bazı partilerimiz kendilerini buraya getiren organlara güvensizlik göstermeye başladılar. Bizleri hür bir seçimle buraya getiren organlar ve kuvvetler, demokrasi rejiminin yerleşmesinde samimidirler. Onlara hiçbir surette tarizde bulunmamamız lazımdır. Fakat bu olmadı. Kısa zamanda bu müesseselere tarizler başladı. Meclis dışındaki kuvvetlerin de böylece Parlamento'ya güvenleri sarsıldı. Bugün AP ciddi bir buhran geçiriyor. Aldığı tedbirlerle AP bünyesindeki buhran geçecektir. Bu buhranla beraber memleketin içinde bulunduğu buhranlar da ortadan kalkacaktır. Buna inanıyoruz. Bu günlerde ciddi buhranlar atlattığımız bulunuyoruz. Ordu tabii ve kanuni amirlerinin komuta ve emrinde imanla vazife görmektedir.”

Halbuki ordu çevrelerine yakın bazı şahsiyetler İnönü'nün “ciddi buhranların atlatıldığı” kanaatine iştirak etmiyorlardı.¹⁹⁴

18 Şubat günü millete bir mesaj veren İnönü: “27 Mayıs üzerinde tartışmalar anayasa ve orduya bir tecavüz olarak cemiyetimizi yaralıyor” dedi. Bütün partiler İnönü'nün görüşünü destekledi ve gelebilecek bir askeri ihtilalden ancak İnönü'nün kendilerini koruyabileceğini söylediler.

---

¹⁹⁴ İsen, a.g.e., s. 37-38.

19 Şubat günü Genelkurmay Başkanı ile Albay Talat Aydemir, Albay Şelçuk Atakan ve Necati Ünsalan, Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Önür ve Jandarma Genel Kumandanı Abdurrahman Doruk Paşa arasında yapılan görüşmede; “Sunay, ancak İnönü ölürse veya çekilirse” bu işin yapılabileceğini belirtti. Bunun üzerine biz, bilhassa Selçuk Atakan şöyle bir teklif ileri sürdü:

“Biz ihtilalin hiyerarşik düzende yapılmasını uygun görüyoruz. Mademki kendinizi kifayetsiz buluyorsunuz, denecek bir şey yok. Biz alttan gelen tazyiki güçlkle muhafaza ediyoruz. Yok, eğer bu alttan gelen tazyiklerin müşevviki olarak bizleri görüyorsanız, biz şimdi derhal istifamızı verelim. Emekliliğimizi istiyoruz. Yarın, öbür gün bu suçu yükleyerek bizi ordudan şerefsizce ayırmayın.”¹⁹⁵

Buna rağmen 20 Şubat günü Hükümet ve Genelkurmay belirli birlik kumandanları ve maiyetleri için süratle atama ve gözaltına alma işlemleri başlattı. Buna karşı, atamaların durdurulmasını ve gözaltına alınanları serbest bırakılmasını isteyenler de direnişe geçtiler.

Albay Talat Aydemir 20 Şubat gecesi Harp okuluna gidince, Hava kuvvetleri tarafından “Harp okulu alarma geçti” denilerek Meclis Muhafız taburu alarma geçirildi. Bunun üzerine Tank taburu da Kontr-alarma geçti ve onun civarında bulunan 2.Piyade Alayı ile Binbaşı Fethi Gürcan komutasındaki Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Süvari Grubu da hükümete bağlı kuvvetlere karşı kontr-alarma katıldı. Tankların bir kısmı sabaha karşı Ankara'nın varoşlarına kadar sokuldular. Bu sırada saat 02.30'dur. Bu yanlış alarm durumu Talat Aydemir tarafından iptal ettirildi ve tanklar garajlarına döndüler.

20–21 Şubat 1962 gecesi Kara Harp Okulu'nun alarma geçtiği ihbarını alan Genelkurmay İkinci Başkanı Memduh Tağmaç, bir heyetle Harp Okulu'na gider ancak, ortada alarm durumunun olmadığını ve Hava Kuvvetlerinden gelen yanlış bir ihbarın olduğunu görür.

Havacıların alarmıyla başlayan süreçte, doğal olarak karşı alarma geçen Karacıların lideri Aydemir suçlanacak ve Aydemir'e bağlı alay komutanları tevkif

---

¹⁹⁵ Aydemir, “Talat Aydemir'in Hatıraları...”, s. 127–128.

edilecekti. Talat Aydemir'in bu hareketle ilgisinin olmadığını söylemesine karşın 21 Şubat sabahı Genelkurmay, ihtilal girişimcisi üç albayın görevlerinden başka yere atandıklarını açıkladı. (Albay Talat Aydemir, Necati Ünsalan ve Selçuk Atakan). Kararı kabul etmeyen Aydemir, Genelkurmay'a karşı koşullar öne sürüp Harp Okulu'na döndü. Genelkurmay bu kez de aralarında Talat Aydemir, Necati Ünsalan, Dünder Seyhan, Selçuk Atakan, Emin Arat, İhsan Erkan, Haldun Doran ve Şükrü İlkin'in de bulunduğu subayları görevlerinden alıp başka görevlere getirmeyi kararlaştırdı. Albay Aydemir ise Genelkurmay'a gönderdiği muhtıradan bu kararın da uygulanmamasını, Kara Kuvvetleri Komutanı'nın durumunun gözden geçirilmesini, Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın alarm komuta heyetine üniformalarıyla katılan Milli Birlik Komitesi üyelerinden Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat'ın cezalandırılmalarını istedi.

Aydemir, o yıl Harp okulu'nu bitirme döneminde bulunan 600 kadar asteğmeni toplayarak son günlerde olanları anlattı. Harp okulu öğrencileri, komutanlarını teslim etmeme kararı aldılar. 22 Şubat 1962 günü Genelkurmay, Kurmay Albay Semih Sancar'ı yeni Harp Okulu Komutanı olarak, bir heyetle Harp Okulu'na gönderildi. Okulun girişinde okul muhafızları tarafından silahlarından tecrit edildiler. Aydemir, huzuruna çıkartılan heyete bu tayinin prosedürlere uygun olmadığını ve geçersiz olduğunu söyleyerek, onları geri gönderdi.

Bu arada 229. Piyade Alayı Kumandanı Albay İhsan Erkan da Genelkurmay'a çağrılmış, fakat gözaltına alınacağını öğrenince Piyade Alayını alarma geçirmişti. Ankara grubunun önünde iki şık vardı. Ya gözaltına alınarak teslim olmayı kabul edecek, ya da harekete geçeceklerdir. Harp okulu'ndaki öğrenci ve subay taburları da galeyana gelmişti. Sonunda Talat Aydemir Harp Okulunu alarma geçirdi. Emin Arat ve Dünder Seyhan'da oraya davet edildi. Alarm haberi diğer birliklere de sirayet etti. Böylece Tank Okulu, Süvari Grubu, Muhabere Okulu, Zırhlı Birlikler Eğitim Merkezi ve Jandarma okulu da kendiliğinden alarma geçip Ankara'da duruma hakim oldular. Böylelikle ayaklanma başlamış oldu. Polatlı'daki topçu birliklerinden ve Çubuk'taki 230. Piyade Alayı'ndan bazı kuvvetler Aydemir'e karşı Ankara'ya getirildilerse de, bunlarla birlikte Meclis taburu da albayın buyruğuna girdi.

22 Şubat öğlen saatlerinde; Çankaya Köşkü'nü koruyan Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'nın kumandanı Şükrü İkin'in yerine Cihat Alpan atanmıştı. Ancak, Muhafız Alayının süvari grubu Binbaşı Fethi Gürcan emrinde harekete geçerek yeni atanmış olan Cihat Alpan'ı gözaltına aldılar. Fethi Gürcan güvendiği birlik ve subaylarla; o sırada içeride toplantı halinde olan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve birkaç bakanı, Genelkurmay Başkanı ve MGK üyeleri olan kuvvet kumandanlarını gözaltına almış oluyordular. Fethi Gürcan'ın, Çankaya'dan ayrılmadan önce Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın tutuklanmaları yolunda yaptığı öneriyi Aydemir kabul etmedi. Çünkü amacı ihtilal yapmak değildi.

Aydemir, TBMM'nin derhal kapatılmasını ve atamaların durdurulmasını, gözaltına alınanların bırakılması ve Hava Kuvvetleri'ndeki cuntanın da cezalandırılmasını istedi. Genelkurmay'da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in başkanlığında yapılan, Başbakan, parti genel başkanları ve kuvvet komutanlarının katıldıkları toplantıda Aydemir'in istediklerinin kabul edilmemesine, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile Başbakan İsmet İnönü'nün radyodan yatıştırıcı konuşmalar yapmasına karar verildi. YTP genel başkanı ve Talat Aydemir'in akrabası Ekrem Alican'ın Harp Okulu Komutanı ile yaptığı arabuluculuk görüşmesinde de bir sonuca varılamadı. Gürsel, Mürted Hava Üssü'ne, İnönü ve parti liderleri o zamanlar Radyoevi binasının arkasında yer alan Hava kuvvetleri karargahına gittiler. Fethi Gürcan kendisine bağlı birliklerle radyonun Etimesgut'taki verici istasyonunu ele geçirince yayın durdu. İnönü, birkaç saat sonra Esenboğa havaalanındaki verici aracılığı ile konuşmasını yapabildi. 22 Şubat saat 01.00 sularında Aydemir'e Genelkurmay tarafından gönderilen bir kurul, kan dökülmeden hareketi durdurursa kimseye ceza verilmeyeceğini bildirdi ve bu konuda İnönü'nün güvence veren mektubu kendisine iletildi.¹⁹⁶

Aydemir'in atamaların durdurulması yolundaki ısrarını İnönü kabul etmedi. Ancak, saat 03.30'da Aydemir alarmı kaldırdığını bildirdi ve evine döndü. Ertesi gün tutuklandı ve Genelkurmay Başkanlığı'nda gözaltına alındı. Harp okulu öğrencileri ise memleketlerine gönderildi. Başlarında Aydemir'in bulunduğu, 22 Şubat

---

¹⁹⁶ Mektubun orijinali için bkz. Ömer Gürcan, **Fethi Gürcan'ın Harbiyelileri**, İstanbul, İleri Yayınları, 2005, s. 22.

direnişine katılan genç subaylar emekliye sevk edildi. Ancak, emeklilik hakkı kazanmamış olanlar ise ordudan tard edilmiş oldular. TBMM, 30 Nisan 1962’de ayaklanmaya karışanların ceza kovuşturmasına uğramamasına ilişkin yasayı kabul etti. Hükümetin inisiyatifi elde tutmasıyla Türkiye iki defa kanlı bir ihtilalin eşiğinden dönmüştür.¹⁹⁷

4- 22 Şubat İhtilal Girişiminin Sonuçları

Geriye dönüp bakıldığında 22 Şubat hareketinin başarısız olmasının temel nedenleri saptamak zor değildir. Üst rütbeli komutanlar ikinci bir ihtilal fikrine karşı çıktı ve ordunun büyük bir kısmı komutanlarına sadık kaldılar. Eski bir asker olan İnönü’nün hükümetin başında olması olgusu, subay çoğunluğunun sadakatini sağlamada oldukça faydalıydı. Aydemir’in bir iç savaş başlatabileceği anlar oldu, fakat sonunda kendisine yenildi.¹⁹⁸

İhtilalin önemli isimlerinden Orhan Erkanlı, 22 Şubat olayına farklı bir bakış açısıyla bakar. Ona göre 22 Şubat’ın hakiki lideri Talat Aydemir değil, Dündar Seyhan’dır. Fakat Aydemir, Harp Okulu talebeleri tarafından çok sevildiği için önde tutulmuş ve gösterilmiştir. Dündar Seyhan ise, bu hareketi daha doğrusu muhtemel bir hareketi 14’ler adına hazırlamış, örgütü güçlendirmiş ve kendine göre uygun bulduğu tarihte yanlışlıkla düğmeye basmıştır. Bu konu hakkında “Bir senelik gayretler sonunda orduda bize bağlı olan subaylara, ihtilali devam ettirmek isteyenlere, çeşitli vasıtalarda Albay Dündar Seyhan’ın bizim temsilcimiz olduğunu, kendisinin vereceği talimat dahilinde hareket edilmesi gerektiğini duyurmuş, 14’lere taraftar olanları Albay Seyhan vasıtasıyla Albaylar Cuntası’na bağlamıştık. 22 Şubat ayaklanmasını yapanlar; zırhlı birlikler ve Harp Okulu idi. Harp Okulu’nu Aydemir sürüklemiş, zırhlı birlikler de bizim için, bizim temsil ettiğimiz devrimci fikirler, ihtilalci metotlar için harekate katılmışlardır. Bunun dışında 22 Şubat öncesindeki cuntalar devrinde, ordu içinde bu işlere girmeyen subay kalmamıştı” der.¹⁹⁹

Olayın iç basındaki akisleri “milletçe büyük bir badirenin atlatıldığı, demokratik rejimin kurtulduğu” şeklinde idi. Bütün gazeteler, olayın aşamalarını

¹⁹⁷ Olay hakkından detaylı bilgi için bkz. İsen, a.g.e., s. 75 v.d.,

¹⁹⁸ Hale, “Türkiye’de Ordu...”, s. 141.

¹⁹⁹ Erkanlı, a.g.e., s. 189.

yazıyor, Başbakan İnönü'nün 23 Şubat sabahı Hava Kuvvetleri Komutanlığından ayrılırken söylediği şu sözleri yayınlıyorlardı: “Bugün dünyaya karşı; milletiyle, ordusu ile dev kuvvetinde bir Türkiye vardır.”

23 Şubat sabahı Başbakan İnönü radyoda bir konuşma yapmış ve “Hükümetin duruma hakim olduğunu” açıklayarak şunları söylemişti:

“Türk Silahlı Kuvvetleri, meşru Anayasayı demokratik nizamı, tehlikeye düşürülmek istenen vatan bütünlüğünü, azimle ve başarı ile korumaktadır ve koruyacaktır.

Hükümetiniz, temelinde Türk Ordusunun şerefi bulunan Cumhuriyet Anayasası'ndan, milletten ve onun ayrılmaz parçası Türk Silahlı Kuvvetleri'nin vazife ve şeref duygusundan aldığı kuvvetle iş başındadır ve duruma hakimdir. En sıcak duygularla asker ve sivil bütün vatandaşlarıma sevgi ve saygılarımı sunarım.”²⁰⁰

Talat Aydemir İnönü'nün bu konuşmasını nefretle karşıladıklarını belirterek; bu konuşma sonucunda başbakanı alkışlayanları, 22 Şubat gecesi yaptıkları kirli işlerden dolayı korku içinde Ankara'yı terk eden milletvekilleri olarak tanımlar.²⁰¹

Aynı gün yayınlanan Bakanlar Kurulu tebliğinde, hükümetin ordu ile el ele vazife başında bulunduğu belirtiliyor ve Türk Ordusunun parlak bir imtihan daha geçirdiği kaydediliyordu. Milli Savunma Bakanlığı tebliğinde de “Hükümete karşı bir hareket” yapıldığı resmen açıklanarak bu harekete katılan birlikler sayılıyordu.²⁰²

Akis Dergisi'nin bu olayları takiben yayınladığı yazının bir bölümü de manidardır. Dergi, 22 Şubat gecesi hükümete karşı girişilen kısmi başkaldırmayı, bir ihtilal planı içerisinde yapılan bir hareket olarak gösteriyordu. Bununla ilgili olarak teşebbüse geçenlerin ihtilal planlarını da çizmişti: “İhtilal planının esasını hükümet darbesi teşkil etmektedir. Hazırlıklara göre Büyük Meclis işgal olunup feshedilecek ve -kritik personel- diye adlandırılan, bir takım kimseler nezaret altına alınacaktı. Bunlar devletin, hükümetin, partilerin mesul büyükleri ve parlamentonun bazı

²⁰⁰ İsen, a.g.e., s. 64.

²⁰¹ Aydemir, “Talat Aydemir'in Hatıraları...”, s. 174.

²⁰² İsen, a.g.e., s. 65.

üyeleridir. Ancak tevkifler yapılmayacak, hiç kimse muhakeme olunmayacaktı. Derhal askeri bir idare kurulacak ve Başkomutan yetkisini haiz bir albay devlet başkanı, bir albay da hükümet başkanı olarak işi ele alacaklardı. Bunlar bir hükümet ile biri yüksek, diğeri adi iki meclis kuracaklardı”.²⁰³

23 Şubat sabahı Meclis yine bütçe müzakerelerine devam etmekteydi. Milletvekilleri sabah erkenden meclise gelmişlerdi. Koridorlarda birbirini kucaklayanlar, tebrik edenler, geceyi nerede geçirdiğini soranlar görülüyordu. Mecliste bir bayram havası esmekte, bu arada şakadan geri kalmayan bazı milletvekilleri, arkadaşlarına “gece yarısı elinde bavulla nereye gidiyordun” demekte idiler. Hemen hemen hepsi uykusuz bir gece geçirmişlerdi. Koridorlarda bakanların etrafında gruplar görülmekte, milletvekilleri gecenin tafsilatını en yakından yaşayanların ağızlarından duymak istemektedirler.

Meclis müzakereleri sırasında verilen bir önerge kabul edilerek meclisin orduya şükran ve takdir duyguları iletilmişti. Oturuma bir ara başbakan da katılmıştı. Esasen o sabah oturum açılır açılmaz Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu, geceki olaylar hakkında hükümet adına meclise bilgi vererek demişti ki:

“Bütün yurt sathında Silahlı Kuvvetlerimiz vatan sevgisi ve meşru nizamla bağlılık yönünden parlak bir imtihan geçirmişler ve milletimizin en derin şükranına bir defa daha hak kazanmışlardır.

Şunu da belirtmeyi borç sayıyoruz: Dün bütün partilerimizin mesul idarelileri hükümetle yan yana vazife başında bulunmuşlardır. Büyük meclise arz etmek isteriz ki, millettten ve anayasadan kuvvet alan hükümetimiz, bu milletin ayrılmaz parçası ve anayasanın yılmaz koruyucusu Türk Ordusu ile el ele her zamankinden daha kuvvetli olarak vazife başındadır.”²⁰⁴

İnönü'nün ihtilal girişiminden sonra yaptığı açıklama oldukça serttir. “Anlaşıyor ki 27 Mayıs askeri ihtilalinin kolaylıkla muvaffak olması, cürete teşvik edici bir misal olmuştur. Düşünememişlerdir ki 27 Mayıs ihtilali bütün milletin vicdanında kemale gelmiş bir kurtuluş arzusunun neticesi olduğu için hemen halk

---

²⁰³ Akis, 04.03.1962.

²⁰⁴ İsen, a.g.e., s. 65-66.

tarafından benimsenmiştir. 22 Şubat'ta teşebbüs edilen hareket ise uğradığı tecavüzlere karşı ordudaki infiale ümit besleyen, kumanda ettiği kıtaları aldatan, ordunun başındaki büyük kumandanları kendileriyle beraber göstererek mektep talebelerini kandıran ve bir ihtilal hükümetinin başına geçmek isteyenlerin hareketi olmuştur.”²⁰⁵

İnönü, bu sert çıkışa rağmen ihtilal girişiminde bulunanların yargılanmayacağı sözünü vererek kan dökülmemesini amaçlamış ve mahkeme oturumlarının geniş ve tehlikeli bir dallanıp budaklanmaya yol açabileceğini düşünmüştür.²⁰⁶

Hükümet, İnönü'nün Talat Aydemir'e verdiği yargılanmama sözünü temel alan hukuki düzenlemeyi gerçekleştirmek için bir tasarı hazırlayarak Meclis'e göndermiştir. Herhangi bir cezai tahkikata uğramayacakları öngörülerek emekliye sevk edilen Talat Aydemir ve arkadaşları gazetelerde verdikleri demeçlerde yargılanmanın kendileri açısından bir şeref meselesi haline geldiğini belirtiyor, çıkan kanunun kendilerinden çok ordudaki üst düzey komutanları korumaya yönelik olduğunu altını çiziyorlardı.

Sivil otorite ve hiyerarşi, cunta karşısında yaptıkları ittifak ile iktidarlarını korurken, gelecekte gerçekleşebilecek hiyerarşi dışı müdahaleye zemin hazırlayacak ve cunta eğilimlerini arttıracak olan yargılanmama sözüyle de kendi ipini çekme riskini de beraberinde getiriyordu. Bu nedenle eleştirilen İnönü, 21 Mayıs'ta Aydemir için en ufak bir taviz vermeyecektir.

27 Mayıs'ı takip eden bu ihtilal teşebbüsünün ayrıntılarından çıkarılacak genel sonuçların en önemlisi, subay kademesindeki ordu mensuplarının vahim derecede politize oldukları ve özellikle 1963 tasfiyesine kadar geçen üç yıllık dönemde hayret uyandıracak şekilde küçük gruplaşmalara bölünerek mesleki disiplinden uzaklaşmalarıdır. 27 Mayıs ve ertesindeki dönemin, Türk tarihinin genel seyri içinde ancak olmaması gereken vahim bir parantez, en hafif tabiriyle bir dizi talihsizlikler silsilesi olarak kabullenilmesi gerekiyor. 27 Mayıs'ın en büyük fenalığı, sanılanın aksine DP iktidarına değil, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne dokunmuştu. O

²⁰⁵ Tercüman, 27 Şubat 1962, s. 1.

²⁰⁶ Hale, “Türkiye’de Ordu...”, s.142.

devirle ilgili hatıra kitaplarında subayların birbirine silah çekmesi veya birbirlerinin aleyhinde bulunması, “vaka-i adiyе” sayılacak derece sıradan ve sık karşılaşılan olaylardandır. Türk ordusu 27 Mayıs’ta büyük bir travma geçirmiş ve ihtilalin menfi tesirlerinden uzun süre kurtulamamıştır. O derece ki, 12 Eylül 1980 ihtilalinin mimarları, işte bu yüzden daha sonraları 27 Mayıs’ta düşülen hataları tekrarlamadıkları için kendileriyle gurur duyabilmişlerdi.²⁰⁷

Orhan Erkanlı’ya göre 22 Şubat’ın başarısızlık sebebi Talat Aydemir’in hataları ve yetersizliğidir. “Şartlar müsait olmadığından başarılı olamadı” hükmü yanlıştır. Türkiye’de her zaman ihtilal şartları vardır, kısa zamanda oluşturulabilir. Önemli olan ilk vuruşu hedefe ulaştırmak, yani mevcut olan iktidarı yıkmaktır. Türkiye’de bir radyo mesajıyla meşru hükümetler iş başından atılabilmektedir.”

22 Şubat olaylarının başarıyla bastırılması hükümeti bir süre için daha görev başında tuttu. Ancak olayların faillerinin yargılanması ve affedilmesi tartışmaları hükümeti olumsuz yönde etkiledi. Zaten tutuklu DP’lilerin affı konusu gündemdeki tazeliğini koruyordu ve CHP-AP arasındaki en büyük münakaşa sebeplerinden birisiydi. Üzerine 22 Şubatçıların affı da eklenince, koalisyon hükümetinin çözülme süreci başlamış oluyordu.

5- Tedbirler Kanunu

22 Şubat olaylarının ardından Ankara’da yaşanan panik havası yerini bir daha bu olayların yaşanmaması için alınacak tedbirler hakkındaki görüşmelere bıraktı. Bunun için 27 Şubat’ta toplanan mecliste bu konu görüşüldü. Toplantıdan bir ara çıkan Adalet Bakanı Sahir Kurutluoğlu ve Basın-Yayın Bakanı Kamuran Evliyaoğlu Meclis Basın Bürosu’na gelerek basın mensuplarıyla görüşmüşlerdir. Bu arada Adalet Bakanı Kurutluoğlu şunları söylemiştir:

“27 Mayıs ihtilalinin meşruiyetine karşı girişilen açık ve kapalı her türlü tahrik ve tecavüzleri ve Anayasa nizamını bertaraf etmeye matuf hareket ve davranışları kesin olarak önlemek kararı ve başbakanın daveti ile toplanan hükümet ve dört parti temsilcileri gerekli esasları tespit etmek üzere vazifelendirmiş olduğu

---

²⁰⁷ Ahmet Turan Alkan, “27 Mayıs’ın İhtilalinin Zedelediği Kurumlar” **Aksiyon Dergisi**, No. 589, İstanbul, 2006, s. 15-16.

komisyonun ön hazırlıklarını gözden geçirmek için toplanmıştır. Alınması düşünülen tedbirler arasında konuşulması gereken mevzular henüz kesin ve nihai şeklini almamıştır. Çalışmalara devam edilmektedir. Alınması düşünülen kanuni tedbirler tamamen anayasa çerçevesi içinde olacaktır. Bunun hilafına olan şayialara itibar edilmemesi lazımdır.”²⁰⁸

Tasarı Anayasa Komisyonu’nda görüşülürken hukukçulardan da görüş istenmiş, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Faruk Erem bu tasarının anayasaya aykırı olmadığı yönünde görüş bildirmişlerdi. Bu şekilde başlayan kanun görüşmeleri 3 Mart 1962’de sonuçlanmıştır. Bu arada hükümete karşı bu tedbirler kanununun ağır şartlar öne sürdüğünü ifade edenlere karşı da mecliste şu şekilde cevap vermiştir:

“Bu kanun, bir Takrir-i Sükûn kanunudur denilmiştir. Bunu söyleyen arkadaşlarım, belki, Takrir-i Sükûn zamanında ilkokul talebesi idiler. Takrir-i Sükûn Kanunu, memleketin yarısını vatandan ayırmak iddiası ile isyan edenlerin yarı vatani eline geçirdiği bir zamanda konulmuştur. Cumhuriyetin ikinci senesi, memleketin yarı parçası eşkıya elinde. Ben o zaman hükümette değildim, beni çağırdılar “Bu meseleyi hallet”, dediler. Takrir-i Sükûn bu şartlar içinde konuldu. Seferberlik ilan olundu, kısa bir zamanda atisi karanlık görülen Cumhuriyet kurtuldu ve tekrar gelişme devrine girdi. Bu konuda Takrir-i Sükûn Kanunu ile ilgili hiçbir şey yoktur. Bu kanun teklifi kapalı rejime bir başlangıç denmiştir. Bir karma hükümette kapalı rejim olmaz, dört siyasi partinin ittifak ettiği bir teklifte kapalı rejim olmaz. Basını bütün tenkitlerinde serbest bıraktığımız halde, yalnız bazı noktalar için dikkati çekmekle kapalı rejim olmaz.”²⁰⁹

Bu açıklamadan da görüldüğü üzere meclis üzerindeki tedirginliği atamamış ve hükümet adına İnönü, meclisi rahatlatmak adına bu açıklamayı yapmıştır.

Tedbirler Kanunu dört partinin ittifakıyla meclis gündemine getirilmiştir. Bu kanunun çıkması için elinden geleni yapan parti liderleri aleyhte oy kullananların

---

²⁰⁸ Cumhuriyet, 28.02.1962, s. 3.

²⁰⁹ TBMM, **Millet Meclis Tutanakları**, Bölüm: 62, .Ankara, 1962, s. 40 .

partilerinden ihraç edileceklerini açıklamışlardır.²¹⁰ Hatta bunu temin edemeyen YTP Genel Başkanı Ekrem Alican görevinden istifa etmiştir.²¹¹

Parti liderlerinin hepsi tedbirleri destekledi. Partileri içinde bunun lüzumunun savunuculuğunu yaptılar. Hatta ihraçlar, istifalar oldu. Elbette ki getirilen tedbirler özgürlükleri kısıtlıyordu, düşüncelerini söylemek bazı konularda imkansızlaşıyordu, birtakım yayın durduruluyordu. Yasanın esasları iki hedefe karşı saldırıyı şiddetle yasaklamaktı. 27 Mayıs'a karşı ve orduya karşı.

Meclisin 3 Mart'ta yaptığı toplantı da unutulmaz bir oturum oldu. Gün cumartesiydi. Buna rağmen, yaklaşan ramazan bayramından önce yasanın çıkarılması zorunlu idi. Yasanın hazırlayıcıları Meclis kürsüsüne teker teker gelip ihtiyacı anlattılar. Beş hazırlayıcı Başbakan İnönü, CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican ve CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı idi. Bundan dolayıdır ki İsmet Paşa o gün yaptığı konuşmada kapalı bir rejime geçildiği yolundaki eleştiriyi "Bir mecliste temsil edilen bütün partilerin müşterek getirdiği bir kanunla kapalı rejim kurulur mu?" diye yanıtlayabildi. Anayasaya aykırılık iddialarına karşı da Anayasa Mahkemesi'nin bir aya kadar kurulacağını, eğer yasayı anayasaya aykırı bulursa iptal edeceğini söyledi. Evet, siyasi partiler üzerlerine bomba düşmüş gibi bir durumdaydılar ve Tedbirler Kanunu'yla liderler o sahaya bir çekidüzen verme imkanı kazanmışlardı. Ama üzerine bomba düşmüş gibi bir kurum daha vardı: Ordu.

Üstelik o sahaya düzen verme görevinde İsmet Paşa, partiler konusunda bulduğu anlayışlı yardımlardan, desteklerden de yoksundu ve Cumhurbaşkanı ile çevresi "Sunay'ı illa emekli et" diye diretiyorlardı.²¹²

Ama ondan daha önemlisi af konusuydu ki bu konu üzerine çıkan tartışmalar koalisyon hükümetinin sonu olacaktı.

Meclislerden geçerek kabul edilen kanun, şu temel hükümleri içeriyordu:

A) Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruiyetini kaybettiği Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile de tesbit edilen Demokrat Parti iktidarına karşı

²¹⁰ Cumhuriyet, 02.03.1962, s. 1.

²¹¹ Cumhuriyet, 07.03.1962, s. 1.

²¹² Toker, "Demokrasimizin... (1961-1965) ...", s. 88-89.

direnme hakkını kullanarak, normal demokratik rejimi bütün teminatıyla kurmak amacıyla Türk Milleti'nin gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 devrimini söz, yazı, haber, havadis; resim, karikatür vesair vasıta ve suretlerle yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterenler veya üstü kapalı da olsa matufiyeti belli olacak şekilde göstermeye çalışanlar;

B) 27 Mayıs 1960 devrimini zedeleyecek şekilde, bu devrimin neticesi olarak Yüksek Adalet Divanı'nca veya sair kaza mercilerine verilmiş ve kesinleşmiş olan karar ve hükümleri söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya sair vasıta ve suretle kötüleyenler veya üstü kapalı da olsa matufiyeti belli olacak şekilde kötülemeye çalışanlar veya neticelenmiş hazırlık, ilk ve son tahkikat ve infaz safhalarıyla ilgili resim, hatırat, röportaj yapanlar veya beyanat verenler;

C) Mahkumiyetlerinin infazı süresince (B) bendinde sözü geçen mahkumlara atfen siyasi veya 27 Mayıs devrimini zedeleyici mahiyette uydurma beyanatı basına verenler veya basın yolu ile yayanlar veya alenen nakledenler;

D) 27 Mayıs 1960 devrimini yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterecek surette, feshedilmiş Demokrat Parti'nin iktidarını övenler veya müdafaa edenler;

E) Mensup oldukları partinin feshedilmiş Demokrat Parti'nin devamı olduğunu ileri sürenler veya herhangi bir parti lehine bu tarzda faaliyet gösterenler veya propaganda yapanlar; bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.²¹³

6- Milli Güvenlik Kurulu'nun Kurulması

DP'nin iktidara gelmesiyle başlayan sürecin esasında kendinden önceki CHP'den çok farklı bir yönelimi olduğunu söylemek zordur. Sadece aynı ideolojinin nasıl uygulanacağına dair vurgu farklılıkları vardı. İktidar orduyu kendi aracı olarak kullanmaya, muhalefet partisi de orduyu hükümete karşı elinde koz haline getirmeye çalışmışlardır. Fakat 27 Mayıs 1960 ile başlayan yeni dönemde ordu özerk bir kurum halini aldı, kurduğu yeni rejimin muhafızı olarak kabul edildi. Talat Aydemir'in ihtilal girişimi ise rejimi korumaktan ziyade rejimin kendisi olma çabası olarak göze

---

²¹³ Bilgiç, a.g.e., s. 92-93.

batmaktadır.

Yeni yasalar askeri personelin ekonomik durumunu eskiye oranla iyileştirdi ve toplumsal statüleri arttı. Ağalar veya garsonlar, alt rütbeli subaylarla artık alay etmiyorlardı, subaylar en iyi semtlerde oturmaya başlamışlardı. Emekli subaylar bürokrasinin üst kademelerinde, özel sektörde görev alıyorlar ve generaller büyükelçi olarak dışarıya gönderiliyorlardı.²¹⁴

Askerin ekonomik ve siyasi rollerini sistemde sürdürebilmesi için gerekli olan kurumlarda 1960 sonrasında ürünleri olarak göze çarpılmaktadır. Özellikle siyasi vesayetini korumak için Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK), ekonomik gücünü ve statüsünü korumak içinse OYAK'ın iki önemli kurum olduğunu söyleyebiliriz.

1961 Anayasası, Askeri Yüksek Komuta Kademesine, sivil yönetimden ayrı fakat ayrı olduğu kadar da onu yakından izleyebilecek ve yönlendirebilecek bir rol veriyordu. 111. maddeye göre “Kanunun gerekli gördüğü bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve Silahlı Kuvvetler temsilcilerinden oluşan MGK kuruldu. MGK'na cumhurbaşkanı, onun yokluğunda başbakan başkanlık ediyordu. Kurulun görevi milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunda kabineye yardımcı olmaktı.

Milli güvenlik öyle geniş ve her şeyi kapsayan bir kavramdır ki, paşaların kabinenin önüne getirilen hemen her konuda söyleyecek bir şeyleri vardı. Orhan Erkanlı milli güvenlik konusunda “Bu ülkede pirinç fiyatlarından karayollarına ve turistik yörelere kadar milli güvenlikle ilgili olmayan tek bir sorun yoktur” derken aslında bilinçaltında yatan iktidar mücadelesinin her sahaya nüfuz ettiğini gösteriyordu. 1961 Anayasasındaki MGK kararlarının “tavsiye” niteliğinde olduğu belirtilirken, 1982 Anayasasındaki düzenlemeyle Kurul'un “alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar, Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır” biçimine dönüşmüştür.²¹⁵ Ordunun sivil yönetimin denetiminden çıkışının hatta sivil otoriteyi denetimine almaya çalıştığının en önemli göstergesi sayılan MGK, siyasi vesayetini günümüze kadar sürdürmektedir.

---

²¹⁴ Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s. 131

²¹⁵ MAZICI, “Türkiye’de Askeri...”, s. 287.

D- Koalisyon Sürecinde Türkiye'deki Ekonomik Durum

1- Koalisyon Hükümeti Döneminin Sayısal Verileri

a- Temel Göstergeler

CHP-AP koalisyon hükümeti dönemi ekonomik veriler, 27 Mayıs'ın ülke ekonomisine açtığı yaraların sarılmaya başlandığını gösterir. Ama hızla artan fiyatlar ve parasal gelirin fazla olmaması vatandaşın Tablo 1'de görüldüğü gibi 1960–1963 döneminde büyüme oranı dalgalı bir seyir izlemiş, en düşük büyüme oranı ihtilalden hemen sonra 1961'de (%2), en yüksek büyüme oranı ise 1963'te (%9,7) gerçekleşmiştir.

YILLAR	Büyüme Oranı	Enflasyon oranı*	İşsizlik Oranı	Kişi başına GSMH (Cari Üretici Fi., \$)
1960	3,4	5,3	9,6	358
1961	2	2,9	10,1	194
1962	6,2	5,6	10,7	220
1963	9,7	4,3	9,8	249

Tablo 1: Bazı temel ekonomik göstergeler, (%)²¹⁶

İhtilal öncesi büyük ölçüde Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) ürünlerine yapılan zamlardan, parasal genişlemeden ve dış ticaretteki tıkanmadan (Tablo 4) kaynaklanan yüksek enflasyon (1959'da %19,5'e kadar çıkmıştır) ihtilal sonrası hızla azalarak 1960'da %5,3'e ve 1961'de %2,9'a düşmüştür. İşsizlik oranı, ihtilal öncesi girdiği artma eğilimini 1962'ye kadar sürdürmüştü ve bundan sonra azalmaya başlamıştır. İhtilal öncesi dolar bazında sürekli artan kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) 1960 ve 1961 yıllarında hızla azalmış ve sonraki yıllarda yavaş

²¹⁶ Osman Demir, Adem Üzümcü, "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi", **Bursa, Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi Yayınları**, C. XIX, 2001, s. 1–2. Veriler Hakkında detaylı bilgi için bkz. (Çevrimiçi) http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990.htm, DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1992**, Ankara, 1994.

yavaş artmıştır. Örneğin, 1959'da 583 \$'a çıkan kişi başına GSMH, 1960'da 358 \$'a ve 1961'de 194 \$'a düşmüştür. Bu düşüşün en önemli sebebi, 1959'da 2,80 TL olan dolar kurunun 1960'da 4,74 TL'ye ve 1961'de de 9 TL'ye yükseltilmiş olmasıdır (Tablo 4).

Tablo 2'de görüldüğü gibi, 1960–1963 döneminde Konsolide Bütçe Geliri/GSMH ve Konsolide Bütçe Gideri/GSMH oranları genellikle birbirlerine yakın seyretmişlerdir. Bu iki göstergenin ihtilal sonrası değerleri ihtilal öncesine oranla biraz artmış ve her iki gösterge en düşük değerine 1957'de, en yüksek değerine ise 1961'de ulaşmıştır. Dönem boyunca, Konsolide Bütçe Açığı/GSMH oranı hiçbir yıl -%1 bile olmamış, hatta 1962 ve 1963 yıllarında bütçe fazla vermiştir. Buna göre, bu dönemde denk bütçe politikası izlenmeye çalışılmıştır.

Yıllar	Konsolide Bütçe Geliri/GSMH	Konsolide Bütçe Gideri/GSMH	Konsolide Bütçe Açığı/GSMH	Kamu SSY/GSMH*	Özel SSY/GSMH*
1960	16,6	16,7	-0,1	6,7	6,7
1961	23,5	24	-0,5	6,6	7
1962	17,1	16,9	0,2	6,2	7,5
1963	18,9	18,6	0,3	4,9	11,3

Tablo 2: Kamu kesimi dengesi ve sabit sermaye yatırımları, (%)²¹⁷

Kamu Sabit Sermaye Yatırımları (SSY)/GSMH ve Özel SSY/GSMH oranları ihtilal öncesi dalgalı bir şekilde azalmıştır. Kamu SSY/GSMH oranı dönemin en yüksek değerine ihtilal yılında ulaşmış ve sonraki yıllarda azalmaya devam etmiştir. Özel SSY/GSMH oranı ihtilal sonrası dalgalı bir şekilde artmıştır. Özel SSY/GSMH oranı dönem boyunca Kamu SSY/GSMH oranından büyük olmuştur. Dönemin en düşük Kamu SSY/GSMH oranı ve en yüksek Özel SSY/GSMH oranı BBYKP'nın (Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı) uygulanmaya konduğu ve planlı dönemin başlangıcı olan 1963'te gerçekleşmiştir. Bu durum, BBYKP'nın özel kesim eliyle kalkınmayı öngördüğü şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 3'de görüldüğü gibi, bu dönemde kamu harcamalarının konsolide

²¹⁷ Maliye Bakanlığı, **Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri, 1924-1995**, 2.b., Ankara, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO)Yayımları, 1995.

bütçe içindeki payları dalgalı bir seyir izlemiştir. İhtilal yılında en çok cari harcamaların payı azalmış ve en çok yatırım harcamalarının payı artmıştır. 1961’de dönemin en yüksek düzeyine ulaşan Personel Harcamaları/Konsolide Bütçe oranı bundan sonra azalırken Transfer Harcamaları/Konsolide Bütçe oranı artmıştır.

Yıllar	Personel/K. Bütçe	Diğer Cari/K. Bütçe	Toplam Cari/K. Bütçe	Yatırım/K. Bütçe	Transfer/K. Bütçe	Güvenlik[1]/K. Bütçe
1960	36	12,4	48,4	33,7	17,9	26,2
1961	40,6	14,1	54,7	28,4	16,9	21,4
1962	38,7	13	51,7	29,1	19,2	28
1963	36,7	12,9	49,6	27,6	22,7	24,8

Tablo 3: Kamu harcamalarının konsolide bütçe içindeki payları, (%)²¹⁸

İhtilal sonrası azalma eğilimi gösteren güvenlik harcamalarının payı dönem boyunca yatırım harcamaları ile neredeyse başa baş gitmiştir. Toplam carinin yaklaşık 1/4’ünü oluşturan diğer cari harcamaların, ihtilal öncesinde yaklaşık 1/3’ü, ihtilal sonrasında ise yaklaşık 1/2’si Milli Savunma Bakanlığı’nın (MSB) diğer cari harcamalarından oluşmuştur. Örneğin, 1960’da %4.4 olan MSB Diğer Cari/Konsolide Bütçe oranı 1962’de %6.0’a, çıkmıştır. Dönem başında Güvenlik Harcamaları/Konsolide Bütçe oranı Yatırım Harcamaları/Konsolide Bütçe oranından daha büyük olmasına karşın, dönem sonuna doğru bunun tersi olmuştur.

b- Bazı Dış Ekonomik Göstergelerin Durumu

Tablo 4’de görüldüğü gibi, ihtilal öncesinde İhracat/İthalat oranı yüksek olmasına karşın, İhracat/GSMH, İthalat/GSMH ve İhracat+İthalat/GSMH oranları hem çok düşüktür, hem de gittikçe azalmıştır. İhtilal sonrasında ise bunun tam tersi olmuştur. Ancak, bu üç göstergenin artmasında daha önce 2,80 TL olan dolar kurunun 1960’da 4,74 TL’ye, 1961’de 9,00 TL’ye çıkması (Tablo 4) etkili olmuştur.

²¹⁸ Demir ve Üzümcü, a.g.e., s. 3.

Çünkü kur artışları ihracatı artırmanın yanında GSMH'nin dolar değerini azaltarak ihracat, ithalat ve ihracat+ithalatın GSMH'ya oranlarının artmasına sebep olmuştur. Örneğin, 1960'da 321 milyon dolar olan ihracat 1961'de 347 milyon dolara ve ithalat 468 milyondan 507 milyon dolara çıkabilmişken, aynı yıllarda oranlar daha hızlı artmış, İhracat/GSMH oranı %3,7'den %6,3'e, İthalat/GSMH oranı %4,7'den %9,3 ve İhracat+İthalat/GSMH oranı ise %8,4'den %15,6'ya çıkmıştır.

Yıl	İhracat/GSMH	İthalat/GSMH	İhr.+İth./GSMH	İhracat/İthalat	Dış Borç Stoku/GSMH	Dolar Kuru(1 \$ = TL)
1960	3,7	4,7	8,4	68,6	10,8	4,74
1961	6,3	9,3	15,6	68,4	9	9
1962	6	9,7	15,7	61,5	11,4	9
1963	5	9,3	14,3	53,5	8,8	9

Tablo 4: İthalat, İhracat Oranları , Dış Borç Stoku.

Dış Borç Stoku/GSMH oranı da dönem boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. Dönemin en kötü dış ticaret göstergeleri 1958'de yaşanmıştır: İhracat/GSMH oranı %2,0, İthalat/GSMH oranı %2,5 ve İhracat+İthalat/GSMH oranı %4,5'e düşmüştür. Bunun üzerine hükümet 4 Ağustos 1958 Kararlarını almak zorunda kalmıştır. Bu kararlar çerçevesinde mevcut dış borçlar ertelenmiş, uluslararası ek kredi sağlanmış, 1958 ve 1959'da konsolide bütçe fazla vermiş ve KİT ürünlerine zam yapılmıştır.²¹⁹

Türkiye 1960 yılından sonra da dışarıdan kredi almaya devam etmiştir. Bundan önceki devrede devletin dışardan borç almasını zaruri kılan sebepler 1960'tan sonra da devam etmiştir. Muayyen hızda bir yatırım politikasını devam ettirebilmek için lüzumlu dış finansman, sağlama zirai rekoltedeki eksikliği telafi maksadıyla Amerikan zirai mahsul fazlalarından ithalde bulunma, bütçe açıklarını kapama gibi zaruretlere, 1960 yılını takip eden devrede ortadan kalkmamıştır. Ayrıca, dış borç almaya sebebiyet veren faktörlere 1960 yılından itibaren bir yenisi eklenmiştir. Bu da 1960 yılına kadar birikmiş olan dış borçların, normal döviz kaynaklarımıza göre çok ağır olan yıllık taksitlerini, kalkınma hızını azaltmadan daha doğrusu kalkınma planının öngördüğü yatırım seviyesini düşürmeden ödeme mecburiyetidir. Kalkınma planının bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla 1960

²¹⁹ Demir ve Üzümcü, a.g.e., s. 4-5.

Eylülünde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş ve kurum 48 yıllık bir perspektif içinde beşer yıllık kalkınma planlarını hazırlamakla görevlendirilmiştir. DPT tarafından yürütülen çalışmalarda üçte birinden fazlasının borç ödemeleri için ayrıldığı çeşitli kaynaklardan elde edilen yaklaşık 6.8 milyon dolarlık bir dış kaynak geliri bulunmuştur. Buna rağmen devamlı ve uzun vadeli bir sermaye akımı olmaksızın hem dış borçların, ödeyebilmek ve hem de planlı dönemde %7'lik bir kalkınma hızını gerçekleştirebilmek için;

a) İthal ikamesinin gerçekleştirilmesi,

b) İhracatın artırılması ve kapsamının genişletilmesi,

c) Görünmeyen kalemler gelirlerinin artırılmasının, zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca, herhangi bir ek ödeme yükümlülüğü olmaksızın yılda ortalama 360 milyon dolar olmak üzere Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (BBYKP) 1.8 milyar dolarlık bir kaynak açığı hesaplanmıştır. İlk yıllar açığın hiçbir ülke tarafından kapatılmasının üstlenmemesine rağmen ABD'nin artan iki taraflı yardımlar ve Alman yardımları geçici de olsa ekonomiyi rahatlatmıştır. Geçici tedbirlerle ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilemeyeceği bilincindeki Türkiye bu aşamada Batılı müttefikler nezdinde arayışlar içine girmiştir. Bilindiği üzere, Marshall Planı ve onun yerine geçen programlar gereğince yapılan yardımın, 1957 yılından itibaren tamamının hibe şeklinde olması kabul edildiği için, sözü geçen kaynaktan bu tarihten sonra yardıma rastlanmamıştır. Mamafih, 1962 yılından itibaren yardımın bir kısmının yine borç sayılması prensibine dönülmüştür. Nitekim 1963 yılında yapılan 93.9 milyon dolarlık yardımın 35 milyon dolarının kredi olması kararlaştırılmıştır.

Ayrıca, zirai mahsul fazlası, ithali sureti ile borçlanma kesintisiz devam etmiş, 1961 yılında 26, 1962 yılında o zamana kadar görülmuş en büyük yıllık değer olmak üzere 126.9, 1963 yılında ise 48 milyon dolarlık ithalatta bulunulmuştur. Daha önce belirtildiği üzere, hem bu tür borçların ödenmesi Türk Lirası ile olmakta hem de büyük kısmı sonradan hibe haline gelmektedir.

Gözden geçirmekte olduğumuz bu devrede alınan Amerikan kredisinin en

önemlisi, şüphesiz, Kalkınma İstikraz Fon'undan (DLF) Ereğli Demir Çelik Fabrikaları için 1961 yılında alınan 129.6 milyon dolarlık kredidir. Sonradan Milletlerarası Kalkınma Ajansı, (AID) adını alan bu kuruluştan kamu ve özel sektöre yeni krediler alınmıştır.

Milletlerarası kuruluşlardan alınan krediler arasında en önemlisi, Avrupa Para Anlaşmasından (EMA) sağlanan ve tamamı 1961 yılında kullanılan 50 milyon dolarlık kredidir.

Bu dönemde başlangıçta ABD tarafından yürütülen dış kredi ve yardımlar, savaş sonrası sorunları çözümlenmeye batılı gelişmiş ülkeleri de almış ve konsorsiyum dönemi başlamıştır. İlk konsorsiyumlar 1961 yılında Hindistan ve Pakistan'ın 5 yıllık kalkınma planlarının dış finansmanını sağlamak üzere kurulmuştur. Bunlar, 1962 yılında Türkiye ve Yunanistan için kurulan konsorsiyumlar izlemiştir.²²⁰

Dönemin Hürriyet Gazetesi'nde dış borçlar ile ilgili belki de günümüzü ilgilendirecek bilgiler verilmiştir. "Bütçe tasarısına ait gerekçede açıklandığına göre, 1960 yılı sonunda dış borçlarımızın tutan, bir milyar 291 milyon dolardır. 1961 yılı içinde de dışarıya 116.5 milyon dolar borçlanılmış, bu suretle borç seviyesi, bir milyar 408 milyona dolara çıkmıştır. Bu borcun 169 milyon doları 1961 yılı içinde ödenmiştir. Alacaklı devlet ve müesseselerle varılmış olan anlaşmalara göre, borcun itfası, 2008 senesine kadar devam edecektir. Yeniden borç alınmadığı takdirde 2008 yılında Türkiye'nin dış borçları sıfıra düşecektir. Ancak, borçlanmanın devamı muhakkak sayıldığına, esasen dış borcu olmayan pek az devlet mevcut olduğuna göre, ekonomimizden dış memleketlere borç mukabili olarak kıymet transferi, ondan sonra da devam edecektir.

Mevcut dış borcumuzun tam olarak ödenmesinin 2008 yılına kadar uzatılmış olması, yıllık yükün çok düşük olduğu intihamı verebilir. Hakikat maalesef öyle değildir. İtfa zamanının uzunluğu esas itibariyle tediye kolaycı oluşturmakla beraber, faiz tutarını arttırdığı için borç yekûnunu da fazlasıyla ağırlaştırmaktadır. Fakat daha önemlisi, itfa planında ilk yılların taksitleri bir hayli yüksek tutulmuştur.

---

²²⁰ Tülay Evgin, "Dünden Bugüne Dış Borçlarımız" **Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi**, Ankara, 2000, s. 38-39.

1966 yılına kadar Türkiye'nin borç mukabili dışarıya yapmak mecburiyetinde olduğu yıllık ödemeler, daima 100 milyon doların üstünde olacaktır, özellikle 1963 yılı, 174 milyon doları bulan yıllık taksitiyle hakikaten çok ağır bir külfet yüklemektedir. Yıllık taksitler ancak 1966'dan sonra 100 milyon doların altına düşmekte, ondan sonra da hayli hafiflemektedir.

Türkiye'nin ekonomik kalkınması, birçok faktörler yanında, dış ödeme gücü ile de sınırlı bulunmaktadır. Kalkınmanın zaruri şartı olan yatırım, dış memleketlerden çeşitli mallar ithalini zaruri kılmaktadır. Öte taraftan, fert başına hakiki gelir miktarının artması da ithal malları istihkakını kamçulamaktadır. Başka bir ifade ile bir taraftan yatırımların gerçekleştirilmesi, diğer taraftan gerçekleşen yatırımların doğurduğu munzam gelir, ithalatı zaruri olarak yükseltmektedir. Halbuki dış ödeme kaynaklarımız, yani yıllık döviz gelirimiz, normal ithalatımızı dahi karşılamayacak bir seviyededir. Buna dış borçların da ödenmesi eklenince, kalkınma gayemizin gerçekleştirilmesiyle dış ödeme imkanlarımız arasındaki ahenksizlik bütünü belirli bir hale gelmektedir.

Bu çıkmazdan kurtulmanın bir arada gerçekleşmesi zaruri olan birçok şartları arasında, mevcut dış borçlarımızın, bir taraftan faiz nispetlerini düşürerek, diğer taraftan ödeme müddetlerini uzatarak, yıllık yükünü hafifletmek, önemli yer tutar. Hepsi de siyasi müttefik veya dostlarımız olan alacaklı devletlerin, bu maksatla yapılacak teşebbüsleri anlayışla karşılayacaklarını ummaktayız.”²²¹

Bu yazıdan da görüleceği üzere Türkiye 1960'lerden sonra dış borç pençesine düşmüş ve günümüzde de en büyük ülke problemi olarak gündemin başında durmaktadır. Sonuç olarak, 27 Mayıs 1960 ihtilali sonrası en belirgin iyileşme enflasyonda olmuştur. İhtilal öncesi %15–20 aralığında seyreden enflasyon, ihtilal sonrası %3-6 aralığına düşmüştür. Kamu SSY/GSMH oranı önce artıp sonra azalmışken, Özel SSY/GSMH oranı dalgalı bir artış göstermiştir. Yatırım Harcamaları/Konsolide Bütçe oranı azalırken Transfer Harcamaları/Konsolide Bütçe oranı artmış, işsizlik ve İhracat/İthalat oranları kısmen kötüleşmiş, diğer değişkenler dalgalı seyrini sürdürmüştür. Enflasyon ve dış ticaretteki ihtilal öncesi meydana gelen kötüleşme ihtilal gerekçesi olacak boyutta değildir. Zaten, 27 Mayıs 1960

²²¹ Hürriyet, 07.01.1961. s. 3.

ihtilali ekonomik kaygılardan çok sosyo-politik kaygılarla yapılmıştır.

2- 1962 Bütçesine Genel Bir Bakış

1962 bütçesi CHP ile AP arasında ciddi tartışmalara sebep olmuş ve hükümet CHP-AP hükümetinin Maliye Bakanı Şefik İnan 1962 mali yılı bütçesi hedefinin “istikrar içinde hızlı kalkınma” olduğunu açıklamıştır. Bütçenin yöneldiği hedefler ise Maliye Bakanı tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Memleketimizin bugün iktisadi sahada karşı karşıya bulunduğu meseleler piyasadaki durgunluğun ve tikanıklığın giderilmesi ve sıhhatli bir gelişmenin sağlanması şeklinde özetlenebilir.

Yeni bütçemiz, artan devlet harcamaları ile bir müddetten beri her sınıf vatandaşın müşterek şikayet mevzuu haline gelmiş olan durgunluğu süratle giderecek ve iş-istihdam seviyesini yükseltecektir.”²²²

1962 bütçesinin belli başlı konu başlıkları şöyle sıralanabilir.

Hükümet İktisadi Devlet teşekküllerinin de katılımıyla 5 milyar liraya yakın yatırım yapacaktır. Gerçek yatırım rakamı 4.961.448.196 liradır. Maliye Bakanı, meclis konuşmasında yatırım gayretlerinin ön planda dikkate alındığını söylemiştir.

Milli Savunma'nın 1961 yılına nazaran fazla tahsisatı 443.622.443 liradır. Bu kadar fazla bir artış, diğer bir bakanlıkta yoktur. Sadece Maliye Bakanlığı tahsisatında 377.432.370 liralık büyük bir artış vardır. Bu da dış borçları ödeme fazlalığından ileri gelmektedir.

1961 yılında geliri 450 liraya kadar olan işçilerden tasarruf bonusu kesilmeyecektir. Bu karar hazineye 50 milyon liraya mal olmuştur. Böyle bir kararla tasarruf bonusu hasılatı beş yüz milyon liraya düşürülmüş olmaktadır.

1961 yılının giderleri 8.678.703.067 lira olarak hesaplanmıştır. 1962 yılı bütçesi ile arasındaki fark, 1.322.379.588 liradır. Bunun 808.769.557 lirası 1961 yılındaki cari masraflar, 513.609.588 lirası da 1962 yılı için daha fazla tahsis yapılmasından ileri gelmiştir.

---

²²² Cumhuriyet, 17.12.1961, s. 3.

Bakanlıklar arasında en yüksek tahsisatı alan bakanlık 1961 yılında olduğu gibi Milli Savunma Bakanlığı'dır. Bu bakanlığa 2.557.546.094 lira ayrılmıştır. Tahsisatı en az olan bakanlık ise Çalışma Bakanlığı'dır. 8.118.657 liradan oluşan bir bütçesi vardır.

Devletin normal gelirleri 1961 yılında 8.314.133.632 liradan ibaret kalmıştır. Bu da vergi kaynaklarının kurutulurcasına istismarından ileri gelmektedir. İhtilal devrinin ekonomiye getirdiği durgunluk, özellikle gelir vergisinin azalması şeklinde kendisini göstermiştir.

1962 yılında ilk defa olarak Başbakan ve Bakanlar, biner lira makam ödeneği almayacaklardır. Yeni hükümetin, önce memurlara tatbik edilen "kemerleri sıkalım" parolasına böylece Bakanlar da iştirak etmektedirler.

1950'den beri ilk kez, köylülere kredi verilmesi için hazine, Ziraat Bankası'na büyük bir yardım yapmaktadır. Geçen sene tohumluk kredisi için hazinenin yardımı 10 milyon lira iken, bu rakam 40 milyon liraya yükseltilmiş, ayrıca, çiftçiye zirai kredi verilmesi için 100 milyon lira tahsis edilmiştir.²²³

E- Koalisyon Hükümeti Dönemindeki Sosyal Gelişmeler

1- Koalisyon Hükümeti Döneminin Türkiye Panoraması

27 Mayıs sonrası çok talihsiz bir dönemde iktidara geçen CHP-AP hükümeti döneminin Türkiye'si pek de iç açıcı bir konumda görünmemektedir.

Ülkenin sosyo-ekonomik durumuyla ilgili açık seçik bir fikre sahip olunamaması, 27 Mayıs hareketini başlatan kişilerin ortak özelliğiydi.²²⁴ Bununla birlikte, geçiş döneminde ekonomi ve maliye alanında önemli politika değişiklikleri yapılmıştır: "...büyük inşaatlar ve kent yapım projeleri durduruldu. Bankalar kapatıldı, ileri gelen iş adamlarının özel hesapları donduruldu, krediler kaldırıldı, kredi artışını önlemek için kredi faizleri yüzde 12'ye çıkarıldıktan sonra banka çalışmalarına kısmen izin verildi. Piyasada isteği azaltmak için ücretlilerin aylıklarından zorunlu tasarruf bonusu kesintisi yapıldı. Fiyat kontrolleri ile gıda

²²³ Hürriyet, 06.11.1961, s. 1.

²²⁴ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çeviren: Babür Kuzucu C.II, İstanbul, Belge Yayınları, 1977, s. 237.

maddelerinin fiyatları düşürüldü... Gelir vergisine tabi olanlardan servet beyanı istendi...”²²⁵ , “...gelir vergisi kanunu ile düşük gelirliler için asgari geçim indirimi sağlanmış ve büyük toprak sahiplerinin vergilendirilmesi yoluna gidilmiştir. Arsa ve bina vergileri arttırılmıştır. Sosyalizasyon kanunu ile en uzak köyler sağlık hizmetlerinin götürülmesi arzulanmıştır. Eğitim seferberliği amaç edinilmiştir. Hayat pahalılığı artmakla birlikte gelirlerin düşük olması ve siyasi istikrarın tam sağlanamaması, vatandaşın rahat ve güvenli bir zeminde yaşamasının önünde engel olarak kalmıştır. Bu dönemle ilgili gazetelerde çıkan verileri, bu söylenenleri destekler niteliktedir.²²⁶

1961–1962 yıllarında köylüye sağlık hizmetleri götürülmesi gündeme getirilmiştir. Kasım 1961’de koalisyon hükümeti Anadolu’nun sağlık problemini çözmek için mesleklerini yapmayan 5700 doktoru mesleklerini tekrar yapmaları için ikna çalışmasına başlamış ve ücretlerinin 1500–3000 lira arasında olacağını da söylemiştir. Ama tam anlamıyla bu işte başarılı olunamamıştır.²²⁷

Vatandaşın geçim standardına bakmak için 1955 ve 1962 yılları arasındaki temel besin maddelerinin fiyatlarına göz atmak gerekir. (Tablo 5)

Bu verilere göre, 5 kişilik bir ailenin sadece aylık yiyecek masrafı normal standartlarda 1955 yılında 228 lira 48 kuruş iken 1962 yılında 633 lira 33 kuruş civarında tutmaktadır.²²⁸ Bir memur 1955 yılında aylık 389, 1962 645 lira civarında maaş almaktaydı.²²⁹ Devlet Planlama Teşkilatı verilerine göre bir çiftçinin yıllık ortalama geliri 950 liraydı.²³⁰ Bu açıdan değerlendirilirse koalisyon hükümeti döneminde Türkiye ekonomik olarak ciddi sıkıntılar çekmekteydi. Standart bir buzdolabı fiyatı 4000 liraydı. Bir çiftçi bir buzdolabı alabilmek için ortalama 4 yıl hiçbir harcama yapmadan para biriktirmek zorundaydı.

---

²²⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni**, I.Kitap, İstanbul, Tekin Yayınları, 1987, s.772.

²²⁶ Avcıoğlu, a.g.e., s.772.

²²⁷ Cumhuriyet, 27.11.1961, s. 1.

²²⁸ Cumhuriyet, 24.02.1962, s. 3.

²²⁹ Cumhuriyet, 16.01.1962, s. 3.

²³⁰ Cumhuriyet, 23.11.1961, s. 1.

Temel Besin Maddesi	1955 (kuruş)	1962
Ekmek	33.3	65
Buğday unu	57.2	165-210
Makarna	101.1	290
Pirinç	134.8	325-480
Koyun eti	298.8	875
Zeytinyağı	172.9	600
Süt	100	170
Sadeyağı	731	525
Beyaz peynir	290	700
Yumurta	11.7	40
Kuru Fasülye	106	390
Nohut	111.8	220
Mercimek	75	190-265
Patates	40.4	100
Soğan	33.4	75
Zeytin	210	640
Toz şeker	154	275
Kahve	1456	5300
Çay	1950	4000
Kase Yoğurt	101	320

Tablo 5: Temel Besin Maddeleri Fiyatları (1955-1962)

Bu veriler gerek memur gerek çiftçinin çok zor şartlar altında geçindiklerini göstermektedir. İşin bir diğer yüzü ise Türkiye'nin zenginleriyle ilgili rakamlardır.

Birleşmiş Milletler'e İstatistik Umum Müdürlüğü'nce yollanmış rakamlara göre, Türkiye'nin 27.829.000 kişilik nüfusuna düşen gelirlerin tutarı 40.095.000.000 liradır. Memleketteki en yoğun halk tabakalarını oluşturan ticaret ve sanayi erbabı, serbest meslek sahipleri ve gayrimenkul kirası alanlar arasında beyanname verenlerin sayısı 196.575'den ibarettir. Türkiye'de en yüksek kazanç sahiplerini oluşturan bu kimselerin beyannamelelerinde gösterdikleri gelir yekunu sadece 2.433.937.053 liradır. Demek oluyor ki, Türkiye'de gelir vergisi matrahı umumi kazanç tutarının yüzde

6'sını kapsamaktadır. Gelirlerin bölünüşündeki ahenksizlik ve seviye farkları da dikkate değerdir. Ortalama 1.445.318 lira kazanç beyan edenler 86 kişidir. Bu kazanç seviyesi ve bu rakam, nüfus nispeti dikkate alındığı takdirde İngiltere'den yüksektir. Buna mukabil kazancı yılda 1.583 lira civarında kalan veya beyannamesinde durumunu böyle gösteren 77.941 kişi vardır ki, bu rakam da diğer memleketlerle kıyaslanamayacak derecede düşüktür.

Rakamların tahlilinden çıkarılacak netice şudur:

Türkiye nüfusu içinde çok ufak bir azınlık kazancı nispetinde vergiye tabi tutulmaktadır. Umumi intiba, kazancını olduğu gibi beyan etmeyen pek çok vatandaşımız bulunduğu merkezindedir. Üstelik kazanç sahipleri arasındaki seviye ve kategori farkları da korkunç derecede derindir.²³¹ Bu derinlik Türkiye'nin ilerleyen yıllarda da göreceği seviyede giderek büyümüştür.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın verilerine göre 1961 yılında ülkemizde bilfiil tarımla uğraşan 16 milyona yakın bir vatandaş topluluğu vardır. Fakat çok acı bir gerçektir ki, bu vatandaşların 12 milyonundan fazlasını, topraksız veya toprağı iktisaden işletebilmeye müsait olmayan sınıf oluşturmaktadır. Devlet Planlama Dairesi, uzun yıllardır, büyük arazi sahibi ağalar tarafından istismar edilen ve Türkiye'deki sosyal adaletsizliğin en büyük kurbanı çiftçi kesimidir.

Bir kıyas yapma açısından başka ülkelerin durumuna da göz gezdirmek gerekir. Batı Almanya, 1954 yılında yaptığı bir istatistikte yıllık köylü kazancını 12.950 lira olarak kaydetmiştir. Bunun yanında Amerika, köylü kazancı yerine çiftlik kazancını ele almış ve memleketinde 4.782.416 çiftlik olduğunu tespit ederek, bunların ortalama yıllık kazançlarının 9.200.479 lira olduğunu ilan etmiştir. Yine Amerika'da 1959 yılında yapılan istatistiklerde genel kazanç ortalaması ayda 4.940 lira olarak ifade edilmiştir. Komşumuz Yunanistan'da 1961 yılı başında yapılan istatistiklere göre ortalama köylü kazancı 4.860 lira olarak belirlemiştir. Bu da Türk köylüsünün kazancından beş kat daha fazla bir gelirdir.²³²

Hükümet 6 Ocak 1962 tarihinde ABD ile ülkenin buğday ihtiyacı

---

²³¹ Cumhuriyet, 12.01.1962, s. 3.

²³² Cumhuriyet, 24.11.1961, s. 3.

karşılama üzere 300 bin tonluk bir yardım antlaşması imzalamıştır. Buna göre ABD Türkiye'ye 29 Temmuz 1961 tarihinden beri yapmış olduğu yardım miktarı 1 milyon ton buğdayı bulmuştu. Bu rakam meblağ olarak 92.6 milyon dolara tekabül ediyordu.²³³

Fiyatların bu düzeyde olmasıyla birlikte işçi kesiminden de sesler yükselmeye başlamıştı. 1961 Anayasası ile bireysel haklar ve özgürlükler büyük ölçüde genişletilmişti. Toplumda sosyal sınıflar fonksiyonel olarak ayrışmaya başlamış, çeşitli kesimlerin çıkarlarını temsil eden çok sayıda dernek kurulmuştu. Bireyler ile devlet arasındaki ilişkileri sağlayacak farklı çıkarları bir araya getirecek kurumların oluşması yarışmacı bir siyaset için uygun bir zemin oluşturmanın yanında, tam anlamıyla kurumsallaşmadığından, asıl işlevleri yerine toplumsal bunalım ve kavgaların birer unsuru olmuşlardır. 1960 sonrasında, işçi haklarındaki gelişmelere paralel olarak gelişen, grev hakkının işçilere tanınması, siyasal hayatta hem sendikaların hem de grevlerin etkin birer araç durumuna gelmesine yol açmıştır.²³⁴

1960 ile 1970 yılları arasında sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte toplumsal yaşamda dalgalanmalar olmuştur. Her yıl yüz binlerce köylü topraklarından ayrılarak, büyük şehirlerdeki işsiz işçiler safına katılmıştır. Öte yandan tarım üretiminin geçirdiği dönüşüm ile de köylü yığınları bizzat köylerinde proleterleştiler. Böylece 1960 ile 1970 yılları arasındaki dönem boyunca emperyalizmden destek gören yerli burjuvazinin gücüne karşı çıkabilecek tabandan gelme bir muhalefet gücü oluştu.”²³⁵

2- Köylünün Durumu ve Göçlerin Artması

CHP-AP koalisyon hükümeti döneminin kayda değer bir diğer özelliği de yurtiçi ve yurtdışı göçlerinin yoğun bir şekilde artmasıyla birlikte, Türkiye'deki sosyal yapının da değişime uğrama eğiliminin artmasıdır.

Türkiye'de bu dönemde göçün artması belli başlı çevre koşullarının

---

²³³ Cumhuriyet, 06.01.1962, s. 1.

²³⁴ Hakan Altıntaş, Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, No.5, Antalya, 2003, s. 12.

²³⁵ Yerasimos, a.g.e., s. 248.

olumsuz yönde değişime uğramasıyla paralel hareket izlemektedir.

Toprak, üzerinde bitki örtüsü olmaksızın nemliliğini koruyamadığından, çoğunlukla verimsiz ve kuru kaldı. Sonunda, cumhuriyet döneminde, hükümetin ağaç kesimine katı kısıtlamalar getirmesi üzerine, geçimlerini geriye kalan ormanı kullanmak ya da koyun otlatmak suretiyle kazanan birçok köylü geçim araçlarından mahrum kaldı. Bunun sonucu olarak birçoğu, geçim arayışı içinde memleketlerini terk etti. Ekolojik trajedi daha ileri boyutlara vardı. Açlık çeken nüfus, kayalıklara ve dik yamaçlara tırmanabilen ve yiyecek arayışında uzak mesafeleri çabucak kat edebilen yegane hayvan olan keçiyi daha fazla yetiştirmeye başladı. Bu süreçte keçiler, tomurcukları ve küçük ağaçları yiyip toprağı daha da viran ve verimsiz hale getirdi. Son olarak, 1938 ile 1959 arasında meydana gelen bir dizi şiddetli deprem, köyleri tahrip eden ve ekilebilir alanların bazılarını taş parçalarıyla dolduran muazzam toprak kaymalarına neden oldu.²³⁶ Bütün bunlar 1960'lı yıllarla birlikte göçlerin artmasının başlıca sebeplerindedir.

Ayrıca 1961 yılı Anadolu insanı için bir felaket yılı olmuştur. Cumhuriyet gazetesi Arif Nihat'ın yazdığı "Açlıkla mücadele eden Doğu Anadolu'dan röportajlar" başlığı altında bir yazı dizisi yayınlarak Doğu Anadolu'da kurak bir yazdan ve kötü bir hasattan sonra ortaya çıkan ciddi sorunları anlatıyordu. Bu dizi basında pek fazla ilgi görmedi. Bu olayın bir sonucu Batı'ya ve büyük illere yapılan göçlerin başlamasıydı.²³⁷

Kuraklığın ardından hükümet Doğu Anadolu'ya yardım seferberliği yapmıştır. 9 Aralık 1961'de toplanan Bakanlar Kurulu'nda konu ele alınmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin "muazzam bir kuraklık geçirdiğı" ve 1 milyon büyük ve küçük baş hayvanın telef olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğa İmar ve İskan Bakanı Muhittin Güven tarafından açıklanmıştır.

Daha önce Bakanlar Kurulu adına Doğu bölgesine giderek kuraklığın şiddetle hüküm sürdüğü Kars, Erzurum ve Ağrı illerinde incelemeler yapan Muhittin Güven, durumu bütün vahametiyle bir telgrafla Başbakanlığa bildirmiş ve o gün

---

²³⁶ Kemal Karpat, **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm, Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, İstanbul, İmge Yayınları, 2003, s. 101.

²³⁷ Ahmad, "Türkiye'de...", s. 243.

yapılan Bakanlar Kurulu toplantısı gündemine alınan telgraf müzakere edilerek derhal 50 milyon liralık kredi açılması kararlaştırılmıştır. Bu hususta Başbakanlıkça Toprak Mahsulleri Ofisi ile Amortisman Kredi Sandığına emir verilmiştir.

Muhittin Güven, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir milyon küçük ve büyük baş hayvanın yaza çıkarılması ve beslenmesi gerektiğini belirtmiş, bunun için de ot ve saman azlığının, para sıkıntısının ve muhtaç kimselere nakdi yardım yapılarak ihtiyaçların giderilmesi icap ettiği söylenmiştir. Kızılay'ın da geniş surette yardıma başladığı bölgeye, derhal ot ve saman sevkine başlanmıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi buğday ve arpa dağıtımına başlamış, Tarım Bakanlığı canlı hayvan alımına geçmiştir.²³⁸

Bu tedbirler çerçevesinde Toprak Mahsulleri Ofisince Doğu bölgesine İskenderun Limanı'ndan günde 38 vagon üzerinden buğday sevkıyatı yapılmış, ayrıca Trabzon'dan kamyonlarla günde 44-50 tonluk bir takviye sevkıyatta da bulunulmuştur.²³⁹

İşte bunun gibi tedbirler almaya çalışan hükümet, bu fakirliğin önüne geçememiş ve kısa ve orta vadede Türkiye'de toplumsal dönüşüm hızlanmıştır.

Tarımın özellikle 1961'den sonraki yavaş, fakat düzenli makineleşmesiyle birleşen köy ekonomisinin bölgesel ve ulusal pazarlara uyarlanması üretimde maliyet muhasebesi, etkinlik ve artışla sonuçlandı. Bu gelişme, marjinal çiftlikleri bertaraf etti ve atıl işgücünün köyde kalmasına, aile bağları her ne olursa olsun gerçek üreticilerin emeğinden geçinmesine hiçbir meşru zemin bırakmadı. Bazı toprak ağaları ve aşiret reislerinin baskıları ve kan davası kırsal göçü teşvik eden diğer önemsiz etkenlerdi. Böylece, 1955'ten sonra yeni bir dizi teknolojik, iktisadi ve siyasal etken köylüyü iktisadi ve psikolojik olarak etkiledikçe göç yoğunlaştı.

1961 yılından itibaren yurtdışına yapılan göçler de yoğunlaşmıştır. 1960 yılında Federal Almanya ile Türkiye arasında işçi alımını öngören anlaşma imzalanmadan evvel 2500 Türk Almanya'da yaşarken, 1961 yılından itibaren bu sayı

---

²³⁸ Cumhuriyet, 26.12.1961, s. 1.

²³⁹ Cumhuriyet, 27.12.1961, s. 1.

6500'e 1962'de ise 15.300'e yükselmiştir.²⁴⁰

1961 yılında Federal Almanya Çalışma Bakanı ilgi İş ve İşçi Bulma Kurumu'ndan ayda 300 Türk işçisi göndermesini istemiştir. Kurum, halen ayda ancak 140 işçi gönderebilmekteydi. Muayene şartlarının ağırlığı ve pasaport almanın zor olması sebebiyle Almanya'ya gitmek güç olmaktaydı. İlginçtir ki bunun yanında işçileri istismar eden bazı müesseseler çeşitli memleketlere göndereceklerini vadeden bazı bürolar açılarak vatandaşlar kandırılmıştı.²⁴¹

1962 yılının başında yurdun muhtelif kısımlarındaki İş ve İşçi Bulma Kurumlarına müracaat eden 53 bin kişi çalışmak üzere Federal Almanya'ya gitmek istediklerini bildirmişlerdi. Türkiye ile Almanya arasında 1961 yılının sonlarına doğru imzalanan işçi mübadelesi protokolünden bu yana, bu miktarın bir "rekor" olduğu ifade edilmişti.

Ayrıca devlet bazı Alman şirketlerine de işçi tedarik etme için de yoğun gayretler sarf etmişti. 1962 yılı içinde giden işçilere ilk bir ay içinde saat ücreti olarak 2.89 Alman Markı, 4 hafta sonra da 3.11 Alman Markı tayini yapılmıştı. Ayrıca Alman hükümeti kalifiye işçi olarak yetiştirilecek Türk işçilerine, modern meskenler de temin edileceğini ifade etmişti.²⁴²

1961 yılında ilk giden işçilerle birlikte günümüzde milyonları bulan dış göçün ilk adımları atılmış oluyordu.

3- Gecekondulaşmanın Artması ve Sosyolojik Yapının Değişmesi

Göçün genel istikameti, doğudaki ve kuzeydeki dağlık, yoksul ve az gelişmiş kesimlerden batıdaki daha gelişmiş, sanayileşen ve verimli alanlara doğruydı. Karadeniz bölgesi en fazla göçmen gönderen alandı; Marmara ve Orta-Batı Anadolu ise en fazla göçmen alan alanlardı ki bunlar, Türkiye'deki bütün gecekonduların %63'ünü içermektedir.

---

²⁴⁰ Faruk Şen, "Cumhuriyet Tarihinde Avrupa Ülkelerine Göç ve Bu Göçün Türkiye'ye Ekonomik, Sosyal ve Politik Etkileri", **XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 2.

²⁴¹ Cumhuriyet, 01.02. 1962, s. 3.

²⁴² Hürriyet, 02.02.1962, s. 3.

Kente yeni gelenler şiddetli bir ucuz konut kıtlığıyla karşılaştılar. Şahlanmış enflasyon işçi ve memurların gerçek gelirlerini düşürdü ve onları artan kiralari karşılayamaz hale getirdi ki konuta olan talep kiralari daha da artırdı. Aynı zamanda, bütünüyle özel girişimcilerin elinde olan inşaat işindeki hızlı büyüme, devasa boyutlarda toprak vurgunculuğunu ortaya çıkarttı. Ankara’da ve İstanbul’da 1949’da 50 liraya satılan bazı arsaların fiyatı 1965’te 50,000 liraya çıktı ve hızla büyüyen bir kentli girişimci sınıfın sermaye birikimine izin verdi.²⁴³ Bu sermayenin bir kısmı konut yapımına gittiyse de gecekondulaşmanın önüne bir türlü geçilemedi. Tablo- 6’daki veriler Türkiye’nin ileriki yıllarda en büyük sorunlarından olan gecekondulaşmanın 1960’ların başındaki durumunu açıkça göstermektedir.

	Gecekondu konutu sayısı	Toplam gecekondu nüfusu	Toplam kent nüfusu	Kent nüfusu içindeki yüzdesi
Adana	18,925	104,088	231,548	44.95
Ankara	70,000	385,000	650,067	59.22
Antakya	2,635	14,493	45,674	31.73
Bursa	8,713	47,922	153,886	31.14
Diyarbakır	1,400	7,700	79,888	9.64
Erzincan	3,500	19,250	36,420	52.86
Erzurum	5,750	31,625	90,069	35.11
İskenderun	4,275	23,513	62,061	37.89
İstanbul	120,000	660,000	1.466.535	45.02
İzmir	18,025	99,138	296,635	33.42
Mersin	896	4,928	68,485	7.19
Samsun	5,700	31,350	87,688	35.75
Zonguldak	14,000	77,000	54,110	—

Tablo 6. On üç Türk kentinde gecekondu nüfusu (1960’ların başı)²⁴⁴

Gecekondulaşma sorunu ilk olarak II. Dünya Savaşı sonunda büyük

²⁴³ Karpat, “Türkiye’de Toplumsal...”, s. 105.

²⁴⁴ Karpat, “Türkiye’de Toplumsal...”, s. 110.

şehirlerde yaşanan mesken sıkıntısının şiddetlendiği yıllarda ortaya çıkmıştır. Zamanla köyden şehre doğru göç hızlanmış, etkili bir şehirleşme ve mesken siyaseti güdülmemesi, idari ve siyasi makamların yanlış tutumu sonucunda büyük şehirleri gecekondu kaplamıştır. Gecekondu semtleri daha sonradan bucak veya ilçe haline gelecek kadar yayılmıştır.²⁴⁵

Bunun sonucu olarak kentlere gelen göçmenler sosyal ve kültürel faaliyetlerin yanı sıra siyasi partiler ile etkileşime girerek, seçim zamanları milletvekili adayları ile temas kurarak kendi çıkarlarını korumak ve siyasi girdi yapabilmek için faaliyete geçtiler.

Bireyler hemşehri dernekleri vasıtasıyla siyasal sistemden taleplerde bulunabilmekte, siyasal yaşama daha yoğun biçimde katılabilmektedirler. Hemşehriler bir dernek etrafında kümelendiklerinde önemli bir siyasal kaynak oluşturmaktadırlar. Bu kaynak dolayısıyla çeşitli istek, dilek, şikayet veya kısaca talebin siyasi otoritelerce ve mercilerce algılanabilecek biçimde ifadesi mümkün olmaktadır. Bir siyasi partiye destek verme karşılığında hemşehri dernekleri karşılıklı menfaat ilişkileri zinciri içinde üyelerine bazı imkanlar sağlarlar. Örneğin, hemşehrilerine iş bulmak, kamu bankalarından ucuz şartlarda kredi temin etmek, yasa dışı inşa edilmiş binalara ruhsat ve tapu temin etmek ve imar planlarında değişiklik yapılarak somut bir menfaat sağlamak. Bu çıkar mücadelesi siyasi partiler ile hemşehri dernekleri arasında sıkı ilişkilerin oluşmasına yol açmıştır. Bu ilişki ağı içerisinde oy verme davranışı belli partilere doğru yönlendirilmektedir. Hemşehri dernekleri üyelerinin çıkarlarını korumakta ve onların siyasi katılımında enstrümantal bir rol oynamakta ve kanallar açmaktadırlar. Dolayısıyla, demokratikleşmeye katkıda bulunmaktadırlar. Fakat patronaj ilişkisine dayalı bir ilişki ağı içinde siyasi iletişim sağlandığı için birey otonom hareket edememektedir. Ayrıca hemşehri dernekleri kentli yaşama uyum sağlayabilecek, modern siyasi örgütler yolu ile siyasi katkıda bulunabilecek, otonom bireyin ortaya çıkışını meydana getirdikleri “kültürel gettolar” ile önlemektedirler. Yöresel, dini, mezhepsel bağlara dayanan dayanışma ilişkisi içinde kalan birey, kentteki diğer gruplar ile sınırlı bir iletişim kurabilmekte

---

²⁴⁵ Cevat Geray, “Gecekonduların Islahı” **Hürriyet**, 05.01.1962, s. 3.

ve siyasi tercihini belirlerken seçenekleri daralmaktadır.²⁴⁶

İşte 1960'lı yılların başından itibaren Türk siyasetinde tercihlerin değişmesi ve partilerin siyasi geleceklerinin belirginlik kazanmasında, kentsel dönüşüm ana faktörlerden biri olmuştur. CHP-AP Hükümeti iktidarda kaldığı kısa süre içinde 1953'te gecekondulu yapmanın yasak edilmesine rağmen, yukarıda sayılan şartlardan dolayı gecekondulaşmanın önüne geçememiştir. 1960'lı yılların başlangıcından itibaren Türkiye'de toplumsal dönüşüm hızlanmış ve kültürel farklılaşma da beraberinde gelmiştir.

4- Kültür, Sanat ve Eğitime Genel Bakış

CHP-AP hükümeti dönemi kısa sürdüğü için ülkede gözle görülür sanatsal veya kültürel bir yenilik veya reform çalışması dikkat çekmemektedir. Zaten belli bir ekonomik rahatlığa kavuşamamış olmanın verdiği durum, halkın da kültür ve sanata bakışının Batılı ülkeler seviyesinde olmasının önündeki en büyük engel olarak göze çarpmaktadır. Bu dönemde ülkenin sosyal ve özellikle kültürel kalkınmasında bir okul gibi hizmet verecek ve halkevlerinin yerini alacak olan Türk Kültür Dernekleri'dir. Bu dönemde kurumlara Anayasal güvence tanınır.

1961 Anayasası 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuş ve kabul edilmiştir. 1961 Anayasası, "...çoğunluğun baskısının önlendiği bir demokrasi anlayışı getirdi. Ayrıca toplumsal adalet ilkelerine dayalı yeni bir toplumsal ve ekonomik fırsat eşitliğinin sağlandığı bir yapı amaçlanmıştı. Anayasa bu amacı gerçekleştirmek için devlete doğrudan sorumluluk veriyordu." 61 Anayasası'nın oluşturduğu ortam, karşıt görüş ve eğilimlere yaşama ve yayılma hakkı tanıdı. Haklar ve özgürlükler kanunların güvencesi altına alındı. Azınlıkta kalan görüşler ve eğilimler varolma, örgütlenme ve gelişme olanağına kavuştu.²⁴⁷

1961 Anayasası, 1945 tarihli Anayasa'dan çok daha kapsamlıydı. Genel Esaslar, Temel Haklar ve Ödevler, Kişinin Hakları ve Ödevleri, Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler, Siyasi Haklar ve Ödevler, Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, Yasama, Yürütme, Yargı, Çeşitli Hükümler, Geçici Hükümler gibi başlıklar

²⁴⁶ Altıntaş, a.g.e., s. 24-25.

²⁴⁷ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çeviren: Mehmet Harmancı, C.II, İstanbul, E Yayınları,1983, s. 490.

taşıymaktaydı.²⁴⁸

1961 Anayasası toplumda özgürlük havası estirmiştir. Aydın kesim tarafından oluşturulan Anayasa, basına, yayıma ve üniversiteye geniş özgürlükler getirmiştir. “Basın hürdür, sansür edilemez” düşüncesi, Anayasa’nın 22. maddesini oluşturur. Üniversitelere bilimsel ve idari özerklik kazandırılmış, siyasi partilere üye olma yasağının üniversite üyelerine uygulanamayacağı belirtilmiş, üyelerin, serbestçe araştırma ve yayın yapabilecekleri ileri sürülmüştür.²⁴⁹

Anayasa’nın 20. maddesi “ herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir...” derken, 21. maddesi ise bilim ve sanat hürriyetini güvence altına almıştır: “Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme, öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir...”²⁵⁰

27 Mayıs ihtilalinin toplum tarafından benimsenmiş olan “devrim havası” ve Anayasa’nın sağladığı “görece” özgürlük ortamı küçük burjuvaya ve özellikle aydın tabir edilen kesime yeni bir umut kaynağı olur. Anayasal özgürlüklere paralel olarak 1960–1970 döneminde gerek tiyatro topluluklarında gerekse oyun yazarlığında nicelik ve nitelik açısından bir gelişim görülür.

Kültür konusunda 27 Mayıs hareketinden başlayarak 1965’e kadar geçen sürede bazı çalışmalar yapılır. Dönemin Güzel Sanatlar Müdürü olan Cevat Memduh Altar, Başbakanlığa “Eski Eserler, Müzeler, Güzel Sanatlar, Tiyatro, Opera, Folklor ve Filmciliğin Devlet Bünyesinde Bağımsız Bütçeli Bir İdare Olarak Teşkilatlanmasıyla İlgili Rapor” başlıklı bir tasarı sunar.²⁵¹ Bu tasarı kültürel örgütlenme düşüncesinin çekirdeğini oluşturur. Konu ile ilgili toplantılar yapılır. Bu görüşmeler, kültür konusunun, Milli Eğitim Bakanlığı’nın bünyesinden çıkarılarak özel ve özerk bir örgütlenmeye kavuşturulmasını sağlayamaz.

1961 yılı sonunda Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Komisyonunun açıkladığı rapora göre Türkiye’de ilköğretim sahasında 85 bin öğretmene ihtiyaç

²⁴⁸ Ayhan Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları**, İstanbul, Geçit Kitabevi, 1987, s. 78.

²⁴⁹ Yalçın, a.g.e., s. 138-139.

²⁵⁰ Yalçın, a.g.e. , s. 78.

²⁵¹ Emre Kongar, **Kültür Üzerine**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1982, s. 62.

vardı.²⁵² Ayrıca ortaöğretim çağına gelip okutulamayan öğrenci sayısı da yaklaşık 5 milyon civarındaydı.²⁵³ Yükseköğretime kabul edilmeyen öğrenci sayısı yaklaşık 2000'di. 1961 yılında ancak 700 öğrenci fakülterlere yerleştirilebilmişti.²⁵⁴ Bu dönemde ilkokul öğretmeni ihtiyacı 105.128'di. Bu sayıya mukabil 62.526 öğretmen vardı ve hükümet 10 yılda 92.000 öğretmen yetiştirilmesi için program hazırlamıştı.²⁵⁵ İlkokul öğretmeni sayısı 1970'de 132.721'e çıkmıştır.

1960–1961 yıllarında resmi ve özel okullardaki sayısal verilere göz atmak eğitim durumu hakkında genel bir bilgi vermektedir.

Okul türü	Öğrenci				Öğretmen		
	Okul	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
İlkokul	24.398	1.800.026	1.066.475	2.866.501	48.944	14.032	62.526
Ortaokul	776	241.261	76.877	318.138	9.110	4.159	13.269
Lise	194	56.016	19.616	75.632	2.394	1.825	4.219
TOPLAM	25.368	2.097.303	1.162.968	3.260.271	60.448	20.016	80.014

Tablo 7: 1960-1961 yıllarında resmi ve özel okullarda sayısal veriler²⁵⁶

F- Koalisyon Hükümeti Döneminde Dış İlişkiler ve Dünyadaki Durum

1960–61 yıllarında Türklerin batılı müttefiklerinin dikkatleri içişlerine çevrilmişti. Mayıs 1960'da silahlı kuvvetler önce Adnan Menderes hükümetini devirmişler ve daha sonra kendi aralarında meydana gelecek ciddi anlaşmazlıklar pahasına, Türk politikasını yeniden oluşturmaya başlamışlardı. Ekim 1961 seçimlerinin ardından sivil hükümet nihayet göreve gelmiş, İsmet İnönü yönetiminde istikrarsız bir koalisyon hükümeti kurulmuştu. Bu sıralar dış politika pek fazla ilgi uyandıramıyordu. 1960 anlaşmasının ardından Kıbrıs meselesinin çözümlendiği

²⁵² Cumhuriyet, 23.11.1961, s. 1.

²⁵³ Cumhuriyet, 04.12.1961, s. 1.

²⁵⁴ Cumhuriyet, 27.12.1961, s. 1.

²⁵⁵ Cumhuriyet, 28.11.1961, s. 3.

²⁵⁶ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 8. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s. 319-325.

düşünülyordu.²⁵⁷

1959 yılının başında Kıbrıs Sorunu'nda çözüme yaklaşıldığının ciddi belirtileri ortaya çıktı. Taraflar, bağımsız bir cumhuriyet kurma hususunda ilke anlaşmasına vardılar. Türk ve Yunan Hükümetlerinin Başbakanları Menderes ile Karamanlis, 11 Şubat 1959'da Zürih'te bu konuda bir antlaşma imzaladılar. Esas antlaşmanın da, bir hafta sonra Londra'da imzalanmasını kararlaştırdılar. Üçlü Kıbrıs Konferansı adı verilen Londra'daki bu imza töreni için Başbakan Menderes ve beraberindeki heyeti taşıyan uçak 17 Şubat 1959'da Londra yakınlarında düştü. Uçakta bulunan 35 kişiden 15'i öldü, içlerinde Menderes'in de bulunduğu 10 kişi yaralı kurtuldu.

Adnan Menderes, Kıbrıs'la ilgili Londra Antlaşmalarını 19 Şubat 1959'da klinikte imzaladı. Londra Antlaşmaları dört antlaşmayı içeriyordu:

1-Kıbrıs'taki İngiltere egemenliğinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devrine ilişkin Kuruluş Antlaşması,

2-Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve anayasa düzenini teminat altına alan Garanti Antlaşması,

3-Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında yapılacak Askeri İttifak Antlaşması,

4-Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın temel maddeleri.

Londra ve Zürih Antlaşmaları 4 Mart 1959 tarihinde TBMM'de görüşülerek kabul edildi. 16 Ağustos 1960'a kadar süren hazırlık devresinden sonra Kıbrıs bağımsız bir devlet statüsünü kazandı. İngiltere'ye Londra-Zürih Antlaşmaları çerçevesinden adada 99 mil² tutarında iki deniz üssü verildi, adadaki İngiliz kuvvetleri bu üslere nakledildi. Kıbrıs'ta cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra, Anayasa hükümlerinin uygulanmasına ilişkin sorunlar, taraflar arasında görüş ayrılıklarına ve toplumlar arasında gerilimlere yol açtı.

1960'da bağımsız bir devlet statüsü kazanan Kıbrıs, CHP-AP koalisyonu döneminde biraz daha ikinci plandaydı. Çünkü ihtilal sonrası Türkiye bir toparlanma

²⁵⁷ William Hale, **Türk Dış Politikası (1774–2000)**, Çev. Petek Demir, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 135.

sürecine girmişti. Koalisyon döneminde Kıbrıs'la ilgili en önemli olay camilerin bombalamasıdır. 24 Mart 1962'de iki Türk Camiine yapılan bombalama eylemiyle olaylar tırmandı. Hükümet bir tebliğ yayınlayarak olayı kınadı. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios da olayı barbarca tabiriyle nitelendirerek gerginleşen havayı yumuşatan bir mesaj yayınladı.²⁵⁸ Bu şekilde kendi iç çekişmeleriyle uğraşan Türkiye, belli bir süre de olsa bu sorunu ertelemiş oluyordu.

CHP-AP Koalisyon Hükümetinin iktidara gelmesinden sonra yapacağı en önemli icraat her alanda ve bilhassa krediler ve yatırımlar alanında ihtilalin meydana getirdiği sarsıntıları tedavi²⁵⁹ etmektir. İhtilal idaresi, başlanmış yatırımları hemen tamamıyla durdurmuştu. Bu da ihtilalci kurmayların iktisat ve yatırımlar alanında tabii olan hazırlıksızlığından ileri gelmişti. Şimdi artık çarkların harekete gelmesi lazımdı. 1962'de 1,7 milyar dolarlık dış yardıma da ihtiyaç vardı. İşte bu sırada Türkiye'ye yardım mekanizması için, Avrupa İktisadi İşbirliği memleketleriyle, milletlerarası mali teşekküllerin iştirak edeceği "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu"nun kurulması kararlaştırılmıştır. Konsorsiyum ilk kurulan CHP-AP Koalisyon Hükümetinin dağılmasından sonra 31 Temmuz 1962'de kurulmuştur. Ama 1962'de de dış ticaret muvazenesi açıkla kapandı ve bu açık 2 milyar 169 milyon liraya ulaşacaktır.²⁶⁰

27 Mayıs sonrası iktidara gelen askeri hükümet Menderes'in Sovyetler Birliğiyle yaptığı uzlaşmayı feshetmiş ve Türkiye'nin NATO ile CENTO'ya bağlılığını teyit etmişti. CHP-AP hükümeti de bunu hükümet programına koymuştu. Aslında görünenin ardında alınan kararlar Türkiye'yi, 1962'de patlak verecek daha büyük bir uluslararası krize doğru sürüklüyordu.

Menderes Hükümeti Ekim 1959'da Eisenhower yönetimiyle, 15 adet Jüpiter orta menzilli ve nükleer savaş başlıklı balistik füzenin Türk topraklarına yerleştirilmesi konusunda anlaşmıştı. Aslında bunlar Türkiye'deki ilk nükleer silahlar değillerdi. Nükleer silahlara sahip ABD uçakları bir süredir Türkiye'de operasyonlarına devam ediyor ve bu durum Türkiye'nin nükleer bir savaştaki

---

²⁵⁸ Hürriyet, 26.03.1962, s. 3.

²⁵⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1988, s. 557.

²⁶⁰ Faruk Sönmezoglu, **Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 60.

potansiyel rolünü artırıyordu. Türk dışişleri bakanlığının bazı üyeleri, Sovyetler Birliği'ni saldırmaya kışkırtacağı gerekçesiyle Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesine karşı çıktığı halde, hükümet ve askeri yetkililer tarafından susturulmuşlardı. Askerler Türkiye'ye yönelik bir Sovyet saldırısı karşısında müttefiklerinin atom silahı kullanmaya hazırlıklı olduklarının bir göstergesi olan Jüpiterlerin, Türkiye'nin askeri gücünü arttıracığına inanıyorlardı. SACEUR Komutanı General Lauris Norstad Türklerle yaptığı görüşmelerde sık sık askeri güçlerinin üzerinde durduğu için, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu inancı daha da kuvvetleniyordu.²⁶¹

CHP-AP Hükümeti döneminde BM çok zor günler geçiriyordu ve 170 milyon dolarlık bir borçla iflasın eşiğindedi.²⁶² Bu sebeple dış yardıma muhtaç Türkiye tüm umudunu NATO'ya ve ondan gelecek yardıma bağlamıştı. Türkiye bu devirde NATO ve ABD ile ilişkilerini en iyi şekilde yürütme yoluna başvurmuştur. Bundan başka Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerini de kontrol altında tutmaya çalışılıyordu. CHP-AP hükümeti de programına Türkiye'nin Müşterek Pazar'a katılması isteği de geçmişti.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde tercihini Batı bloğu içinde yer almaktan yana kullanan Türkiye, NATO'ya kabul edilmesinin ardından, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na da başvurarak bir anlamda bundan sonraki tüm kararlarını etkileyecek olan adımı atmıştır. Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan Türkiye – Avrupa Birliği ilişkileri, iki taraf için de inişli çıkışlı ancak önemli bir süreci ifade eder. Yaşanan tüm gerginliklere rağmen bugüne değin birbirinden vazgeçemeyen bu çiftin birlikteliğini başlatan resmi belge ise Ankara Anlaşması'dır.

Türkiye kalkınma sürecinin hızlanacağı düşüncesiyle 31 Temmuz 1959'da AET'ye ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Bununla birlikte 15 Temmuz 1959'da Yunanistan'ın Topluluğa yaptığı başvuru, olası bir üyeliğin bu ülkeye sağlayacağı avantajlardan yoksun kalma kaygısını da Türkiye'nin başvurusunda önemli bir etken olarak ortaya çıkarmaktadır.²⁶³ Gereken incelemeleri yaptıktan sonra Topluluk Konseyi başvuruyla ilgili olarak, 11 Eylül 1959'da Komisyon'a Türkiye ile

---

²⁶¹ Hale, "Türk Dış..." , s. 35–36.

²⁶² Cumhuriyet, 13.12.1961, s. 1.

²⁶³ Esra Çayhan, Nursin Ateşoğlu Güney, **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye**, İstanbul, Afa Yay.- Tüses Vakfı, 1996, s.96.

görüşmeleri yürütmesi için yetki verilmesini kararlaştırmıştır. Bunun üzerine başlayan görüşmelerin Ankara Anlaşması'nın imzası ile sonuçlanması tam 4 yıl sürmüştür.

Bu dönemde gerçekleşen 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi bir süre için ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Daha sonra koalisyon hükümetleri döneminde devam eden görüşmeler sırasında Topluluk tarafından önerilen tercihli ticaret anlaşması seçeneğini ise Türkiye reddetmiştir. Yapılan bu ticaret anlaşması önerisinin ardında ekonomik nedenler kadar Topluluğun askeri müdahale sonrasında Türkiye'deki siyasal gelişmelerden duyduğu endişeler nedeniyle ilişkileri sıkılaştırmaktan kaçınma isteği de yatmaktadır. İşte bu yüzden Türk tarafınca kabul edilmeyen ticaret anlaşmasının yerini, yapılan toplam 10 müzakere sonunda 25 Haziran 1963'te Komisyon'un ve Türk hükümetinin temsilcileri tarafından Brüksel'de parafe edilen Ortaklık Anlaşması almıştır. Anlaşma 12 Eylül 1963'te İnönü Hükümeti ve Topluluk yetkilileri arasında Ankara'da imzalanıp 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir.²⁶⁴

G- CHP-AP Arasındaki Sorunlar ve Koalisyonunun Bitişi

CHP-AP koalisyonu kısa bir süre devleti yönetmiş ve birtakım sorunlar sebebiyle sonlanmıştır. Bu sorunların başında 27 Mayıs sonrası ihtilal havasının hâlâ siyasiler ve halk arasında etkisinin olması gelmektedir. 1961–1965 devresi, AP için mağduriyetin en fazla hissedildiği bir dönem olduğu için partinin temel hak ve hürriyetler vurgusunu öne çıkarılmıştır. Bu devrede AP, gücünü hissettiren 27 Mayıs cephesi ittifakına karşı, sürekli milletin gasp edilen haklarından, şikayet hakkından, adil yargılamadan, hukuk devletinden söz etmiştir.²⁶⁵ Ama bu yaklaşım genelde hapisteki DP'liler için olmuştur.

27 Mayıs öncesinin iki zıt kutbu CHP ile DP'nin devamı olarak kurulan AP'yi ortak bir hükümet kurmaya iten en önemli neden, ordu içindeki radikallerin yeni bir askeri müdahalesini tahrik edebilecek muhtemel bir siyasi kriz tehdidi olmuştu. Dolayısıyla koalisyon gönüllü bir beraberlikten çok ordu vesayetine dayanıyordu. Bu nedenle kısa bir süre içinde taraflar arasında anlaşmazlıklar ortaya

²⁶⁴ Ayşe Ceyhan, **Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Afa Yayınları, 1991, s. 23.

²⁶⁵ Demirel, a.g.e., s. 240-241.

çıkıştır. Bir kısım basın ve AP'nin özellikle Yassıda mahkumlarının affi konusundaki istekleri, ordu mensupları arasında yayılan 27 Mayıs'ın ruhundan uzaklaşdığı düşüncesi, koalisyonun siyasi istikrarı sağlayamaması yanında ekonomik sorunlara çare bulamaması, buna karşın meclisin açılır açılmaz milletvekili ve senatör maaşlarını gündeme almasının halkta oluşturduğu tepki ve itibar kaybı; parlamenter demokrasinin geleceğini yeniden tartışma konusu haline getirmiştir.²⁶⁶

Hükümet programında, AP'nin ısrarla üzerinde durduğu, seçim kampanyası boyunca DP'den boşalan oyları toplamak için Yassıda mahkumlarını affedeceği yolundaki vaatlerini karşılamak için üstü kapalı bir cümle göze çarpmaktadır. Ordu mensuplarının meclisin açılmasından önce parti liderlerinden istedikleri dört şarttan biri, Yassıda suçlularının affedilmemesidir. Bu şarta İsmet İnönü'nün ısrarı üzerine “şimdilik” kaydı eklenmiştir.²⁶⁷ Fakat AP kendi oy tabanına bir şey söylemek zorundadır. AP'ni tatmin için “geçmiş siyasi mücadelelerin yaralarını tamamıyla tedavi etmek, dikkat ve ehemmiyetle göz önünde bulundurulacak üzerinde çalışmaya başlanılacak bir husus olacaktır” cümlesi konmuştur.²⁶⁸

Hükümetin kurulması ile birlikte aralık ayı sonlarına kadar af maddesi en önemi gündem olarak birinci sırada tartışılmıştır. AP'nin ısrarla affi gündemde tutması, parti teşkilatının CHP ile ortak bir hükümet kurma fikrine karşı duyduğu antipatiyi gidermeye yönelik olduğu düşünülebilir.

AP ile CHP'nin birlikte hükümet kurdukları dönemde, askeri çevrelerin bir kısmı ile CHP'nin ortak düşünsel perspektifi AP'yi de bu çevreye yakın tutmuştur. Bu çevreye AP'nin içindeki aşırıları ile CHP içindeki aşırıları karşı çıkmış; SKB'nin ihtilal yanlıları ile de bu iki grup arasında bir hareket paralelliği belirlemiştir. CHP içindeki grupla ordudaki subaylar, toplumsal konuların gündeme getirilmemesi nedeniyle mevcut hükümeti eleştirip sorunun başka bir biçimde çözümü üzerinde ısrar ederken; AP'li aşırıları da sürekli af sorunu üzerindeki tartışmaları yoğunlaştırmak istemişlerdir. Bu kamplaşmanın siyasal hayata yansımaları en belirgin

---

²⁶⁶ Akyaz, a.g.e., s. 176.

²⁶⁷ Toker, “Demokrasimizin... (1961-1965) ...”, s. 40.

²⁶⁸ Toker, “Demokrasimizin... (1961-1965) ...”, s. 38.

şekilde, İnönü'nün 17 Ocak 1962 tarihinde kapalı rejime karşı olduğunu ve Atatürk reformlarını kesinlikle tartışma konusu yapmayacağını belirten konuşmasında somutlanan dengeli tavrında görülebilir. Başbakan mevcut koalisyonu üzerinde anlaşılabilir şekilde yürütürken, tavrına karşı oluşturulmak istenen muhalefeti tesirsiz kılmayı amaçlamış ve davranışı bu görüş açısından belirlenmiştir.²⁶⁹

Genel af sorununun bu şekilde sürekli gündeme gelmesi ordu içindeki müdahale yanlısı radikallerce bir kışkırtma olarak yorumlanıyordu. Örneğin 20 Aralık'ta eski MBK üyesi ve artık Tabii Senatör Mucip Ataklı bir genel affın ikinci bir ihtilale neden olabileceğine şu sözlerle dikkat çekiyordu: "İhtilale sebep olanlar mazlum, ihtilali yapanlar zalim ilan edilmeye çalışılıyor. Geçmiş zulüm ve soygun idaresinin hasreti içinde kıvrananlar, şunu bilsinler ki ihtilali yapan kuvvetler aynı akıbeti ve hatta daha korkuncunu kendileri için hazırlamaktan bir an dahi tereddüt etmezler".²⁷⁰ AP Genel Başkan Gümüşpala Akşehir'deki bir konuşmasında "Af muhakkak çıkacaktır. Sabırlı olun ve bilhassa partinize güvenin. Koalisyonunda birinci şart olarak af vardır. Tahammüllerin de bir derecesi olduğu muhakkak. Belimizde yumurta küfesi yoktur. Kimseye de perçin olmadık. Koalisyon memleketin ızdırabını gidermek için yapılmıştır. Gidermezse koalisyon tehlikeye düşer" diyordu.²⁷¹

Bu sırada Kayseri Cezaevi'nde bulunan Celal Bayar bu durumu şöyle özetler: "Dışarıdan gelenlerle temas eden arkadaşlar birbirini tutmayan haberler getirdi. Eksik olmasınlar işittikleri mühim haberleri bana yetiştirmeye dikkat etmektedirler. Bu söylentiler, bu günlerde çıkan gazetelerin yazıları, hükümet ve partiler için mühim hadiselerin geçmekte olduğu fikrini vermektedir. Memleket fena bir duruma düşmüştür. Bu kaygı yanında af meselesi tabiatıyla zihinleri kurcalayan önemli bir olaydır. Herkes bu vaziyetten fikir yürütmektedir. Başvekil İsmet İnönü af yapmayacağını şef edasıyla basın mensuplarına (yazılmamak şartıyla) söylemiş... Koalisyonun diğer kanadını temsil eden Adalet Partisi'nin başkanı afta ısrar etmekteymiş. Şu günlerde halkın tazyiki ile bu partinin daha azimli olduğu anlaşılmakta, gelen haberler de bu görüşü teyid etmektedir. Bu iki zıt cereyan, işleri

---

²⁶⁹ Kayalı, a.g.e. , s.100.

²⁷⁰ Ahmad, "Demokrasi Sürecinde..." s. 215.

²⁷¹ Cumhuriyet, 19.01.1961, s. 1.

nasıl bir mecraaya sürükleyecektir? Netice merak ile beklemeye değer...”²⁷²

Af kanunu hakkındaki asıl tartışmalar 22 Şubat Olayı’ndan sonra patlak vermiştir. İnönü’nün 22 Şubat ihtilal denemesini yapanlara yönelik af kanunu çıkartmak istemesi gerilimi arttırmıştır. Özellikle Nisan ayı boyunca af tartışmaları yoğunlaşmıştır.²⁷³

19 Nisan’da 22 Şubatçılar için istenen af yasaı mecliste görüşülürken, neredeyse koalisyon yıkılacaktı. İnönü, 22 Şubatçılara erken bir af sözü vermişti, AP buna karşı çıkıyordu. Fakat askerlerin kesin tavrı AP’yi sindirdi ve koalisyon bir süre için kurtulmuş oldu.²⁷⁴

19 Nisanda siyasi af meselesinde bir anlaşmaya varmak gayesiyle tertiplenen parti liderleri toplantısında konuşan Başbakan İnönü 22 Şubat hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamıştı:

“Siyasi af mevzuunun ordu içinde bir tartışma mevzuu olduğunu bilirsiniz. 22 Şubat’ın temel unsurlarından biri de budur. (Siyasi af yapılacak, intikam idaresi gelecek... Hayır!... Bunun için de ihtilâl idaresi devam etmelidir) dediler. 22 Şubat hadiselerinin esas saiki budur. Biz iktidar olarak çıktık (İntikama müsaade etmeyeceğiz. İhtilale de müsaade etmeyeceğiz) dedik. Bu oldu, bertaraf ettik. Ondan sonra da askerler için af düşündük. Şimdi deniyor ki (Askerleri bağışladınız, ötekileri niçin bağışlamıyorsunuz?) Meseleler arasında fark vardır. Sivil adamların affı meselesi, hüküm giymiş olanların meselesidir, ötekilerin affı meselesi bir tedbirdir. Yani ordunun, askerın kendi vazifesi ile uğraşması, siyasî faaliyetlere, kanuni faaliyetlere müdahaleden uzak bulunmasını temin etmek meselesidir.

Ordu, 27 Mayıs’ta tam kadro ile çıkmıştır. Ondan sonra ordu biraz daha politikaya batmıştır. Biz böyle bir Meclis aldık. Bazı şartları kabul ederek geldik. (Meclis açılmayacaktır. Hocalardan fetva aldık. Meclis açılmadan müdahale edersek Anayasayı ihlal etmiş olmayız.) dediler. Şartlarını kabul edecek ölçüde kabul ettik.

Geçmişte orduları siyasetten ayırmanın safhalarını geçirmişimdir. Dedik ki

²⁷² Celal Bayar, **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel A. Demirel, İstanbul, YKY Yayınları, 1999, s.33.

²⁷³ Ahmad, “Türkiye’de Çok..” s. 247.

²⁷⁴ Ahmad, “Türkiye’de Çok..” a.y.

(Kan dökülmeden yerinize giderseniz sızı divan-ı harbe vermeyeceğim). Bunu söylerken hükümet yanımda değildi. Parti liderleri yanımda değildi. Hükümete sordum, karar verdik, parti liderleri iltihak ettiler. Bizden yazılı istediler. Verdik, yazı ile teyit ettik. Büyük Millet Meclisi'ne karşı mesuliyet aldım üzerime...

27 Mayıs'tan bu yana onun gibi (4-5) hareket olmuş ve yatışmıştır. O tarihlerde en nihayet bu ordunun üzerinde ve başında Milli Birlik İdaresi vardı. Tesirleri yoktu, olmadığı anlaşılmıştır. Bugün bunları yani 22 Şubatçıları bağışladık. Siyasi hayatta (Bunları nasıl yaptınız?) münakaşası olduğu gibi ordu içinde ve dışında (Türk ordusu nasıl olmalıdır?) diye fikirler vardır. Askeri hayatta başlıca kuvvet olmak isteyenler, kendilerine göre bir ordu vücuda getirmek isteyenler var.

Ordu başındakilerin hepsinin otoritesi vardır. Fakat unvandan ibarettir. Herkes kendi anlayışına göre bir ordu vücuda getirmek ister. 27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Komitesi'nin en mühim işi bu olmuştur. Ordunun ihtilale sadakatini temin için tedbirler almıştır. Emeklilik bu sebeple yapılmıştır. Sulh zamanında ordu mutlaka bozulur. Birinci Cihan Harbi'nde Fransız ordusunun hudut muharebelerinden Paris'e gelinceye kadar kadrosundan yarısından fazlası tasfiye edilmiştir.

7200 kişi çıkardılar. (Ordu sağlamdır, kaya gibidir.) kanaatinde idiler. 1-2-3 ay geçti. Ve 2-3 ay içinde sağlam zannedilen ordu, tamamen kendi aleyhlerine oldu. Şimdi elimizdeki ordu, böyle bir ordudur. En son hastalık temayülü 22-23 Şubat hadisesidir. Bunların hepsini biliyoruz. Dedik ki, (Bundan sonra yaptırmayacağız. Anayasaya karşı hareket edenlere lütuf yok).

22 Şubat'ta emekliye ayrılanlar 42 numaralı kanuna tabi olmamışlardı. Disiplin cezası olarak emekliye ayrılmışlardı. Ufak rütbeliler... Onlar bir meseledir. Emeklilik hakları yok, tamamen sokağa atılmışlardı. Bunlar canlı birer propaganda sınıfı olarak yaşamaktadırlar. Bunlara iş bulma, başka bir memlekette tahsil imkanı arama tedbirleri içindeyiz. Çünkü bunlar hala ordudaki arkadaşlarını görüp (beraberdik, seninle hemfikirdik. Bu işi beraber yapacaktık. Tesadüfen bulunmadın) diye birbirlerini tahrik etmektedirler.

Şimdi bir emniyet havası teessüs etmiştir. Kanaatim odur ki bugünkü

neticeye varmamızı beş ay değil, seneler içinde alacağımızı ümit ediyorum. Çok farklıdır, fakat meseleyi tamamen halletmiş olarak görmemekteyim.”²⁷⁵

AP-CHP koalisyonu bu olayı takip eden günlerde daha ihtilafsız yürümüş, ancak 22 Şubatçıların affedilmesi için Meclis’e kanun teklifi verildiğinde AP’li aşırıları uzlaşma bedeli olarak DP’lilerin affı konusunu öne sürmüşlerdir. Fakat bu engel de aşılar 22 Şubatçıları affedilmiştir. Bu olay sırasındaki önemli bir gelişme de, kanunun mecliste engellenmesi eğilimi üzerine Sunay’ın, ordu ile milletin karşı karşıya getirilmemesi gerektiği ihtarını yapması; sonraki gün, AP ile YTP’nin tasarısının kanunlaşmasını sağlayacak şekilde oy kullanmalarındır. Bu gelişme de AP’nin ordu tarafından güdümlendiği intibasını uyandırarak, parti içinde daha sonraları iyice belirginleşecek muhalefeti güçlendiren bir olay olmuştur.²⁷⁶

Erkanlı af tasarısının meclisten geçmesini değerlendirirken, “İnönü 22 Şubatçıları affetmek zorunda kalmıştır, bu affın gerçek sebebi merhamet değildir. Eğer olay mahkeme konusu yapılsaydı, Sunay dahil bütün kumandanların, albaya kadar bütün subayların, profesörlerin, bir sürü sivilin yargıç önüne çıkması mecburiyeti hasıl olacaktı. Yassıada denemesini iyi değerlendiren İnönü, Türkiye’yi yeniden bir mahkeme salonu haline getirmektense, hadiselerle bir sünger çekmekle en doğru hareketi yapmıştır” diyerek durumu özetlemektedir.²⁷⁷

22 Şubat girişiminin amacı, geçici bir aydın demokrasisi idi.²⁷⁸ 1930–1960 arasında Türkiye’deki aydın muhalefeti, 1950 öncesinde olduğu gibi özgürlük sorununu ön plana getirmekteydi. 1960’tan sonra sosyal ve ekonomik konular da önem kazanınca, mevcut yönetime karşı olan hareketler bu iki sorunu birlikte mütalaa etmeye başlamıştır. Daha sonraki gelişmelerde de ekonomik sorunların halli, özgürlüklerin kökleşmesinin önşartı sayılmaya başlanmıştır. Aydın grupların Cumhuriyetin başından beri ülkedeki demokratik yönetimin işlerliğinin önşartlarını hazırlama gerekçesi ile temel hak ve özgürlükleri bir zaman için sınırlanabileceği yönündeki mantığı, 1960 sonrası için de konulara yaklaşımda temel perspektif olmuştur. Bir başka deyişle, iki dönemde de, aydınlar, demokrasinin işlerlik

---

²⁷⁵ İsen, a.g.e., s. 71–72.

²⁷⁶ Kayalı, a.g.e., s. 101-102.

²⁷⁷ Erkanlı, a.g.e., s. 190.

²⁷⁸ Aydemir, “Talat Aydemir’in Hatıraları...”, s. 115.

kazanması için işe, demokratik özgürlükleri kısıtlamakla başlamışlardır. Bu yanlış tavır, salt askeri idareyi amaçlayanların değil, dönem iktidarlarının da davranış kalıbına uygundur. Hatta AP iktidarı da 22 Şubat sonrasında, özgürlüklerin kısıtlanmasına karşı olmasına rağmen, özgürlüklerin kısıtlandığı hukuksal çerçevede çalışmak zorunda bırakılmıştır.

MBK ile 14'lerin bir müddet ortak iktidar olduğu gerçeği ve Türkiye'de ordu iktidarı olasılığı, diğer politik örgütleri de ordu içi ilişkilere kayıtsız kalmamaya yöneltmiş, bu da tüm örgütleri ordu içi gelişmelerde taraf yapmıştır. İşte 22 Şubat Olayı'ndan önce Hava Kuvvetlerini alarma geçirenler konusunda hiçbir işlem yapılmamış olması bu bağlamda düşünülmelidir.

CHP'nin ikili tutumu, ordu içinde daha sonra oluşacak iki ayrı çizginin parti içinde gelişmesinin de etkisi ile netleşmesine yol açacak olayların başlangıcı mahiyetindedir. 12 Martta çok değişik çizgilerin müdahale isteğinde birleşmeleri, ancak ordu içi gelişmeler ve bu gelişmelere karşı politik grupların tavırları kavrandığında anlaşılabilir.²⁷⁹

Nisan ayı af münakaşaları içinde geçmişti. AP siyasi aftan DP'lilerin de yararlanması için çabalıyordu. 23 Nisan'da Başbakan'la yaptığı görüşmeden sonra Genelkurmay Başkanı Sunay gazetecilere şunları diyordu: "Ordu affı ile diğerlerini karıştırmak çirkin bir harekettir. Bu niyetli insanların yaptığı bir şey değildir, iyi niyetli olmayanlar ordu ile milleti karşı karşıya getirmek istiyorlar."²⁸⁰

30 Nisan'da Meclis'e getirilen 22-23 Şubat hadiselerine isimleri karışanların affına dair tasarı üzerinde ilgi çekici konuşmalar yapıldı. Tasarının hemen kanunlaşacağı muhakkaktı; ancak bazı milletvekilleri 22 Şubat'ın sebep ve neticeleri hakkında fikirlerini ortaya koyma fırsatını buldular.

Ahmet Tahtakılıç'a göre 22 Şubat memlekette estirilen rejim buhranlarından ileri gelmişti. Rütbe ve mesleği ne olursa olsun artık bu memlekette böyle bir teşebbüsün yapılmaması gerektiğini ileri süren Tahtakılıç "zira feda edilecek ne vaktimiz, ne paramız, ne de şahsiyetimiz kalmıştır" diyordu.

---

²⁷⁹ Kayalı, a.g.e., s. 105-106.

²⁸⁰ Orhan Tokatlı, **Kaybolan Yıllar (1961-1973)**, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 74.

Başbakanın hadise gecesini şahsen af için bir söz verme yetkisine sahip olmadığını belirten CKMP milletvekili İrfan Baran şunları söylemişti:

“Bu aftan beklenen faydalar doğmayacaktır. Çünkü Türkiye’de güdümlü demokrasinin hasretini çeken ve bunun fikriyatını yapanlar henüz tasavvurlarından vazgeçmemişlerdir.

Kimse yumruklarımızı göğsümüze, silahlarını burnumuza dayamıyor ama bazı kanallardan geçirilen ve aramızda estirilen basınçlı havalarla bir güdümlü demokrasi oluşturma gayretleri aralıksız devam ediyor. Bir ihtilal daha olursa yüz binlerin öleceğinden bahsediliyor. Bu affa evet demeyeceğim.”

Görüşmeler devam ederken AP milletvekillerinden Şadi Pehlivanoglu ve Mustafa Kaptan bir tavrı vererek 22 Şubatçılarının ordudan uzaklaştırılmalarını, inzibati tedbirlerle cezalandırılmalarını istediler. Tasarıda böyle bir değişiklik isteği, Gökhan Evliyaoğlu ve Hami Tezkan tarafından da desteklenmiş fakat reddedilmişti. Mecliste çoğunlukla kabul olunan teklif 4 Mayıs’ta Senato’dan da geçerek kanunlaştı.

Artık askeri af meselesi kapanmış, siyasi af meselesi alevlenmişti. AP görüşünü ortaya koyarak “Toptan ve kademesiz bir af” istediğini açıkladı. Başbakan, 6 Mayıs günü evine gelen Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’la 45 dakika görüştü. Ordunun siyasi af meselesindeki kanaati, bu toplantıda ele alındı. 27 Mayıs ihtilalinden sonra cereyan eden hadiseler bazı mahfillerde çeşitli tepkilere sebep olmuştu.

Parlamentoda yükselen siyasi af tansiyonuna mukabil bu mehafilde soğuk bir hava esiyordu. Ancak kumandanlar kademeli siyasi affın ekim’de çıkmasına hayır dememişlerdi. Bu, İnönü’nün tarafları memnun edeceğini ileri sürdüğü orta yol idi.

Koalisyonun diğer ucu AP ise bu konuda taviz vermeye yanaşmıyordu ve partiler buna bir hal çaresi bulamıyorlar, kabine sarsıntı geçiriyordu.²⁸¹

İnönü bu sıralarda Konya ve Eskişehir’deki askerî birliklere ziyaretler yapmış, subaylarla bayramlaşmıştı. Ankara’da ki siyasi hava ağırlığını muhafaza

---

²⁸¹ İsen, a.g.e., s. 75.

ediyordu.

27 Mayıs günü yeni bir ihtilal olacağı söylentileri kulaktan kulağa fısıldanıyordu. O gün mutad törenlerin dışında cereyan eden hadise, Turan Emeksiz heykeline “Harbiyeli Aldanmaz” ve “14 ler” yazılı çelenklerin konulması oldu.²⁸²

Celal Bayar ise hatıralarında durumu şu şekilde tasvir eder:

“1-İnönü, oyalama politikasını bırakıp affa karşı direnmektedir. Adalet Partisi’ni içinden oyup istediği noktaya getirmek yolundadır. AP’den bakanlar kendisinin yardımcısıdır. Gümüşpala, İdare Heyeti’nin tam müzaheretine sahip değildir. Heyet dışındaki ekseriyet dayatmakta ve İnönü’nün tehdit ve sert tedbirlerine kıymet vermemektedir... Meclis dışı umumi efkarı temsil eden teşkilattakiler ise galeyan halindedir, merkezi tazyik etmektedirler. Mebusları seçim dairelerine sokmamak gibi tedbirlere başvurmaktadırlar.

2-YTP bundan birkaç ay öncesine nazaran umumiyetle daha ileridedir. Hatta bu işin şampiyonluğunu AP’ye kaptırmamak istemektedir. CKMP de af meselesinde diğer partilere yanaşmak yolundadır. Osman Bölükbaşı 27 Mayıs ayaklanmasına zemin-i vasat hazırlayanlar arasında kendisinin de dahil olduğu mülahazasıyla ekseriyete temayül etmek suretiyle iki taraflı bir istikamet takip ediyormuş. Şimdi Bölükbaşı’ya vekalet eden Hasan Dinçer daha açık kalpli görünüyor. Diğer partilerden ayrılmıyor imiş!.. Yani siyasetin ibresi İnönü’yü, Halk Partisi’ni göstermiyormuş!..

3-Cemal Gürsel rivayete göre affa taraftar imiş... Reiscumhura verilen kanuni salahiyeti geniş ölçüde kullanmak istiyormuş... Bu yolda teşebbüs dahi geçmiş ancak İnönü, Reiscumhura prestij ve bizlere iyilik sağlayacak bu teşebbüsü baltalamak için formalite şikayeti çıkarıyormuş... Resmen talep ve heyet raporu gibi... Bakalım! Bu gidişin sonu nereye varacak!”²⁸³

İnönü hükümetin bitişinin ardından “Geçen hükümet, yedi ay kadar sürdü. Yedi ay birbirine tamamıyla zıt manzaralar göstermiştir. Birbirinden çok ayrı sanılan iki parti, koalisyon sebebiyle birbirine oldukça yaklaşmıştır. Her yerde Adalet

---

²⁸² Gürcan, a.g.e., s. 41.

²⁸³ Bayar, a.g.e., s. 42.

Partililerle Halk Partililer birbirlerine hasım gözüyle bakmamışlardır. Birçok yerlerde merkezde olduğu gibi teşkilatta da itimatsızlık tamamen yenilememiştir. Ancak geniş ölçüde yenilmiştir. Hükümet içinde Adalet Partisiyle beraber çalışmak son derece müsbet olmuştur. Yakından birbirini tanıyan ve sorumluluk taşıyan Bakanlar birbirleriyle memleket meselelerini anlaşma halinde yürütmüşlerdir. CHP’li Bakanlar ve zannediyorum Adalet Partili Bakanlar da kendi teşkilatları tarafından itaba uğramışlardır.” diyerek görüşlerini bildirmiştir.²⁸⁴

Koalisyonun bitiş sebebi olarak da “CHP ile AP arasında hükümette anlaşma olmasına karşılık meclis içinde ve partilerin kendi içinde anlaşma olmamıştır. Esasen buhran da bu yüzden çıkmıştır. Bunun başlıca sebebi evvelce de söylediğim gibi -bir koalisyona kurulduğu zaman merkez idarecilerini ve genel başkanlarını hükümete sokmak lazımdır diye vasiyet edeceğim demiştim-. Bunu bir tarihi hatıra olarak anlatmamın sebebi ilerisi için istifadeyi sağlamaktır”²⁸⁵ diyerek Ragıp Gümüşpala’nın hükümette görev almamasını öne sürmüştür.

AP, koalisyona 11 bakanla katılmıştı. Akif İyidoğan Başbakan Yardımcısı, Necmi Ökten Devlet Bakanı, Nihat Su Devlet Bakanı, Ahmet Topaloğlu İçişleri Bakanı, İhsan Gürsan Ticaret Bakanı, Suat Seren Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Şevket Pulatoğlu Gümrük ve Tekel Bakanı, Cavit Oral Tarım Bakanı, Cavit Akyar Ulaştırma Bakanı, Kamuran Evliyaoğlu Basın Yayın ve Turizm Bakanı, Muhittin Güven İmar ve İskân Bakanı oldular. Bu bakanlardan Ahmet Topaloğlu, Muhittin Güven, Cavit Oral, İhsan Gürsan ve Suat Seren dışındaki 6’sı, 1 Haziran 1962’de hükümet istifa edince, CHP’ye geçtiler. Suat Seren de, Bayar’ın tahliyesi sırasında meydana gelen olaylar üzerine, CHP’ye geçenlere katıldı.²⁸⁶

Partinin önde gelenlerinden Sadettin Bilgiç, “CHP Genel Başkanı ve Başbakan İsmet İnönü, AP’li bakanlar üzerinde kendi bakanlarına göre daha etkili idi. Zaten istifa edenler Genel İdare Kurulu toplantılarında hiçbir zaman olumlu bir fikirle görme imkanına sahip olmadık” diyerek AP içinde tam bir birlik tesis

---

²⁸⁴ CHP, “1962...”, s.10.

²⁸⁵ Aynı yer.

²⁸⁶ Bilgiç, a.g.e., s. 86.

edilememesinden söz etmektedir.²⁸⁷

İhtilal sonrası Türkiye’de seçim neticelerinin bir araya getirdiği CHP ve AP koalisyonu böylece çökmüş oluyordu. Zıt kardeşlere benzetilen bu iki partinin uzun müddet bir arada olamayacakları fikrini öne sürenler haklı çıkmışlardı. İnönü’nün istifası çeşitli çevrelerde bir şok tesiri yaptı. Partiler içinde ihtilaf baş göstermiş, karşılıklı ithamlar, istifalar artmıştı. Herkes yine “nereye gidiyoruz?” sorusunu sormaya başlamıştı. Mecliste partilerin sandalye sayısı nispetleri göz önüne alınca, kabine buhranının uzayıp gideceği anlaşılıyordu.²⁸⁸ Mayısın son günlerinde Cumhurbaşkanı Gürsel’le görüşmeler yapan Başbakan İnönü, 30 Mayıs’taki kabine toplantısında istifasını açıkladı. Böylece ilk koalisyon hükümeti de tarih sayfalarındaki yerini almıştır.

H- CHP-AP Koalisyon Hükümetinin Türk Siyasi Kültüründeki Yeri:

İsmet İnönü ve Ragıp Gümüşpala iki farklı düşünceyi bir noktada buluşturmak için birlikte hükümet kurarak belli bir dönem ülkeyi yönetmişlerdir. Bu dönem uzun olmamakla birlikte çok çekişmeli bir sürece sahne olmuştur. Nitekim parti tabanları bunu benimsemekte güçlük çekmiş ve parti politikaları bu doğrultuda şekillendirilmiştir.

Ülkenin cumhuriyet döneminin en zor dönemeçlerinden birinden geçtiği söylenebilir. Çünkü gidişatın nereye gittiğini ilk başta kimse kestirememiştir. CHP ve DP’nin devamı özellikleri taşıyan AP koalisyon kurduktan sonra 22 Şubat 1962’de bir ihtilal girişimi daha olmuştur. Bu girişim başarısız olsa da İnönü’nün deyişiyle “Milletçe büyük bir badire atlatılmıştır.”

Türkiye’de bu hükümete kadar bir koalisyon kültürünün varlığından söz edilemez. Çünkü 1945’e kadar –kısa süreli TCF ve SCF deneyimleri hariç- tek partili siyasi hayat yaşanmış, bu tarihten sonra DP siyasi hayata girmiştir. Bu dönemde ise CHP yerine DP tek başına iktidar olmuştur. 1961’den sonra ise parti sayısı arttı ve seçimler daha da çekişmeli hale geldi. 1961–1965 döneminde kısa süreli koalisyonlar

---

²⁸⁷ Bilgiç, a.g.e., s. 87.

²⁸⁸ İsen, a.g.e., s. 74.

dönemi yaşandı. 1965 seçimleriyle birlikte AP tek başına iktidara geldi.

1 Haziran 1962 tarihine kadar görevde kalan Türkiye Cumhuriyetinin bu ilk koalisyon hükümetinin en büyük başarısı bir askeri ihtilal girişimi atlatılabilmiş olmasıdır. Kısa sürede görevden ayrılmasına karşılık, CHP-AP koalisyonu büyük bir bunalımın olağanüstülükleri arasında oldukça önemli işler gerçekleştirmiş bir hükümetti:

1- 27 Mayıs'a dönük eleştirileri yasaklayan Tedbirler Kanunu, 5 Mart 1962'de çıkmıştı.

2- 147 öğretim üyesi, 27 Mart'ta üniversitedeki görevlerine dönme hakkını kazanmışlardı.

3-Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasına ilişkin yasa, 22 Nisan 1962'de onaylanmıştı.

4- Devlet Planlama Teşkilatı ilk beş yıllık plan çalışmalarını büyük çapta hızlandırmıştı.

5- Ağır dış kaynak yetmezliğindeki ekonomiyi canlandırmak üzere Batı sistemiyle OECD çerçevesinde bir Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu oluşturmaya dönük adımlar atılmıştı.²⁸⁹

6- Hükümet bu dönemde Doğu Anadolu'da yaşanan kıtlık dolayısıyla ciddi sıkıntı çekmiştir. Bu sıkıntının aşılması için bölgeye yardımlar yapılmıştır. Bununla birlikte kaynak yetersizliğine çözüm için çareler aranmıştır. Hükümet 6 Ocak 1962 tarihinde ABD ile ülkenin buğday ihtiyacı karşılamak üzere 300 bin tonluk bir yardım antlaşması imzalamıştır.²⁹⁰

AP'nin hükümetten çekilmesiyle yıkılan bu hükümetin yerine yine İnönü başkanlığında bir CHP-YTP-CKMP hükümeti kurulmaktadır. Bir askeri ihtilal girişiminin daha boşa çıkarılmasından sonra dağılan bu hükümetin yerini bu kez CHP ile TBMM'deki bağımsızlardan oluşan 3. İnönü koalisyonu hükümeti almıştır.

Bu dönem içinde yapılan yerel ve Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimlerinde, AP oylarında büyük bir artış da görülmektedir. Bundan güç alan ve AP eski liderinin ölümü üzerine genel başkanlığa seçilen Süleyman Demirel'in liderliğinde hükümeti düşürme çabalarını hızlandırdı. Nihayet 1965 yılının Şubat ayında bütçesi reddedilen

²⁸⁹ Gevgilili, a.g.e., s. 248.

²⁹⁰ Cumhuriyet, 06.01.1962, s. 1.

3. İnönü hükümetinin istifası sonucu, bir bağımsızın başkanlığında, CHP dışındaki tüm partilerin katıldığı yeni bir hükümet oluşturuldu. Demirel'in de başbakan yardımcısı olarak görev aldığı bu hükümetin kurulması ile birlikte, sivil yönetime geçiş sürecinin tamamlandığı söylenebilir.

SONUÇ

Türkiye'nin uzun süreli ilk yaygın demokrasi tecrübesi 27 Mayıs 1960 tarihinde bir askeri ihtilalle nihayete ermiştir. Bu dönemde iki büyük parti CHP ve DP mücadele etmişlerdir. 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde DP önemli bir farkla seçimleri kazanmıştır. Burada dikkate değer husus, bu iki parti arasındaki ideolojik ayrımın büyük olmamasıydı. Çünkü DP nihayetinde CHP menşeli bir parti konumundaydı. Ayrım asıl hitap ettikleri kitleyle alakalı idi. Bir CHP karşıtları merkezi olan DP, daha ziyade taşraya hitap eden bir söylemle halkın karşısına çıkmış, bunun karşısında CHP ise Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren kendi kimliğini tesis etmiş bir bürokrat-şehirli zümreyle siyasi hamlelerini gerçekleştirme yönüne gitmiştir. Bu çekişmenin gitgide sertleşmesi ile birlikte “demokrasiye paydos” denilmiş ve cumhuriyet döneminde yönetimin ilk kez askeri bir zümrenin iradesine geçtiği bir ihtilal gerçekleştirilmiştir.

İhtilal sonrası Milli Birlik Komitesi kurulmuş ve yeniden demokrasiye geçilinceye kadar askerlerin oluşturduğu bu komite yönetimde kalmıştır. 18 aylık bir dönemden sonra yapılan seçimler sonucunda, en fazla oyu alan iki parti CHP ve DP'nin devamı niteliğindeki AP yeterli çoğunluğu sağlayamadıkları için mecburi bir koalisyon kurma yoluna gitmişlerdir. Bu ise tarihimizin ilk koalisyon hükümeti olmuştur.

Bu döneme parti tabanlarındaki anlaşmazlıklar ve silah gölgesi altında yapılan siyaset damgasını vurmuştur. İki düşman kardeş CHP ve AP'nin birlikteliği henüz devam etmekte olan ihtilal havası tedirginliği ve ülkenin içinde bulunduğu zor durumla paralel bir seyir izlemiştir. Bu hassas dönemde Yassıada mahkumu DP'lilerin affı ana gündemi oluşturmuştur ve partilerarası çekişmeler bu temel üzerine şekillenmiştir. CHP ve AP arasında bir uyum beklentisi ise bu sebeple daima ikinci planda kalmıştır. 22 Şubat 1961'de yaşanan ikinci bir ihtilal girişimi ise hala siyasetin keskin bir dönemeçten geçtiğinin bir kanıtı olarak gösterilebilir.

Bütün bunlarla birlikte Türkiye bir sosyal dönüşümün eşliğindedir. Köyden kente göçle birlikte sosyolojik yapıda bir değişim süreci yaşanmıştır. Bu ise siyaseti yakından ilgilendirmiştir. Çünkü çevrenin merkeze kayması parti politikalarının tekrar gözden geçirilmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu değişimi en

iyi şekilde tabana yayan ve vatandaşın nabzını en iyi tutan partiler, bundan sonraki dönemlerde iktidara geçeceklerdir.

Bu koalisyonla birlikte Türkiye’de bir koalisyonlar dönemi yaşanacaktır. Bu dönemin en büyük sıkıntısı uyumdur ve partiler arası uyumsuzluk ülke istikrarının daima gerilere gitmesi ve siyasi-ekonomik bunalımlarla yüz yüze kalmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte yaklaşık 10 senelik aralarla yapılan ihtilaller de demokratik kültürün tam oturamamasının ve güvensizliğin başlıca sebeplerinden biridir. AP hükümete katıldığında 11 bakanla yerini almış, hükümetin istifasıyla birlikte 7’si CHP saflarına katılmıştır. Bu ise siyasetin zemini hakkında bize bilgi vermektedir.

CHP ve AP daha sonra 20 sürececek bir iktidar yarışına bu 1961 seçimleriyle başlamıştır. Koalisyon döneminde yaşananlar ne kadar olumsuz olursa olsun, iki parti de ülkeyi düzlüğe çıkarmak için mücadele etmişlerdir. Bu dönem şunu bir kez daha göstermiştir ki Türkiye’de demokrasinin gelişmesi, ülke menfaatlerinedir. Devlet-millet birlikteliğinin pekişmesi için olmazsa olmaz şartların başında demokrasi gelmektedir. Bunun içinde ülkenin tüm kurumlarıyla bir ahenk içinde çalışması zorunludur. Bu şekilde ülkemizde demokrasi kültürü gelişecektir.

EKLER

1- 1961 Genel Seçimleri Sonuçları

Seçim Çevresi	Geçerli Oy	CHP	AP	YTP	CMKP
ADANA	246.341	108.161	126.365	0	10.347
ADİYAMAN	82.710	31.034	2.372	40.423	8.881
AFYON	168.199	42.032	47.715	1.972	76.349
AĞRI	67.238	21.759	7.411	14.974	23.094
AMASYA	103.111	39.940	55.548	0	7.469
ANKARA	468.805	181.147	92.734	23.646	166.535
ANTALYA	148.237	51.952	90.614	0	5.560
ARTVİN	65.918	29.158	30.197	0	6.563
AYDIN	192.975	59.587	124.272	1.790	7.326
BALIKESİR	285.475	101.784	167.088	4.670	11.933
BİLECİK	66.724	27.684	33.900	0	5.140
BİNGÖL	41.095	12.768	0	22.442	4.814
BİTLİS	37.261	11.496	0	17.465	8.310
BOLU	139.234	40.150	32.353	40.321	26.497
BURDUR	66.810	29.595	24.600	13.593	0
BURSA	298.678	87.410	188.362	6.114	16.792
ÇANAKKALE	141.097	49.304	43.730	33.720	13.942
ÇANKIRI	90.017	20.910	12.741	0	56.166
ÇORUM	170.821	50.563	89.903	0	27.502
DENİZLİ	163.750	65.426	92.355	2.119	2.904
DİYARBAKIR	121.653	39.857	23.401	52.012	6.331
EDİRNE	110.665	42.551	29.075	27.046	11.182
ELAZIĞ	84.868	30.017	35.909	573	18.610
ERZİNCAN	81.386	39.438	3.893	36.033	1.648
ERZURUM	188.800	53.008	13.748	85.468	35.262
ESKİŞEHİR	146.251	51.627	54.841	2.640	36.171
GAZİANTEP	156.907	73.766	46.066	32.776	4.313
GİRESUN	138.227	48.162	3.860	53.996	32.439
GÜMÜŞHANE	86.768	32.784	23.225	30.714	0
HAKKARİ	21.430	8.846	667	5.426	0
HATAY	145.825	54.279	31.588	49.697	5.145
ISPARTA	90.400	30.357	46.155	13.886	0
İÇEL	163.196	67.483	90.903	0	5.457
İSTANBUL	709.873	270.920	296.568	23.473	87.696
İZMİR	439.266	174.014	241.753	6.388	13.456
KAHRAMANMARAŞ	124.655	48.694	65.069	2.456	7.514
KARS	174.030	83.806	38.115	53.365	0
KASTAMONU	173.344	53.131	16.125	59.903	44.185

Seçim Çevresi	Geçerli Oy	CHP	AP	YTP	CMKP
KAYSERİ	174.316	72.405	77.751	8.242	13.971
KIRKLARELİ	95.902	38.653	13.774	35.240	8.225
KIRŞEHİR	62.199	16.048	6.591	0	39.560
KOCAELİ	110.272	42.752	49.404	2.609	15.507
KONYA	348.252	120.768	81.098	58.614	88.761
KÜTAHYA	146.709	40.177	50.156	3.237	53.155
MALATYA	132.800	89.252	5.556	30.671	7.145
MANİSA	265.441	86.721	159.369	0	18.667
MARDİN	117.283	50.734	0	40.927	25.622
MUĞLA	120.619	46.398	71.698	0	2.532
MUŞ	52.745	16.530	10.779	23.162	2.274
NEVŞEHİR	72.115	23.034	23.473	0	25.608
NİĞDE	111.497	34.305	32.912	4.619	39.611
ORDU	155.253	62.890	38.212	43.417	10.734
RİZE	88.515	27.994	47.315	1.348	11.984
SAKARYA	133.341	37.333	51.242	28.039	16.578
SAMSUN	242.694	89.220	141.387	0	12.068
SİİRT	70.393	33.576	0	35.879	0
SİNOP	92.988	34.612	24.388	0	33.988
SİVAS	230.149	90.290	11.055	101.245	22.546
ŞANLIURFA	120.042	51.544	24.741	36.456	7.299
TEKİRDAĞ	108.825	39.577	7.505	53.675	7.979
TOKAT	166.383	63.617	26.567	66.901	9.513
TRABZON	174.837	69.014	90.012	3.993	11.818
TUNCELİ	44.011	15.466	0	15.587	3.137
UŞAK	70.530	29.398	14.592	0	26.540
VAN	64.233	20.963	5.085	24.428	13.757
YOZGAT	144.204	47.186	17.614	14.544	63.825
ZONGULDAK	218.847	69.695	121.938	0	27.453

2- CHP-AP Koalisyon Protokolü

CHP-AP koalisyonunun protokolü işe şu şekildedir.

“C.H.P. ile A.P. günlerden beri bir hükümet kurma hususunda karşılaşılan güçlüklerle çare bulmak üzere, bir karma hükümet kurmaya müştereken karar vermişlerdir.

15 Ekim seçimleri sonuçlarına göre, Millet Meclisinde hiçbir siyasi parti tek başına çoğunluk sağlayamadığı için, birden çok partinin elbirliği ile hükümet teşkili normal parlamenter ve demokratik rejimin tabii ve kaçınılmaz bir icabıdır.

Memleketimizin bugün karşı karşıya bulunduğu iç ve dış şartların, hiç vakit kaybetmeden, istikrarlı ve güven verici bir hükümet kurulmasını zaruret haline getirdiği aşikardır.

Vatandaşlar arasında iyi münasebetlerin hakim olması ve siyasi husumet fikrinin yerini, medeni bir siyâset anlayışına terk etmesi suretiyle yurttaki huzurun kurulması bakımından da, bir karma hükümet teşkilinde zaruret bulunduğu inancı, her iki partiye hakim olmuştur.

Her iki siyasi teşekkül, 15 Ekim seçimlerinde millettten en fazla oy alan ve Millet Meclisinde en geniş şekilde temsil edilen partiler olduklarına göre, bu partilerin iktidar yetki ve sorumluluğunu paylaşmaları seçim sonuçlarına da uygun bir hal şeklindedir.

Bu inançlardan ve vatanseverce duygulardan hareket edilerek teşkil edilen karma hükümetin programı, Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin programlarında ve seçim beyannamelerinde yer alan esasların muhasalası olacaktır.

TBMM'ne dayanan, ondan kuvvet alan ve Meclis'e karşı sorumlu bulunan hükümet, normal demokratik rejimin bütün icapları ile işler halde bulunmasını başlıca vazife bilecektir.

Mevzuatımızın yeni Anayasaya uygunluğunu sağlayıcı tadillerin en kısa zamanda yapılmasına çalışılacak ve Anayasa ile getirilen yeni müesseselerin gereği gibi kurulması ve işlemesi maksadıyla lüzumlu bütün kanunlar çıkarılacaktır.

İnsan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik cumhuriyet

prensiplerine bağlı olan her iki parti, memleketimizi aşırı sol ve aşırı sağ cereyanlardan ve totaliterliğin her şeklinden korumak hususundaki müşterek azimlerini bir defa daha teyit ederler.

Netice itibariyle aziz milletimize şunu arz etmek isteriz ki, iç ve dış meseleler bakımından memleketimizin içinde bulunduğu nazik şartları göz önünde tutan partilerimiz, siyasi hüviyetlerini müstakilen muhafaza etmekle beraber, memleket davalarını halletmek gayesiyle bir karma hükümet içinde samimiyetle el ele çalışmağa kararlı ve azimlidirler.

Karma hükümetin çalışmalarına hakim olacak diğer esaslar, hükümet programında teferruatlı olarak açıklanacaktır.”

3- CHP-AP Hükümet Programı

VIII. İnönü hükümetinde (20.11.1961–25.06.1962) geçerli olan program kısaca şöyledir:

“Hükümet programını arz etmek için yüce huzurunuzda bulunmakla şeref duyuyorum. Başkanı bulunduğum karma Hükümet siyasi hayatımızda geçmiş misali olmayan yeni bir teşekküldür. Uzun bir ayrılık devri içinde bir araya gelmeleri ve bir dilden konuşmaları imkânsız sanılan siyasi partiler, anlaşarak bir Hükümet kurabilmişlerdir.

Bu netice, milletimizin siyasi olgunluğunun ve her güçlüğü yenme hususundaki denenmiş kudretinin yeni bir örneğidir.

Hülasa olarak söyleyebilirim ki, karma Hükümet memlekette demokratik rejimin tam manasıyla bir vasıtası olarak işleyecek durumda ve kudrettedir.

Cumhuriyet Hükümeti bütün üyeleriyle, Atatürk İslahatının ilkeleri üzerinde kararlıdır. Anayasanın mutlak hakimiyetini temin etmek her siyasetin üstünde hedefimizdir.

Memleketin iç politikasında karşımızda bulunan mesele, vatandaşlar arasında huzuru ve iyi münasebeti sağlamaktır. Siyasi mücadelelerin yarattığı uzaklık ve çekişmenin karma Hükümet zamanında huzura çevrilmesi için bütün imkanlar mevcuttur. Siyasi ayrılık esas itibariyle, siyasetin yukarı kademesini işgal eden idareciler ve hususiyile iktidarda bulunanlar tarafından beslenir. Millet Meclisi kesin bir karar ile temin ederiz ki, memleket idaresinde vatandaşın münasebetleri ve hakları, siyasi kanaat ayrılığından dolayı hiçbir fark göstermeyecektir. Jandarma karakolundan ve köy muhtarlarından yüksek idare makamına ve banka kredilerine kadar hiçbir yerde, vatandaş, hiçbir sebeple eşit olmayan muamele görmeyecektir.

İç politikada acele olan bir ihtiyacımız, asayiş kuvvetlerinin kanun içinde başarılı bir suretle çalışacak bir hale getirilmeleridir. Geçmiş olayların tesiri altında, asker çekildikten sonra, en ehemmiyetli mesele, polis ve jandarmanın kıymetini ve manevi itibarını vatandaş gözünde sağlamaktadır. Vatandaşın itibarı yanında asayiş kuvvetlerinin nefesine güveni ve vazifesine bağlılığı kuvvetlenecektir. Bu neticeyi

elde etmek hem idare makamlarımızın, hem vatandaşlarımızın salim anlayışı ile mümkün olabilir.

Hükümet programının hedefi, hürriyet nizamı içinde hızlı bir kalkınmanın sağlanmasıdır. Bunun ameli çaresi, Devlet ve özel teşebbüs olarak, mümkün olan en geniş ölçüde yatırım yapılmasıdır.

Bu yıldan başlayarak, bütçelerimizi güvenilir bir plana istinat ettirebileceğimize inanıyoruz. 1962 bütçesiyle, geçmiş yıllara nazaran daha geniş bir yatırım hacmine ulaşacağımızı ümit ediyoruz.²⁹¹

Bilhassa tarım, sanayi ve eğitim alanlarında göze çaracak olan bu yatırımlar, Devletin bütün hizmet kollarına makul nispetlerle yayılacaktır.

Kalkınma siyaseti şudur; her sene umumi gelişmemizde mutlaka bir ilerleme sağlamalıdır. Nüfusumuzun hızla artmakta oluşu da hesaba katılmalıdır. Milli gelirimizdeki yıllık yükselme nispeti öyle bir seviyeye varmalıdır ki, nüfus artış payı karşılandıktan başka, ileri memleketlerle aramızdaki mesafenin görünür bir gelecekte kapanması da sağlanabilsin.

Hızlı kalkınmanın istediği yatırımı yapabilmek için milletçe mutlaka israftan uzak bir hayata girip gerekli yatırım payını sağlamak mecburiyetindeyiz. Geleceğini düşünmeyen veyahut hesabını bilmeyen bir millet halinde kalmamak bugünkü ve yarınki hükümetlerin değişmez kararları olmak lazımdır. Siyasi partilerin birbirinin halefi durumunda hep bu istikamette birbirlerini uymaları ve tamamlamaları icap ettiği inancındayız.

Hükümet olarak, enflasyon tehlikesine düşmeden, ekonomimizi durgunluktan kurtaracak tedbirleri süratle alacağız. Hızlı gelişme ile birlikte yüksek istihdam seviyesini, fiyat istikrarını ve adil gelir tevziini göz önünde tutacağız.

Adalet Bakanlığımız, bağımsız adaletin ihtiyaçlarını sağlamak, idari ve kanuni müesseselerini vücuda getirmek için çalışacaktır. Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu gibi Anayasamızın mühletlere bağladığı temel kuruluş kanunları süratle hazırlanarak Yüksek Meclis'e takdim edilecektir.

---

²⁹¹ 10.354.577.000 TL olan 1962 bütçesi 370 milyon açıkla karara bağlandı. Cumhuriyet, 02.12.1961, s. 1.

Bayındırlık politikamız, Hükümetin diğer sahalardaki çalışmalarına muvazi olarak yürütülecek, özellikle, zirai kalkınmada başlıca amil olan küçük ve büyük sulama işlerine önem verilecektir. Bu maksatla yeraltı sularından da geniş ölçüde faydalanılacaktır.

Ticaret politikamızda, alenilik ve umumilik esaslarına dikkat edilecektir. Ticaret hayatımızda, huzur ve güvenin hakim olması mutlaka sağlanacaktır.

Mahsullerimizin dış piyasalarda sürümü ve değerlendirilmesi hususuna önem verilecektir. Kredi imkanlarının bilhassa ve ihracatı teşvike yöneltmesi ve her alanda kooperatifçiliğin geliştirilmesi dikkat edeceğimiz hususlardandır.²⁹²

İktisadi gelişmemizde, Devlet sektöründe vücuda getireceğimiz eserlerin, gerek yeni tesis, gerek gelişme şeklinde olsun, mutlaka plana bağlı olmasına itina edeceğiz. Kurulmuş iktisadi müesseseleri kendi kendilerine gelişebilen müesseseler haline getirmek icabeder. Hususi sektörde sınai gayretleri emniyette bulundurmak ve kredi, vergi, gümrük politikamızla teşvik etmek lüzumuna inanıyoruz. Genel olarak, sanayimizde kaliteyi ıslah etmek, istihsal maliyetlerini düşürmek hedefimiz olacaktır.

Geniş halk kitlelerinin her türlü sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinden faydalanmasını temin etmek, sağlık hizmetlerini köylünün ayağına kadar götürmek sağlık politikamızın hedefini teşkil edecektir.

Basın-Yayın politikamızın esasını, basın ve yayının Anayasa ile temin edilen haklarına riayet teşkil edecektir. Basın-Yayın aleminde sosyal ihtiyaçların sağlanması hedefimizdir.

Milli Eğitim, sadece genç nesilleri yetiştirmenin bir vasıtası değil, aynı zamanda özellikle milli kalkınmayı hızlandıracak ve gerçekleştirecek verimli bir yatırım olarak öne alınmıştır. Bütün faaliyetimizi, uzun vadeli ve esaslı bir plana bağlamak amacındayız. İlköğretim on yıllık bir süre içinde sağlanmak tertibine bağlanmıştır. İlkokulu bitiren ve çeşitli sebeplerle orta öğretime devam imkanı bulamayan çocuklar ve yetişkinler için kısa süreli yetiştirme programları hazırlanacaktır. Bu arada tarım ve el sanatları alanında mesleki ve teknik öğretim

---

²⁹² DPT verilerine göre bir çiftçinin yıllık geliri 950 lira idi. Toprakla uğraşan yaklaşık 16 milyon insan vardı. İşlenen arazi küçük işleyen nüfus çoktu. Çiftçi ailelerinin %75'i toplam tarım arazisinin % 29'unu, geri kalan %25'ise tarıma arazilerinin %71'ini işliyordu. Cumhuriyet, 23.11.1961, s. 1.

kursları ve okuma yazma öğretimi çalışmaları temin olunacaktır. Orta ve yüksek öğretim kurumlarımız iyi yetiştirme esasına göre düzenlenecektir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın lüzumlu gördüğü sektörlerin ihtiyaç ve gelişmeleri dikkate alınacaktır. Teknik öğretim ve mesleki öğretim kalkınma mukadderatımıza sıkı sıkıya bağlıdır. Bu alana daha çok öğrenci sevkine çalışacağız.²⁹³

Vatandaşın vicdan, dini inanç kanaat hürriyeti, Anayasa'nın hükümlerine göre dikkatle korunacaktır.

Dış politikamızın temelini, “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesi teşkil etmektedir.

Birleşmiş Milletler Yasasına uygun olarak, bütün milletler için barış, hürriyet adalet ve hak eşitliği esaslarına dayanan devamlı bir dünya nizamının kurulması, başlıca hedefimizdir.

Bu çalışmalarımızda NATO ve CENTO ittifaklarının hususi ve önemli bir yeri vardır.

NATO, hür ve bağımsız yaşamak, Batı medeniyetinin prensiplerini yaymak, demokratik müesseseleri korumak ve teşvik etmek azminde bulunan memleketlerin, Birleşmiş Milletler yasasına uygun olarak kurdukları bir savunma teşkilâtıdır.

Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye Yunanistan ve İngiltere arasındaki özel bağlar malumdur. Samimi dileğimiz, Kıbrıs Cumhuriyetinin mevcut anlaşmalar dairesinde sükun ve ahenk içinde bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasıdır. Kıbrıs'ın bu gayretlerini ve bölgemizin barış ve istikrarına yararlı faaliyetlerini yakın bir ilgi ile takip edeceğiz.

Komşumuz Yunanistan ile Kıbrıs meselesinin halinden sonra dostluk ve ittifak bağlarımıza ve uygun olarak gelişen münasebetlerimizin daha da kuvvet bulmasına önem vermekteyiz.

Bütün Orta ve Yakındoğu memleketlerine karşı ilgi ve yakınlık

---

²⁹³ Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Komisyonunun açıkladığı rapora göre Türkiye'de ilköğretim sahasında 85 bin öğretmene ihtiyaç vardı. Cumhuriyet, 23.11.1961, s. 1. ayrıca ortaöğretim çağına gelip okutulamayan öğrenci sayısı da yaklaşık 5 milyon civarındaydı. Cumhuriyet, 4.12.1961, s. 1.

duymaktayız. Özellikle, uzun bir müşterek mazinin sonucu olan samimi dostluk hisleriyle, Arap memleketlerinin hürriyet ve bağımsızlık içinde refah yolunda ilerlemeye devam etmelerini candan temenni etmekteyiz.

Dünyada gerçek güvenlik ve barışın kurulması bakımından büyük önem taşıyan bir konu da, milletlerarası müessir bir kontrol altında, klasik ve nükleer silahların hepsine şamil olmak ve kademeli bir şekilde tatbik edilmek suretiyle, genel ve muvazeneli bir silahsızlanmanın gerçekleştirilmesidir.

Ordumuz, memleket savunması ve barışın korunması için başlıca teminat olarak şerefli vazifesini ifaya kudretli bir halde tutulacaktır.

Hükümetin başarısı, ancak Yüksek Meclisin güvenoyu sayesinde, devamlı, kararlı bir varlık göstermesine bağlıdır. Yalnız sizin güveninizle kuvvet kazanacak olan Hükümet, muhalefet partilerinin murakabesini yardımcı bilecektir.”

4- CHP-AP Koalisyonu Kronolojisi

1961²⁹⁴

- **6 Ocak:** Kurucu Meclis çalışmalarına başladı.
- **14 Ocak:** Memleketçi Cumhuriyet Partisi kuruldu.
- **11 Şubat:** Yeni partiler kuruldu: Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Mutedil Liberal Parti, Türkiye İşçi Partisi
- **13 Şubat:** Yeni Türkiye Partisi ve Düstur Partisi kuruldu.
- **6 Mart:** İngiltere Kraliçesi 2. Elizabeth, Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu.
- **1 Nisan:** Siyasi faaliyete izin verildi.
- **6 Nisan:** Temsilciler Meclisi'nde, subay ve astsubayların oy kullanmaları kabul edildi.
- **24 Mayıs:** Ankara ve İstanbul'da yürürlükte bulunan sıkıyönetim uzatıldı.
- **25 Mayıs:** Yeni seçim kanunu kabul edildi.
- **27 Mayıs:** Yeni Anayasa (1961 Anayasa'sı olarak adlandırılır), Kurucu Meclis'te 2 red oyuna karşılık 260 oyla kabul edildi.
- **9 Temmuz:** Yeni Anayasa halkoyuna sunuldu. Evet oyu %65, hayır oyları %35'dir. (Katılım oranı %75)
- **10 Temmuz:** Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak "Din İşleri Genel Müdürlüğü" kuruldu.
- **21 Temmuz:** Kurucu Meclis seçimlerin 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmasına karar verdi.
- **11 Ağustos:** Yassıda duruşmaları sona erdi.
- **24 Ağustos:** 15. CHP Kurultayı Ankara'da toplandı. İnönü: ".. Sabah erken kalkan babayiğitlerin Kurultayı basmalarını asla kabul etmiyorum." dedi.

---

²⁹⁴ Kronolojinin hazırlanmasında Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çeviren: Ahmet Fethi. İstanbul, Hil Yayınları, 1996 ve Cumhuriyet Gazetesi arşivinden faydalanılmıştır.

- **3 Eylül:** Başkan Gürsel'in Başkanlığında toplanan parti başkanları, yapılacak Milletvekili seçimlerinde, 27 Mayıs'ı zedelememek, "Eminsular" konusunu deşmemek, DP'yi methetmemek konusunda bir antlaşma imzaladılar.
- **15 Eylül:** Yassıada Yüksek Adalet Divanı kararları açıklandı. 15 Sanık ölüm cezasına çarptırıldı. Diğer sanıklar çeşitli cezalara çarptırıldılar. Yüksek Adalet Divanı'nca verilen ölüm cezalarından, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın ölüm cezaları MBK Tarafından onaylandı. Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 65 yaşını bitirdiği için cezası müebbet hapse çevrildi, diğer ölüm cezaları ise Milli Birlik Komitesi tarafından müebbet hapse çevrildi.
- **16 Eylül:** Eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan hakkında verilen ölüm cezaları İmralı Adası'nda infaz edildi.
- **17 Eylül:** Eski Başbakan Adnan Menderes hakkında verilen ölüm cezası İmralı Adası'nda infaz edildi.
- **15 Ekim:** Genel seçimler yapıldı, katılım oranı %81.

Adalet Partisi (AP)	: 158 Milletvekili	70 Senatör
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	173 "	36 "
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	: 65 "	28 "
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP):	54 "	16 "

- **25 Ekim:** İhtilalden 17 ay sonra TBMM, Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel tarafından açıldı.
- **26 Ekim:** Org. Cemal Gürsel, 607 oyun 434'ünü alarak Cumhurbaşkanlığı'na seçildi. Suat Hayri Ürgüplü, Senato Başkanı, Fuat Sirmen TBMM Başkanı seçildiler.
- **10 Kasım:** CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Hükümeti Kurmakla görevlendirildi. Cumhurbaşkanı Gürsel: "... İçinde bulunduğumuz güç şartları çözümlenecek birine görev verdim." dedi.
- **20 Kasım:** İnönü, CHP-AP Koalisyon Hükümeti'ni kurdu.
- **2 Aralık:** 8. İnönü Kabinesi, 4 red, 78 çekimser oya karşın 269 oyla güvenoyu

aldı.

- **23 Aralık:** Başbakan İnönü yaptığı konuşmasında: “... Af, Hükümet programına alınmıştır. Bardağı taşıracak bir damla daha koymayacağım. Bu durumda herkesin bana yardım etmesi lazımdır. Bardaklar doldurulmuştur. Taşıramam. Bir damla daha ilave edemem. Huzuru behemehal getireceğiz. Bütün sınıfların huzur içinde yaşaması lazımdır.” dedi.

1962

- **1 Ocak:** DP döneminde Bayındırlık ve Milli Eğitim Bakanlıkları görevinde bulunan Tefik İleri (doğ: 1911) öldü. Cenaze töreninde olaylar çıktı.
- **18 Ocak:** 147'lerin Üniversitelere dönmelerine izin verildi. İhtilalden sonra Üniversitelerdeki görevlerinden uzaklaştırılmışlardı.
- **1 Şubat:** Başbakan İnönü konuşma yaptı: “... Açık konuşacağım. Bir yandan yarın, bir ikinci ihtilalin olacağı rüzgarı, bir yandan 27 Mayıs'ın intikamı alınmaya çalışılıyor, havası estiriliyor. Herkes her sabah gazetesini açtığında yeni bir endişe ile karşılıyor. Bu yüzden vatandaşın siniri bozuluyor... Hükümet yanımızdadır, Hükümet kuvvetlidir ve sağlamdır. Türkiye’de hiçbir maceraya yer yoktur ve olmayacaktır.”
- **14 Şubat:** Celal Bayar, tedavi için Kayseri Cezaevi’nden Ankara’ya getirildi. 3 gün sonra tekrar Kayseri Cezaevi’ne gönderildi.
- **18 Şubat:** İnönü’nün radyodan Türk Milleti’ne mesajı: “... Türk Silahlı Kuvvetleri’ne tecavüz mahiyetini kaşıyan her davranışın kesin bir azimle karşındayız... Hiç kimse, hızla gelişmeye muhtaç olan bir milletin kaderi ile oynamaya mezun değildir.”
- **22 Şubat:** Ankara’da Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir ve arkadaşları, Hükümet darbesine teşebbüs ettiler. Olay hemen bastırıldı. Katılan subaylar emekliye sevk edildi.
- **23 Şubat:** İnönü: “... Milletçe büyük bir badire atlattık... Bugün dünyaya karşı milletiyle, ordusu ile dev kuvvetinde bir Türkiye vardır.” dedi.

- **25 Mart:** EOKA'cılar Kıbrıs'ta iki camiye bomba attılar. Kıbrıs'ta, Türklere karşı şiddet olayları hızla tırmanıyor.
- **22 Nisan:** Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve yargılama usulleri hakkındaki kanun kabul edildi.
- **10 Mayıs:** Asker kişiler tarafından 22-23 Şubat 1962 olayları dolayısıyla veya daha evvel bu olaylara esas teşkil edebilecek mahiyette işlenen fiil ve hareketler için ceza kovuşturması yapılmaması hakkındaki kanun kabul edildi. Bu kanunla Talat Aydemir ve arkadaşları affedildiler.
- **22 Mayıs:** CHP ile AP arasındaki "Af" tartışması sertleşti. İnönü, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya, "... Hükümet tebliği muvafakatınız alınarak yayınlandı. Şimdi bundan haberiniz yokmuş gibi konuşuyorsunuz." dedi.
- **27 Mayıs:** İstanbul Küçükçekmece'de atom reaktörü hizmete girdi.
- **30 Mayıs:** İnönü, AP'nin af ile ilgili tutumu üzerine istifa etti. CHP-AP Koalisyonu çekildi.
- **2 Haziran:** İnönü, yeniden kabineyi kurmakla görevlendirildi. Çok çetin geçen görüşmelerden sonra CHP-YTP-CKMP Koalisyonu kuruldu.

BİBLİYOGRAFYA

- Abadan-Unat, Nermin: **Kum Saatini İzlerken**, İstanbul, İletişim Yayınları,1996.
- Ağaoğlu Samet : **Demokrat Partisi Doğu ve Yükseliş Sebepleri/ Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.
Arkadaşım Menderes, İstanbul, Remzi Yayınları, 1988.
- Ahmad Feroz,BediaT.Ahmad:**Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976.
- Ahmad, Feroz: **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.
Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, Çeviren: Ahmet Fethi. İstanbul, Hil Yayınları, 1996.
- Akyaz, Doğan: **Askeri Müdahalelerin orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Alkan, Ahmet Turan: “27 Mayıs’ın İhtilalinin Zedelediği Kurumlar” **Aksiyon Dergisi**, No. 589, İstanbul, 2006, s. 15–16.
- Alkan, Mehmet Ö.: “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi” **Görüş Dergisi**, No.39, İstanbul, Tüsiad Yayınları, 1998, s. 48-61.
- Altıntaş, Hakan : “Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, No. 5, Antalya, 2003, s.1-31
- AP: **Program (Prensip Maddeleri)**, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1961.
- Apuhan, Şükrü: **Öteki Menderes**, İstanbul., Timaş Yayınevi, 1997.
- Arıkan, Mustafa: “27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XVII, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 74-84.

- Avcıoğlu, Doğan: **Türkiye'nin Düzeni**, I.Kitap, İstanbul, Tekin Yayınları, 1987.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Tek Adam**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985.
İkinci Adam, C.III, İstanbul, Remzi Kitabevi,1988
- Aydemir, Talat : **Talat Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul,May Yayınları, 1968.
- Başar, Ahmet Hamdi: **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara, AİTİA Yayını, 1945.
- Bayar, Celal: **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel A. Demirel, İstanbul, YKY Yayınları, 1999
- Bektaş, Arsev: **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP-AP (1961-1980)**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993.
- Bilgiç, Sadettin **Hatıralar**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998
- Bozdağ, İsmet: **Demokrat Parti ve Ötekiler**, İstanbul, Kervan Yayınları, 1975.
- CHP: **1961 CHP Seçim Beyannamesi**, Ankara, Rüzgarlı Matbaası, 1961.
1962'de CHP'nin Görüşü, Ankara, Rüzgarlı Matbaa, 1962
- Çavdar, Tefvik: **İttihat ve Terakki**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- Çayhan, Esra;Nursin Güney:**Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye**, İstanbul, Afa Yay.- Tüses Vakfı, 1996.
- Çelebi, Esat: "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923–2000)" **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, İstanbul, 2001, C.II, No.3, s. 55–66.
- Çolak, Melek: "27 Mayıs Sonrası Türkiye'de Partileşme", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XVII, İstanbul, **Yeni Türkiye Yayınları**, 2002, s. 84-95..
- Demir, Adem, O.Üzümcü: "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi" , Bursa, **Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi Yayınları** C.XIX, 2001, s.1-

21.

- Demirel, Tanel: **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Demirtaş, Seher: “Kuruluş Aşamasında Adalet Partisi’nin Fikri Yapısı (1961-1964)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2000.
- Deniz, Osman: **Harbiyeli Aldanmaz**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- DİE : **İstatistik Göstergeler 1923-1992**, Ankara, 1994.
- Doğru, Osman: “27 Mayıs Rejimi, De Facto Rejimin Hukukiliği” **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Doktora Tezi**, İstanbul, 1992.
- Erdoğan, Mustafa: **Türk Demokrasininin Doğum Tarihi: 14 Mayıs**, Liberal Toplum Liberal Siyaset, 1.bs., Ankara, Siyasal Kitapevi, 1992.
- Erkanlı, Orhan : **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.
- Eroğul, Cem: “Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945–1971,” **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990.
- Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2.bs., Ankara, 1990
- Evgin, Tülay: **Dünden Bugüne Dış Borçlarımız**, Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi, Ankara, 2000, s.1-64.
- Geray, Cevat: “Gecekonduların Islahı”, **Hürriyet**, 05.01.1962.
- Gevgilili, Ali: **Yükseliş ve Düşüş**, 2. bs. İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987.
- Göktepe, Cihat : “İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye’deki 27 Mayıs Darbesi” Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Örnek Bir

- Olay: Adalet Partisi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2002. s. 54–65.
- Güler, Filiz Demirci: **Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Örnek Bir Olay: Adalet Partisi**, Ankara, TODAİE Yayınları, 2003.
- Günlübol, Mehmet: **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974.
- Gürcan, Ömer: **Fethi Gürcan’ın Harbiyelileri**, İstanbul, İleri Yayınları, 2005.
- Hale, William: **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Çev. Petek Demir, İstanbul, Mozaik Yayınları, 2003.
- Hale, William : **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1996.
- İncioğlu, Nihal Kara: “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları” **Türkiye’de Siyaset : Süreklilik ve Değişim**, Editörler: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, Der Yayınları, t.y.
- İpekçi Abdi,Ömer S.Coşkun: **İhtilalin İçyüzü**,İstanbul, Milliyet Yayınları,1962.
- İsen, Can Kaya: **Geliyorum Diyen İhtilal**, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1964.
- Karpat, Kemal: **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm, Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, İstanbul, İmge Yayınları, 2003.
- Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa Yayınları, 1986.
- Kayalı, Kurtuluş: **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Kılınçoğlu, Fatma: “Milli Kalkınma Partisi ve Nuri Demirağ”, **Gaziantep Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gaziantep, 2003
- Kışlalı, Ahmet Taner: **Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Siyasal Uzlaşma**, 6. bs. İstanbul, İmge Yayınları, 2003.

- Kili, Suna, C. Gözübüyük: **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985.
- Kili, Suna : **1960–1975 Dönemi CHP’sinde Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Kongar, Emre: **Kültür Üzerine**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1982.
- Lewis, Bernard **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 8.bs. Çev. Metin Kıratlı, Ankara, TTK Yayınları, 2000.
- Lijphart, Arend: **Demokrasi Motifleri**, Çev. Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006.
- Maliye Bakanlığı: **Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri, 1924-1995**, 2.bs., Ankara, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO)Yayınları, 1995.
- Mazıcı, Nurşen: **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, Gür Yayınları, 1989.
- “Türkiye’de Ordu ve Siyaset”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XVII, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.48–53.
- Mutlu, Abdullah: “Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasi Partiler Sistemi İle Ülkemizdeki Siyasi Partiler Sisteminin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi Ve Özgün Model Arayışları”, **İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama Ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Uzmanlık Tezi**, Ankara, 2005, s.22
- Neziroğlu, İrfan: “Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler”, İstanbul, **Yeni Türkiye Dergisi**, No. 23-24, 1998, s. 1237-1270.
- Okyar, Ali Fethi: **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul,y.y., 1987

- Oran, Baskın: **Türk Dış Politikası**, C.I. İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Öymen, Örsan: **Bir İhtilal Daha Var**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986.
- Öz, Esat: **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992.
- Özbudun, Ergun: **Çağdaş Türk Politikası, Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller**, Çev: Ali Resul Usul, İstanbul, Doğan Kitap, 2003.
- Özdemir, Hikmet: “Siyasal Tarih, 1960-1980”, **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980** (Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan), İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.
- Özgürel, Avni: “Hâlâ güncel bir manifesto” **Radikal Gazetesi** 08.05.2005.
- Özkan, Fulya: “1950’lerin Popülizm Açısından Bir İncelemesi”, **Journal of Historical Studies**, No.2, İstanbul, 2004, 32-47.
- Öztürk, Kazım: **Türkiye Cumhuriyet Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak Yayınevi, 1968 ,
- Öztürk, Osman Metin: **Ordu ve Politika**, Ankara, Gündoğan Yayınları , 1993.
- Seyhan, Dünder: **Gölgedeki Adam**, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966.
- Shaw, Standford, E.K. Shaw: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**. Çeviren: Mehmet Harmancı, C.II., İstanbul, E Yayınları, 1983,
- Sönmezoğlu, Faruk: **Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- Şen, Faruk: **Cumhuriyet Tarihinde Avrupa Ülkelerine Göç ve Bu Göçün Türkiye’ye Ekonomik, Sosyal ve Politik Etkileri**, XI. Türk Tarih Kongresi’nden Ayrı Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

- TBMM: **Millet Meclis Tutanakları**, Bölüm: 62, Ankara, 1962.
- Tekeli, Şirin: “Cumhuriyet Dönemi Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s. 1806–1817.
- Teziç, Erdoğan: **Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976
- Toker, Metin: **İsmet Paşayla 10 Yıl**, İstanbul, Akis Yayınları, 1967.
Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim (1960–1961), 2.bs. İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991.
Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, İnönü’nün Son Başbakanlığı, (1961-1965), 2.bs, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992.
- Trak, Ayşe: “Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s. 1085-1089.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 3. bs. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Tuncay, Suavi: “Türkiye’de Parti İçi Demokrasinin Gelişimi ve Bu Gelişimi Engelleleyen Faktörler,” **Yeni Türkiye Dergisi**, No: 23–24, Ankara, 1998, s. 979–994.
- Tunçay, Mete: “Siyasal Tarih 1950–1960”, **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908–1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s.184–185.
“Dörtlü Takrir’in Tam Metni”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, No. 54, 1985, s.15-18
Türkiye’de Tek Partili Yönetimin Kurulması, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989.
- Türkeş, Alparslan: **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1977.
- Yerasimos, Stefanos: **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çeviren: Babür Kuzucu, C.II, İstanbul, Belge Yayınları, 1977.

- Yetkin, Çetin: **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.
- Yıldırım, Engin: “İktidar, Üniversite ve Aydınlar,” **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.II, No.1, 2000, s. 1-11.
- Zürcher, Eric Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 16.bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları,2003

GAZETE VE DERGİLER*

Akis Dergisi

Aksiyon Dergisi

Cumhuriyet

Havadis

Hürriyet

Resmi Gazete

Tercüman

Vatan

Yön Dergisi

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

1- (Çevrimiçi) http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990.htm

ÖZGEÇMİŞ

1981 Sivas doğumluyum. Sivas Kongre Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne girdim. Daha sonra Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı'nda öğrenime başladım. Burada Cumhuriyet Tarihi'nde Türkiye'nin geçirdiği demokrasi süreci ile ilgili bir çalışma olan "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin İlk Koalisyon Hükümeti" adlı yüksek lisans tezini hazırladım.